

Nazwa instytucji

Książnica Cieszyńska

Tytuł jednostki/Tytuł publikacji

Historja Polski w najważniejszych datach i streszczeniach od czasów najdawniejszych aż do najnowszych jako repetytorjum do użytku szkolnego [!] i podręcznego / opracował Jan Galicz.

Liczba stron oryginału

148

Liczba plików skanów

148

Liczba plików publikacji

149

Sygnatura/numer zespołu

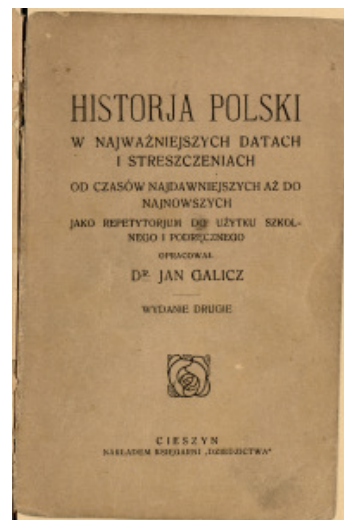
KD I 03862

Data wydania oryginału

[1928]

Zdigitalizowano w ramach projektu pt.

**Udostępnienie cieszyńskiego dziedzictwa
piśmienniczego on-line**

Fundusze Europejskie
Program Regionalny

Śląskie.

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

HISTORIA POLSKI

W NAJWAŻNIEJSZYCH DATACH
I STRESZCZENIACH

OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH AŻ DO
NAJNOWSZYCH

JAKO REPETYTORJUM DO UŻYTKU SZKOL-
NEGO I PODRĘCZNEGO

OPRACOWAŁ

DR. JAN GALICZ

WYDANIE DRUGIE

CIESZYN

NAKŁADEM KSIĘGARNI „DZIEDZICTWA”

Gorras Maria

HISTORJA POLSKI

W NAJWAŻNIEJSZYCH DATACH
I STRESZCZENIACH

OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH AŻ DO
NAJNOWSZYCH

JAKO REPETYTORJUM DO UŻYTKU SZKLO-
NEGO I PODRĘCZNEGO

OPRACOWAŁ

DR. JAN GALICZ

WYDANIE DRUGIE

CIESZYN

NAKŁADEM KSIĘGARNI „DZIEDZICTWA“

KD I 3862

KD 3862

OKRES PRZEDHISTORYCZNY.

Naród polski należy do wielkiej rodziny narodów słowiańskich, a mianowicie do Słowian zachodnich, do których obok nich należą Połabianie (wytępieni przez Niemców), Czesi, Słowacy i Łużyczanie, których szczątki dotąd jeszcze zachowały się w Saksonji.

Powstaje on z kilku plemion pokrewnych, zajmujących już od końca VI. wieku stałe siedziby między Odrą i Wisłą; do nich należą Polanie, Ślężanie, Pomorzanie, Łęczycanie, Sieradzanie, Kujawianie, Wiślanie, Mazowszanie.

Najsilniejsze z nich plemię Polan w dorzeczu Warty podbija słabsze plemiona sąsiednie i wytwarza czasem pierwsze zorganizowane państwo monarchiczne.

Odgrodzone od centrów cywilizacji zachodniej przez szczepy Słowian połabskich (Obotrytów, Lutyków, Sorabów czyli Serbów łużyckich i Morawian), do X. wieku nie styka się z cywilizowanymi ludami Zachodu i dlatego też długo nie jest bliżej znane. Dopiero podboje niemieckie, skierowane przeciw zachodnim szczepom słowiańskim przez cesarzy niemieckich Henryka I. i Ottonów I. i II., docierają do siedzib, zamieszkałych przez Polan.

Polska znaczy tyle, co kraina pól i stąd mieszkańcom jej dano nazwę Polaków.

Kultura Polan posiada te same cechy charakterystyczne, co u reszty Słowian: budowle palowe, grody (gródki), otoczone wałami z kamieni; narzędzi używają kamiennych, później z łatwo topliwych metali. Religja pogańska, najwyższy bóg Swantewit (Światowid), mnóstwo bóstw drugorzędnych (rusałki, dziwożony, świtezianki, topielce, upiory). Cześć oddają bóstwom w świętych gajach, na górach, uroczyskach (pustkowiach) i w drewnianych świątyniach (kontynach); ofiary składają się z zwierząt, płodów ziemi, rzadko z ludzi (jeńców wojennych). Kult zmarłych; zwłoki palą lub grzebią; po pogrzebie wspólna uczta (stypa, tryzna, strawa); uroczystości na cześć zmarłych (zaduszki, dziady). Polanie wierzą w nieśmiertelność duszy.

Główne cechy charakteru: pracowitość, szczość, łagodne usposobienie, nadzwyczajna gościnność, zamiłowanie w wolności, której w razie potrzeby mężnie bronią, ale obok tego niezgodliwość, utrudniająca celową pracę.

Główne zajęcia: myśliwstwo, rybołówstwo, bartnictwo i hodowla bydła.

Organizacja jest rodowa; rody (pewna ilość rodzin) zajmują pewien większy obszar ziemi, zwany opolem, kilka rodów składa się na plemię. Najwyższą władzą początkowo są wiece, czyli zebrania starostów rodowych. Własność (lasy, pastwiska) jest wspólna.

W celach obronnych wybierają opola naczelników, żupanów, związki plemion zaś wodza naczelnego, zwanego wojewodą. Wojewodowie

zczasem zatrzymują najwyższą władzę i po wojnie i w ten sposób powstaje władza książęca, która jest absolutną.

W zaraniu dziejów spotykamy tylko legendy i podania historyczne, opisane przez najstarszych kronikarzy, o początkach władzy książęcej (podania o **Lechu, Krakusie, Wandzie, Popielu i Piaście**). Z tego pewnem jest tylko, że pierwszym rodem panującym w Polsce był ród Popielów, po których rządy obejmują Piastowie.

Ok. 850—963. **Historja niepewna pierwszych Piastów, Ziemowita, Leszka, Ziemomysła i pierwszych lat panowania Mieszka I.**

963—1370. Panowanie Piastów w Polsce.

963—992. **Mieszko I.** jest władcą przezornym i mądrym politykiem w stosunku do Niemców; przez przyjęcie chrześcijaństwa łączy Polskę z cywilizacją Zachodu.

963. Zetknięcie się Mieszka z wysłanym przez margrabię Gerona hrabią niemieckim Wichmanem i klęska w walce. Mieszko obowiązkuje się płacić daninę cesarzowi z krajów, położonych na zachód od Warty. Fakt ten jest zarazem pierwszą pewną datą w historii polskiej.

966. **Mieszko** poślubia księżniczkę czeską **Dąbrówkę**, przyjmuje chrzest, **zaprowadza w Polsce chrześcijaństwo** i zakłada pierwsze biskupstwo w Poznaniu (968), zależne od arcybiskupstwa w Magdeburgu.

981. Włodzimierz Wielki, książę ruski, zabiera Mieszkowi Grody Czerwieńskie.
984. Mieszko uznaje zwierzchność cesarza niemieckiego.
988. Włodzimierz Wielki zaprowadza na Rusi chrześcijaństwo.
- 992—1025. **Bolesław I. Chrobry czyli Wielki** wypędza braci przyrodnych z kraju, zdobywa Pomorze i przywraca państwu jedność. W zwycięskich wojnach z Czechami bierze w posiadanie Morawy i Słowaczną. Nawewnątrż okazuje się wielkim organizatorem i utwierdza chrześcijaństwo, które uznaje za główny czynnik cywilizacyjny.
997. Zamordowanie św. Wojciecha przez Prusaków.
1000. Pielgrzymka cesarza niemieckiego Ottona III. do Gniezna. Przy pomocy cesarza i papieża Sylwestra II. zakłada Bolesław **arcybiskupstwo w Gnieźnie** i oprócz niepodległości politycznej zyskuje dla państwa swojego także **niezawisłość kościelną**.
- 1002—1018. Wojny niemieckie z cesarzem Henrykiem II. z powodu zajęcia Czech.
1018. **Pokój w Budziszynie**. Bolesław ustępuje z Czech, natomiast cesarz przyznaje mu posiadanie Łużyc, Morawy i Śląska i uznaje niezależność Polski. W tym samym roku wyprowadza się Bolesław na Ruś, zdobywa Kijów (Złota Brama, Szczerbiec), osadza na tronie ruskim swego zięcia Świętopełka, a w powrocie zajmuje Grody Czerwieńskie.

- 1025. Koronacja na króla i wkrótce potem śmierć Bolesława Chrobrego.**
- 1025—1034. Mieszko II.** koronuje się na króla, ale nie może złamać koalicji, utworzonej przez cesarza Konrada II. przeciw monarchji bolesławowskiej. Polska odstępuje Słowaczną Węgrom (1027), Czesi zabierają Morawy (1029), cesarz Łużyce, Duńczycy Pomorze, Rusini Grody Czerwieńskie.
- 1034—1039.** Rozruchy w kraju, reakcja pogaństwa, bunt Masława na Mazowszu.
- 1038.** Najazd Czechów pod księciem Brzetysławem na Polskę, złupienie Śląska i Wielkopolski; wśród ogólnego zamętu śmierć starszego syna Mieszka II. Bolesława.
- 1040—1058. Kazimierz I. Odnowiciel** zwycięża Masława przy pomocy Jarosława ruskiego i odzyskuje Śląsk. Uznawszy zwierzchnictwo cesarza niemieckiego Henryka III., przywraca panowanie religji chrześcijańskiej i odnawia państwo.
- 1058—1079. Bolesław II. Śmiały.** Zwycięskie walki przeciw stronnikom cesarskim w Czechach i na Węgrzech. Na tronie kijowskim osadza Bolesław wypędzonego księcia Izasława.
- 1076. Koronacja Bolesława na króla polskiego.**
- 1078.** Podburzony przez Niemców i Czechów brat króla, Władysław Herman, wszczyna bunt przeciwko niemu.
- 1079.** Skazanie na śmierć Stanisława ze Szczepanowa, biskupa krakowskiego i osobiste wykonanie wyroku. Wypędzenie króla i niedługo potem śmierć jego na wygnaniu.

- 1079—1102. **Władysław I. Herman.** Rządy ulubieńca jego, wojewody Sieciecha, utrata Pomorza i Grodów Czerwieńskich, bunt synów przeciw ojcu i wydalenie Sieciecha. Rządy w kraju obejmują synowie Bolesław i Zbigniew.
- 1102—1138. **Bolesław III. Krzywousty** prowadzi szczęśliwie wojny z Pomorzanami i Niemcami. Podział państwa pomiędzy 4 synów powoduje rozpadanie się tegoż na drobne księstwa i upadek.
- 1102—1130. **Podbój Pomorza.**
- 1124—1127. Nawrócenie Pomorza przez św. Ottona, biskupa bamberskiego; biskupstwo pomorskie w Julinie (1130).
1109. Wojna z cesarzem Henrykiem V. (Głogów. Psie pole.)
1138. **Śmierć Bolesława i jego testament.** Ustanowienie prawa spadkowego dla następców. Bolesław dzieli państwo między 4 synów, ale najstarszy wiekiem ma być naczelnikiem państwa i oprócz własności dziedzicznej posiadać Ziemię Krakowską, Sieradzką, Łęczycką i Pomorze. (**Senjorat albo pryncypat.**)

Najstarszy z synów Bolesława **Władysław II.** otrzymuje jako własność dziedziczną **Śląsk, Bolesław Kędzierzawy Mazowsze i Kujawy, Mieszko Wielkopolskę, Henryk Ziemię Sandomierską.** Najmłodszy jako małoletni nie otrzymuje żadnej dzielnicy.

Skutki testamentu Bolesława Krzywoustego: Rozbicie Polski na szereg drobnych księstw, między którymi ciągle panują zatargi. Wojny domowe jeszcze bardziej przyczyniają się do upadku kraju, z czego korzystają sąsiedzi.

Forma rządów w tym okresie jest **absolutna**. Ludność dzieli się na wolnych i niewolnych. Najważniejsze urzędy: **palatyn** (zast. podkomorzy), **kanclerz** i **wojewoda**. Ludność utrzymuje się głównie z myślistwa, chowu bydła, rybołówstwa i bartnictwa, uprawy roli uczy się później od zakonników (**benedyktyni**). Krzewicielem kultury umysłowej jest głównie Kościół; szkoły klasztorne, parafjalne i katedralne. Najstarszy kronikarz **Marcin Gallus** (Włoch?) pisze kronikę, kończącą się rokiem 1113.

1138—1306. Okres Polski dzielnicowej.

Senjorat czy pryncypat nie jest w stanie ochronić jedności państwa przed rozbiciem. Możliwe rody szlacheckie i duchowieństwo korzystają z słabości książąt dzielnicowych i zdobywają uprzywilejowane stanowisko. Od drugiej połowy wieku 13. wielkie znaczenie zyskują miasta, odbudowane po napadzie tatarskim lub nowozakładane na prawie niemieckim.

- 1138—1146. Władysław II.** obejmuje rządy jako naczelny monarcha (wielki książę krakowski).
- 1146.** Władysław, wygnany przez braci, uchodzi do Niemiec, drugi z synów Krzywoustego Bolesław Kędzierzawy, pan Mazowsza, ziemi Dobrzyńskiej, Chełmińskiej i Kujaw, obejmuje rządy.
- 1146—1173. Bolesław IV. Kędzierzawy,** zmuszony do upokorzenia się i uznania zwierzchnictwa nie-

mieckiego w Krzyszkowie (1157) przez cesarza niemieckiego Fryderyka I. Rudobrodęgo, mimo wszystko nie zezwała Władysławowi na powrót do kraju. Słabość Polski wykorzystują Niemcy i dokonywują podboju północnozachodniej Słowiańszczyzny (Albrecht Niedźwiedź, margrabstwo Brandenburskie — od słowa Branibor — między Łabą a Odrą), Polska traci kraje zaodrzańskie i Pomorze zachodnie aż po rzekę Persantę.

1163. Po śmierci Władysława wracają synowie jego do Polski i otrzymują Śląsk na własność dziedziczną: Bolesław Wysoki obejmuje Śląsk Środkowy z Wrocławiem, Mieszek z przydomkiem Płatonogi Górny z Raciborzem, Konrad Dolny z Głogowem. Najstarsza linja piastowska. Coraz luźniejsza łączność Śląska z Polską, głównie z powodu małżeństw Piastów śląskich z księżniczkami niemieckimi i ciągłych stosunków z Zachodem.

1173—1177. Mieszko III. Stary dąży jako pan ziemi Krakowskiej po śmierci Bolesława do przywrócenia absolutnej władzy monarszej, jednak po krótkim czasie, zmuszony przez zbuntowanych magnatów, opuszcza Kraków i wycofuje się do swojej dzielnicy. Założyciel linji Piastów wielkopolskich.

1177—1194. Kazimierz II. Sprawiedliwy szuka oparcia u możnowładców i duchowieństwa. Po śmierci Leszka, syna Bolesława Kędzierzawego, który był bezdzietny, obejmuje jego dzielnicę Mazowsze w posiadanie, wskutek czego

jednoczy większą część państwa ojcowskiego, gdyż obok Krakowa sprawuje rządy nad Sandomierzem, Mazowszem i Kujawami. Wpływ na ruskie księstwa włodzimierskie i halickie.

1180. Synod w Łęczycy (nad Bzurą), w którym obok duchowieństwa biorą także udział panowie świeccy z księciem na czele. Nowy porządek następstwa tronu. Wbrew testamentowi Bolesława Krzywoustego tytuł starszeństwa przypada Kazimierzowi i jego następcom. Prymoginitura w linii najmłodszej. Zwolnienie dostojników kościelnych od pewnych ciężarów państwowych.

1194—1202. Walki o tron krakowski. Możliwość władcy z wojewodą krakowskim Mikołajem pragną na tronie krakowskim osadzić małoletniego Leszka, syna Kazimierza, przeciwko czemu występuje Mieszko Stary. Ośmioletnie walki domowe, zwycięża wreszcie Mieszko, ale już w r. 1202 umiera.

1202—1227. Leszek Biały. Ponieważ Leszek nie chce usunąć od siebie swego doradcy, wojewody sandomierskiego Goworka, powołują możnowładcy na tron krakowski syna Mieszka **Władysława Laskonogiego**, który wstępuje w ślady swego ojca i naraziwszy się możnowładcom i duchowieństwu (arcybiskup Kietlicz), już po kilku miesiącach opuszcza Kraków.

1205. Bitwa pod Zawichostem. Leszek i brat jego Konrad Mazowiecki pokonywują **Romana**, księcia włodzimirskiego, który w bitwie tej poległ, pozostawiając małoletnich synów (Daniel, Wasylko). Zamieszki na Rusi,

współzawodnictwo z królem węgierskim Andrzejem II, zakończone traktatem spiskim (1214); zaślubiny 5-letniego syna A. Kolomana z 3-letnią córką Leszka Salomeą.

- 1210. Synod borzykowski.** Leszek Biały, Władysław Odonicz, Konrad Mazowiecki i Kazimierz Opolski wydają przywilej, na podstawie którego **Kościół** w państwie zyskuje zupełną **samodzielność**, uwolnienie od ciężarów publicznych, sądownictwo w obrębie majątków kościelnych i wybór biskupów przez kapituły.
- 1227.** Leszek przygotowuje się do wojny z buntowniczym księciem Pomorza Wschodniego, Świętoplekciem, z którym połączył się Władysław Odonicz i zwołuje zjazd książąt piastowskich do Gąsawy, lecz ginie podstępnie napadnięty. Pomorze zrywa łączność z Krakowem i zamienia się w odrębną dzielnicę.

Za Leszka znikają ostatnie ślady jedności państwowej; w obrębie dawnej Polski wytworzyły się odrębne niezawisłe państewka. Ziemia Krakowska i Sandomierska stanowią dziedziczną własność Leszka i jego następców (linja Piastów małopolska).

- 1226. Celem obrony przed pogańskimi Prusakami sprowadza Konrad Mazowiecki do Polski krzyżaków i nadaje im jako lenno ziemi Chełmińską i Nieszawską z obowiązkiem, by pomagali mu w wojnie z Prusakami.**
- 1228.** Konrad wydaje krzyżakom akt nadania ziemi Chełmińskiej i Nieszawskiej; jeszcze przedtem uzyskali oni przywilej od cesarza niemieckiego Fryderyka II. (prawdopodobnie sfałszowany).

W parę lat później nadaje im papież na podstawie sfałszowanego przywileju Konrada te same ziemie jako lenno papieskie.

1230—1283. Podbój Prus Wschodnich przez krzyżaków. Miejsce wytępionych ogniem i mieczem Prusaków zajmują osadnicy z Niemiec.

1227—1234. Walki o tron krakowski. Konrad Mazowiecki i Henryk Brodaty walczą o rządy opiekuńcze nad małoletnim Bolesławem, synem Leszka; zwycięzcą jest wreszcie Henryk, oddaje Bolesławowi Sandomierz, ale zatrzymuje Kraków.

1234—1238. Henryk I. Brodaty łączy w swoich rękach Śląsk Dolny, Małopolskę i część Wielkopolski i jest najpotężniejszym z pomiędzy wszystkich ówczesnych Piastów. Początek kolonizacji niemieckiej na wielką skalę.

1238—1241. Henryk II. Pobożny.

Pierwszy napad Tatarów na ziemie polskie, którzy już przedtem pod chanami Temudży-nem i Batu pokonali i ujarzmili książąt ruskich 1224. Spustoszenie kraju.

1241. Bitwa pod Lignicą, klęska i śmierć Henryka Pobożnego.

1241—1243. Walki wewnętrzne. (Bolesław Łysy, Konrad Maz. i Bolesław, ks. sand.)

1243—1279. Bolesław V. Wstydlivy. Dalsze rozpadanie się Polski na coraz to drobniejsze dzielnice.

1253. Daniel, ks. halicki i kijowski otrzymuje z rąk legata papieża Innocentego IV. koronę królewską w Drohiczynie (na Podlasiu).

1259. Drugi napad Tatarów, ponowne spustoszenie Małopolski i spalenie Krakowa.
- 1279—1288. **Leszek II Czarny** gromi **Jadźwin** ó w, lecz nie jest w stanie obronić kraju przed Tatarami, którzy w r. 1287 po raz trzeci najechali Polskę i spalili Kraków.
- 1289—1300. Walka o tron krakowski, do której stają książę wrocławski **Henryk Probus**, brat **Leszka**, **Władysław Łokietek**, książę brzeskokujawski i król czeski **Wacław II. Łokietek**, zdradzony przez zniemczonych mieszczan krakowskich, ustępuje przed **Henrykiem**, a gdy tenże już w 1290 umiera, występuje do walki z **Wacławem**, lecz pobity wraca do swojego księstwa, wskutek czego cała południowa część Polski przechodzi pod obce panowanie (1291).
- 1295—1296. **Przemysław II.**, książę wielkopolski, otrzymawszy po **Mszczuju II.** Pomorze gdańskie (1295), występuje przeciw niemiecko-czeskim roszczeniom w Polsce.
1295. **Koronacja Przemysława na króla polskiego w Gnieźnie** i wznowienie idei połączenia Polski pod berłem jednego monarchy.
1296. Zamordowanie króla w **Rogoźnie**.
- 1300—1305. **Wacław II. Czeski**. Walka o Wielkopolskę między nim a **Władysławem Łokietkiem**, który pobity po raz trzeci musi ustąpić, tym razem nawet z dziedzicznego swego księstwa i szukać przytułku na obczyźnie, podczas gdy **Wacław** koronuje się na króla polskiego (1300).

1304. Łokietek, znalazłszy pomoc przeciw Czechom u papieża Bonifacego VIII. i połączywszy się z królem węgierskim Karolem Robertem, wraca do Polski i rozpoczyna wojnę podjazdową z Wacławem. Śmierć Wacława II. (1305) i syna jego Wacława III. (1306) uwalnia go od najeźdców, poczem przeważna część ziem polskich uznaje go za prawowitego władcę.

Charakterystyka ogólna okresu: **Polska rozbita na szereg drobnych księstw. Książęta** dzielnicowi tylko w teorii mają pełnię władzy, w praktyce faktycznie są **ograniczeni** przez **wiece**, t. j. **radę**, złożoną z **najwyższych dostojników świeckich i duchownych**. Na korzyść najsilniejszych warstw ludności wydają liczne **przywileje** czyli immunitety (zwolnienia od pewnych obowiązków względem państwa). W okresie tym wzrasta także **liczba** wysokich **urzędników dworskich**, jak **wojewodów, podkomorzich, kanclerzy** i t. d., gdyż każdy książę ma swych własnych urzędników. Władza księcia krakowskiego jako zwierzchnika nad innymi książętami znika już z początkiem w. XIII-go. **Jedność narodu podtrzymuje Kościół**. Duchowieństwo, składające się już prawie wyłącznie z Polaków, popiera dążności do zjednoczenia Państwa (arcybiskup gnieźnieński Jakób). **Owocną działalność rozwijają także zakony**; benedyktyni i cystersi uczą ludność racjonalniejszej uprawy roli i rzemiosł, dominikanie i franciszkanie pracują nad szerzeniem oświaty.

Obok możnowładców **powstaje liczny stan rycerski** (nazwany później szlachtą), przyjmujący około połowy XIII. wieku zewnętrzne znaki t. zw. **herby** i posiadający organizację rodową. Organizacji feudalnej Polska nie zna, a różnica między możnowładcami (panami) i szlachtą zwykłą nie jest prawna i polega jedynie na majątku i godnościach.

Dalszym ważnym czynnikiem w tym okresie jest **powstanie miast z grodów warownych** i osad. Są one wynikiem potrzeby stworzenia centrów dla handlu i rzemiosł, jak niemniej odbudowy zniszczonych przez napad tatarski osad grodowych. **Miasta powstają na prawie niemieckiem (magdeburskiem)**. Osadnicy są wolni z pod władzy urzędników książęcych, nie płacą żadnych danin i opłat na rzecz państwa, nie pełnią służby wojskowej, wybierają radę miejską i sądy (ławnicze). Opłaty dla księcia ograniczają się do podatku gruntowego i części opłat sądowych ($\frac{2}{3}$). Na prawie niemieckiem powstają również wsie. Miasta i wsie rozwijają się pomyślnie, a dla książąt i panów są źródłem wielkich dochodów, wskutek wprowadzenia licznych osadników z Niemiec mają jednakże przez dłuższy czas charakter niemiecki.

Siła obronna państwa polega wyłącznie na pospolitem ruszeniu, w którym zobowiązany jest brać udział każdy, który posiada dobra ziemskie.

Kultura robi **postępy powolne**. Na dworach książęcych rozpoczynają szerzyć się oby-

czaje zachodnie. Z budowli na uwagę zasługują **kościóły**, budowane z początku w stylu **romańskim**, później **gotyckim** (np. kościół N. M. Panny w Krakowie). Oświata spoczywa w ręku duchowieństwa, rozwój piśmiennictwa jeszcze bardzo słaby; łacińska kronika biskupa krakowskiego Wincentego Kadłubka.

1306—1370. Ostatni Piastowie. Dokonywuje się zjednoczenia państwa i zupełne wewnętrzne skonsolidowanie tegóż.

1306—1333. **Władysław Łokietek** jednoczy rozdarte na części wskutek testamentu Krzywoustego dzielnice Polski.

1309. Łokietek zajmuje Wielkopolskę i Pomorze gdańskie. Przy pomocy niechętniej Łokietkowi rodziny Święców opanowuje Pomorze margrabia brandenburski. Przywołani przeciwko niemu krzyżacy wypierają wprawdzie Brandenburczyków, zajmują Gdańsk i Tczew, ale cały kraj dla siebie zagarniają. Przeniesienie stolicy krzyżackiej do Malborka.

1310—1311. Bunt w Poznaniu i Krakowie, wywołane przez Niemców, bezwzględnie stłumione i surowo ukarane.

1320. **Koronacja Władysława Łokietka na króla polskiego w Krakowie**, który odtąd pozostaje miastem koronacyjnem królów polskich, a do Zygmunta III. Wazy także stolicą Państwa.

1321. W sporze o posiadanie Pomorza wydaje komisja, ustanowiona przez papieża w Inowrocławiu wyrok, przysądzający Polsce zwrot Pomorza oraz kosztów wojny. Krzyżacy atoli

wyroku nie uznawają. Łokietek szuka pomocy w przymierzach, wydając córkę Elżbietę za króla węgierskiego Karola Roberta i zyskując sobie Litwę przez małżeństwo syna swego Kazimierza z Aldoną, córką wielkiego księcia litewskiego Gedymina.

1326—1333. Pierwsza wojna Polski z krzyżakami, których popiera król czeski Jan Luksemburczyk. W czasie zawieruchy wojennej przyjmuje część książąt śląskich zwierzchnictwo czeskie. Krzyżacy zajmują ziemię Dobrzyńską i pustoszą Wielkopolskę. Mimo **zwycięstwa Łokietka pod Płowcami (1331)** zdobywają w następnym roku Kujawy. Rozejm za pośrednictwem papieża i śmierć króla (1333).

1333—1370. Kazimierz III. Wielki prowadzi politykę pokojową, dąży do wzmocnienia państwa na wewnątrz i do wszechstronnego podniesienia cywilizacji i dobrobytu.

1334. Celem ożywienia handlu rozszerza K. W. przywilej, przyznany żydom przez Bolesława, księcia kaliskiego, na całe państwo.

1335—1339. Traktaty wyszehradzkie. (Wyszehrad koło Ostrzyhomia nad Dunajem.) **Kazimierz** zrzeka się **zwierzchnictwa nad księstwami śląskimi**, które już uznały lenną zwierzchność Czech, wzamian za co król czeski Jan zrzeka się pretensyj do korony polskiej. **Prawie cały Śląsk (z 17 księstw 14) odpada od Polski;** narazie zostaje tylko jeszcze na pewien czas zależność kościelna od arcybiskupa poznańskiego.

1340. Po wygaśnięciu rodziny Romanowiczów (1324) i śmierci siostrzeńca tychże Bolesława Trojdenowicza, **obejmuje Kazimierz w posiadanie Ruś Czerwoną**. Walki o Ruś Cz. z Tatarami, zwycięstwo nad nimi pod Lublinem, układy z Węgrami i Litwą.
1343. Traktat kaliski. Kazimierz otrzymuje zpowrotem Kujawy i ziemię Dobrzyńską od krzyżaków, zrzeka się natomiast za pewne daniny i pomoc przeciw poganom Pomorza na rzecz Zakonu.
1347. Kodyfikacja prawa zwyczajowego z odpowiadającymi wymogom czasu uzupełnieniami z pominięciem przepisów przestarzałych w Wiślicy. **»Statut wiślicki« dla Małopolski**, obok niego **»Statut wielkopolski«** z pewnemi zmianami.
- 1352—1358. Maćko Borkowicz, wojewoda poznański, niezadowolony z silnych rządów królewskich, organizuje z szlachty wielkopolskiej pierwszą zbrojną konfederację przeciw królowi, za co skazany zostaje na śmierć głodową w Olsztynie.
1362. Olgierd gromi Tatarów nad Sinemi Wodami (dopływ Bohu) i włącza Ukrainę i Podole do swego państwa. Koniec panowania tatarskiego na Rusi.
1363. **Zjazd monarchów w Krakowie** (Karol IV., cesarz niemiecki i król czeski, Ludwik, król węgierski i królowie duński i cypryjski). Karol IV. poślubia Elżbietę, wnuczkę Kazimierza. Uczta u Wierzyńka.
1364. **Żałożenie wszechnicy w Krakowie** bez udziału teologicznego.

1370. Śmierć Kazimierza Wielkiego. Wygaśnięcie linii kujawskiej Piastów.

Za Kazimierza W. Polska staje się doskonale zorganizowanym i zagospodarowanym państwem, z którem wszyscy sąsiedzi liczyć się muszą. Król opiekuje się szczególnie stanem chłopskim i rycerskim, podnosi znaczenie miast (Sukiennice w Krakowie, odbudowanie i umocnienie Lwowa), zaprowadza dobrą monetę (grosze krakowskie), ulepsza sądownictwo (sądy grodzkie dla spraw karnych i wyższy sąd prawa magdeburgskiego na zamku krakowskim) i dba o siłę zbrojną, rozszerzając obowiązek służby w pospolitem ruszeniu.

1370—1382. **Ludwik Węgierski** nie troszczy się o Polskę, w której rządy oddaje matce swojej Elżbiecie; na Rusi osadza jako lennika swego Władysława, księcia opolskiego.

1374. **Przywilej koszycki.** Celem zapewnienia jednej z swych córek korony polskiej przyznaje Ludwik szlachcie następujące przywileje: 1. uwolnienie od jakichkolwiek danin i ciężarów z wyjątkiem dwóch groszy od łanu (30—42 morgów); 2. wszelkie urzędy ziemskie nadaje król jedynie ziemianom tej ziemi, w której opróżniona jest godność i to kandydatom (4), wybranym przez szlachtę; 3. szlachta pełni służbę wojenną tylko w granicach państwa; za służbę zagraniczną należy jej się wynagrodzenie.

Ujemne skutki traktatu: **uszczerpienie skarbu państwa, ograniczenie władzy królewskiej**

i utrudnienie wszelkiej akcji państwa naze-
wnątrż.

- 1382—1384. Bezkrólewie po śmierci Ludwika. Na zjazdach w Radosku i Wiślicy postanawiają Polacy tylko tę córkę Ludwika przyjąć za królową, która w Polsce zamieszka.
1384. Przyjazd młodszej córki Jadwigi do Polski i koronacja jej w Krakowie.
1385. Umowa między posłami królowej Elżbiety, panami polskimi a Jagiełłą i jego braćmi w zamku Krewie (unja krewska). Wielki książę litewski Jagiełło wzamian za rękę Jadwigi składa obietnicę przyjęcia chrztu wraz z braćmi i całym narodem litewskim. Litwa i Ruś mają tworzyć z Polską jedną całość, a Polacy uznają Jagiełłę przez małżeństwo z Jadwigą swym panem i królem.

Litwini, szczep niesłowiański, jednakowoż z Słowianami spokrewniony, osiadły w dorzeczu Niemna, żyją w pogaństwie (bóg piorunu Perkunas, ogień Znicz, czczenie przedmiotów natury, gadów i płazów, kapłani »wajdeloci«). Właściwym założycielem państwa litewskiego jest Mendog (Mindowe), który przyjął już nawet chrześcijaństwo i od papieża otrzymał koronę królewską (1253). Do wielkiej potęgi podnosi Litwę Gedymin (1315 do 1341), zdobywając Podlasie, Polesie i Ziemię Witebską. Ustrój państwa feudalny. Granice jego rozszerza dalej syn jego Olgierd 1345—1377), gromi Tatarów nad Sinemi Wodami, zabiera im Podole i Ukrainę, podczas gdy brat jego Kiejstut

broni granicy zachodniej państwa przeciw krzyżakom. Po śmierci Olgierda obejmuje rządy na Litwie syn jego Jagiełło (1377—1434), wychowany już przez matkę, księżniczkę twerską Juljanę, w duchu chrześcijańskim. Będąc zagrożonym przez krzyżaków, postanawia drogą małżeństwa z Jadwigą połączyć Litwę z Polską.

1386. Jagiełło przybywa do Krakowa, przyjmuje chrzest, poślubia Jadwigę i koronuje się na króla polskiego.

1386—1572. Jagiellonowie w Polsce.

Wskutek połączenia się Polski z Litwą powstaje na wschodzie pierwszorzędną mocarstwo, wywierające wielki wpływ na zachodnią Europę. W monarchji Jagiellonów największe znaczenie zdobywają najpierw możnowładcy, później ogół szlachty, przemieniając stopniowo ustrój wewnętrzny państwa na konstytucyjny.

- 1386—1434. Władysław Jagiełło zaprowadza chrześcijaństwo na Litwie, niszczy potęgę Zakonu, ale, zawdzięczając tron panom polskim, ustępuje im i kieruje się ich radami, przyznaje im liczne przywileje i przyczynia się wskutek tego do niebywałego wzrostu wpływów możnowładztwa.

1387. Chrzest Litwy i założenie biskupstwa w Wilnie. W tym samym roku Jadwiga odzyskuje Ruś Czerwoną, zagarniętą przez Węgrów.

Wojewoda mołdawski Piotr składa hołd Jagielle, a nieco później czynią to samo gospodarowie wołoski i besarabski.

1392. Za pośrednictwem Jadwigi ustanawia Jagiełło swego brata stryjecznego Witołda wielkorządcą Litwy.
1399. Witołd ponosi zupełną klęskę od Tatarów nad rzeką Worskłą (dopływ Dniepru z lewego brzegu). Śmierć królowej Jadwigi, która, umierając, przeznacza kosztowności swoje na odnowienie akademii krakowskiej.
1400. Spełniając wolę zmarłej, odnawia Jagiełło akademię krakowską (uniwersytet Jagielloński), uzupełniając ją wydziałem teologicznym.
- 1409—1411. Wielka wojna z krzyżakami, wywołana przez nich dążeniem do zniszczenia państwa polsko-litewskiego, zanimby jeszcze urosło w potęgę. Bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny była sprawa Żmudzi i zajęcie przez krzyżaków Drezdenka (nad Notecią).
1410. **Bitwa pod Grunwaldem.** Polacy i Litwini odnoszą pod dowództwem Zyndrama z Maszkowic i Witołda świetne zwycięstwo nad wojskami krzyżackimi, które dowodzi wielki mistrz Ulryk von Jungingen. Wojska polskie zdobywają wszystkie chorągwie krzyżackie i cały obóz. Ulryk wraz z kwiatem rycerstwa niemieckiego ginie w boju. Oblężenie Malborka.
1411. **Pokój w Toruniu.** Krzyżacy odstępują Jagielle i Witołdowi w dożywocie Żmudź i zobowiązują się zapłacić 100.000 kóp groszy praskich odszkodowania.

Zwycięstwo grunwaldzkie decyduje o mocarstwowem stanowisku Polski, a dla Zakonu oznacza upadek, z którego nie jest już w stanie się podnieść.

1412. Traktat w Lubowli (na Spiszu) i w Budzie. Zygmunt Luksemburczyk, który wypowiedział Polsce wojnę po stronie krzyżaków, ale w niej nie wziął udziału, zawiera pokój z Jagiełłą, przyznając mu Ruś Czerwoną i zwierzchnictwo nad Mołdawią do końca życia. Pożyczka od Jagiełły w Budzie 40.000 kóp groszy praskich i oddanie w zastaw 13 miast spiskich, które pozostają przy Polsce aż do roku 1769.
1413. Unja w Horodle (nad Bugiem). Uchwały: 1. Polacy zobowiązują się nie wybierać króla bez zgody Litwinów, Litwini wielkiego księcia bez zgody Polaków; 2. szlachta polska przyjmuje bojarów litewskich do swoich herbów; 3. Litwa otrzymuje ten sam podział terytorjalny, co Polska, t. j. na kasztelanje i województwa (Troki, Wilno); 4. wedle potrzeby mają się odbywać wspólne zjazdy.
- 1414—1422. Druga wojna z krzyżakami o charakterze wojny podjazdowej, zakończona pokojem nad jeziorem Melnem (pół.-zach. Prusy). Zakon zrzeka się ostatecznie wszelkich pretensyj do Żmudzi.
1420. Po wybuchu wojen husyckich w Czechach umiarkowani husyci (utrakwiści) ofiarowują koronę czeską Jagielle. Wyprawa do Czech bratanka Jagiełły, Zygmunta Korybuta.

Przedtem biorą Polacy (arcyb. gniezn. Mikołaj, Paweł Włodkowic, rektor akad.) wybitny udział w powszechnym soborze w Konstancji (1414—1418), który arcyb. gnieźnieńskiemu przyznaje godność prymasa państwa.

1422—1433. Przywileje na korzyść szlachty, a głównie możnowładztwa, w Czerwińsku (1422), Jedlnie (1430) i Krakowie (1433), zawierające potwierdzenie i rozszerzenie przywilejów koszyckich, między innemi przywilej, że szlachta nie będzie więziona ani karana konfiskatą majątków, chyba za wyrokiem sądowym (neminem captivabimus). Wzamian za to przyznają panowie w Jedlnie prawo następstwa jednemu z synów króla. Wielkie wpływy biskupa krak. Zbigniewa Oleśnickiego.

1430—1435. Powstanie Świdrygiełły i trzecia wojna z krzyżakami. Wyniesiony po śmierci Witolda (1430) na wielkie księstwo brat Jagiełły Świdrygiełło podburza przeciw Polsce Rusinów i Litwinów.

1432. Aktem w Grodnie nadaje Jagiełło te same przywileje Rusinom, które w Horodle otrzymali Litwini.

1434. Śmierć Władysława Jagiełły. Władysław III. królem na podstawie formalnej elekcji za sprawą Oleśnickiego, który staje na czele regencji, mającej sprawować rządy aż do pełnoletności króla.

1434—1444. **Władysław III. Warneńczyk.** Szczyt potęgi możnowładztwa w Polsce.

1435. Zwycięstwo Polaków i Litwinów nad krzyżakami pod Wilkomierzem. Upokorzenie Świ-

drygiełły. Zakon zrzeka się w pokoju w Brześciu Kujawskim podejmowania wojny lub zawierania sojuszków bez wiedzy Polaków.

1439. Unja florencka. Patriarcha carogrodzki Józef i metropolita kijowski Izidor podpisują we Florencji akt unji Kościoła wschodniego z zachodnim i uznają papieża głową Kościoła, zatrzymując własne obrzędy.

1440. **Za sprawą Zb. Oleśnickiego i wpływowych magnatów węgierskich obejmuje Władysław rządy na Węgrzech** jako król węgierski.

1443. Kościół grecko-unicki otrzymuje w Polsce te same prawa, co Kościół łaciński.

Zwycięska wyprawa Władysława III. przeciw Turkom w głąb Bałkanu. Sułtan Murat II. ofiarowuje Węgrom korzystne warunki i rozejm, który na lat 10 zawarto w Szegedynie.

1444. Niedotrzymanie rozejmu i druga wyprawa przeciw Turkom za namową delegata papieskiego Cezariniego, klęska pod Warną i zniknięcie bez śladu bohaterskiego króla. Następstwem tej klęski jest zdobycie Konstantynopola przez Turków (1453) i rozciągnięcie władzy ich na cały półwysep Bałkański.

1444—1447. Bezkrólewie w Polsce. Litwini obierają wielkim księciem królewicza Kazimierza.

1446. Na zjeździe parczowskim (Parczów koło Lublina) Kazimierz przyjmuje koronę polską. Spór o Wołyń i Podole.

1447—1492. **Kazimierz IV. Jagiellończyk.**

Rządy wymykają się po zaprowadzeniu sejmików stopniowo z rąk możnowładców i

przechodzą na ogół szlachty. Dynastia Jagiellońska dochodzi do szczytu swej potęgi, osadzając członków swej rodziny na tronie czeskim i węgierskim. Na wschodzie powstaje jako groźna potęga, uwolniona z pod jarzma tatarskiego Moskwa, od południowego wschodu poczynają zagrażać Polsce Turcy, którzy po zdobyciu Konstantynopola usadawiają się nad Dunajem i Dniestrem.

1454. Stany pruskie wypowiadają posłuszeństwo Zakonowi i proszą króla polskiego, by kraj ich, od Polski oderwany, znów z Polską połączył. Akt wcielenia Prus do Polski.

1454—1466. Trzynastoletnia wojna z krzyżakami o Prusy.

1454. Rozruchy szlachty, zebranej na pospolite ruszenie w Cerekwicy, klęska pod Chojnicami. Wymuszenie na królu przywilejów.

Ustawodawstwo nieszawskie (Nieszawa na Kujawach, na lewym brzegu Wisły), skierowane przeciw możnowładztwu: 1. wpływ szlachty na sądownictwo; odtąd król mianuje sędzią jednego z 4 kandydatów, przedstawionych przez szlachtę; 2. godności starościńskich i ziemskich nie wolno łączyć w jednej osobie; 3. ulgi ekonomiczne przy zakupnie soli, drzewa, uwolnienie od ceł; 4. król zobowiązuje się, że odtąd nie powoła ani pospolitego ruszenia, ani żadnego nowego prawa nie wyda bez zezwolenia szlachty danej ziemi, na sejmiku zgromadzonej.

Początki rządów konstytucyjnych; sejmi ki — zgromadzenia szlachty z województw i ziem, sejmi ki generalne — zjazdy de-

legatów szlachty z pewnej dzielnicy, sejmy walne — zebrania posłów z całego państwa, wybranych na sejmikach.

- 1457 Wydanie Polsce Malborka przez najemnych żołnierzy czeskich pod dowództwem Ulryka Czerwonki.
1462. Polskie wojska zaciężne odnoszą znaczniejsze zwycięstwo (Piotr Dunin) pod Puckiem i zdobywają ostatnią twierdzę krzyżacką na Pomorzu, Chojnice.
1466. **Pokój w Toruniu.** Pomorze gdańskie i zachodni pas Prus z Malborkiem, Elblągiem, Warmją i ziemią Chełmińską wraca do Polski, resztę ziem pruskich zatrzymują krzyżacy jako lenno. Stolicą państwa krzyżackiego jest odtąd Królewiec, a każdorazowy wielki mistrz w sześć miesięcy po objęciu stanowiska ma składać hołd królowi polskiemu jako swemu zwierzchnikowi. Dla ziem ongiś krzyżackich utrwalają się nowe nazwy; części zachodnie, należące do króla polskiego, nazywają się odtąd Prusami Królewskimi albo Zachodnimi, części, pozostałe pod panowaniem krzyżackim, Prusami Wschodnimi albo Książęcymi.

Polska zyskuje ważny pod względem handlowym dostęp do morza.

1471. Na podstawie umowy sukcesyjnej z królem czeskim Jerzym z Podjebradu zostaje po jego śmierci nastarszy syn Kazimierza Władysław królem czeskim.

- 1471—1478. Wojna z królem węgierskim **Maciejem Korwinem**, roszczącym sobie prawa do korony czeskiej, zakończona pokojem w Ołomuńcu (1478), na mocy którego otrzymuje Maciej Korwin w dożywocie Morawy, Śląsk i Łużycę.
1478. Wielki książę moskiewski **Iwan III. Wasylewicz Srogi** (1462—1505), pojawiając się za żonę **Zofję** z rodu **Paleologów** bizantyjskich, przybiera tytuł cara i herb bizantyjski, dwugłowego orła i niszczy republiki ruskie **Psków** i **Nowogród**, którym **Kazimierz** z powodu wojny węgierskiej nie udzielił pomocy.
1480. **Iwan III. uwalnia Moskwę od zwierzchnictwa tatarskiego**, wyzyskawszy rozbięcie **Złotej Hordy** tatarskiej na pomniejsze państwa.
1484. Turcy, rozpoczynając po zdobyciu **Konstantynopola** (1453) podbój północnych wybrzeży **Morza Czarnego**, zdobywają porty **Kilję** i **Białogród** (**Akerman**), przecinając połączenie handlowe **Polski** ze **Wschodem**.
1490. Potęga dynastyczna **Jagiellonów** w Europie środkowej dochodzi do szczytu, gdy po śmierci króla **Macieja Korwina** **Władysław** z koroną czeską łączy koronę węgierską.
1492. **Kazimierz Jagiellończyk** umiera w **Grodnie**, pozostawiając żonę **Elżbiety Rakuszanki** (córkę cesarza **Albrechta II.**, przezwanej później »**Matką Jagiellonów**«) 5 synów: **Władysława**, króla czeskiego i węgierskiego, **Jana Olbrachta**, **Aleksandra**,

Zygmunta i Fryderyka. Drugi z rzędu syn Kazimierz umarł jeszcze za życia ojca i dla świątobliwego życia policzony został w poczet świętych.

Na drugą połowę wieku XV. przypada wspaniały rozkwit uniwersytetu krakowskiego: św. Jan Kanty, Grzegorz z Sanoka, kardynał Zbigniew Oleśnicki, prawnik Jan Ostroróg, matematyk i astronom Wojciech Brudzewski, pierwszy znakomity historyk Jan Długosz († 1480) ojciec historii polskiej, uczony włoski Filip Buonacorsi (Kallimach), obok Długosza nauczyciel synów króla Kazimierza.

Sztuka rzeźbiarska; słynny rzeźbiarz Wit Stwos, twórca głównego ołtarza w kościele Marjackim.

Do rozpowszechnienia oświaty przyczyniają się książki drukowane, pojawiające się już także w Polsce dzięki wynalezieniu sztuki drukarskiej.

1492—1501. Jan Olbracht. Zamysły absolutystyczne króla Olbrachta pod wpływem jego nauczyciela, znakomitego humanisty włoskiego Kallimacha. Rządy wbrew możnowładztwu. Szlachta ma dostarczyć królowi środków na prowadzenie wojny z Turcją i dlatego przyznaje on jej nowe przywileje z upośledzeniem stanu mieszczańskiego i chłopów.

1492. Litwini wynoszą wbrew postanowieniom unji horodelskiej na tron wielkoksiążęcy królewicza Aleksandra.

1493. Pierwsze sejmy walne w Piotrkowie. Zastwierdzenie ustawodawstwa nieszawskiego, składającego się pierwotnie z osobnych statutów dla każdej ziemi i zaprowadzenie go powszechne w całym państwie. Szlachta otrzymuje dalsze przywileje: 1. wyższe godności kościelne są dostępne tylko dla szlachty; 2. mieszczanom, jako uchylającym się od służby wojskowej, nie wolno nabywać dóbr ziemskich; 3. sądownictwo nad chłopami przechodzi do rąk właścicieli wsi, tylko jednemu chłopu wolno co roku wieś opuścić.
1497. Wyprawa wołoska. Zamiast przeciwko Turkom, zwraca się wyprawa przeciwko hospodarowi mołdawskiemu Stefanowi, który króla zdradził. Klęska po odstąpieniu od oblężenia Suczawy w lasach bukowińskich.
1499. Litwini, poniosłszy klęskę w wojnie z sprzymierzeńcami cara Iwana, Tatarami i wojewodą mołdawskim pod Wiedroszą, odnawiają na sejmie litewskim w Brześciu unję horodelską.
- 1501—1506. Aleksander.** Słabe rządy, możnowładztwo odzyskuje na krótki czas swe dawne wpływy, dalszy rozwój parlamentaryzmu polskiego.
1501. Przywilej mielnicki, wymuszony za cenę korony przez możnowładców polskich. Państwem ma rządzić odtąd przyboczna rada królewska z królem jako przewodniczącym na czele.
1503. Ukończenie wojny z Iwanem III 6-letnim rozejmem. Moskwa zabiera kraje w dorzeczu rzeki Desny.

1504. Za radą podkanclerza Jana Łaskiego nawiązuje Aleksander stosunki z szlachtą i zwołuje sejm do Piotrkowa. Ustawa o »incompactibiliach«, czyli łączeniu urzędów w jednej osobie, określenie najwyższych urzędów (marszałek, kanclerz, podskarbi), różniając urzędników koronnych i nadwornych (zastępców).
1505. Ustawy radomskie. Konstytucja »*nihił novi*«. Sejm w Radomiu postanawia: 1. że odtąd nic nowego (*nihił novi*) nie może być przez króla i jego następców postanowione bez zgody senatorów i posłów ziemskich, zgromadzonych na sejmie; 2. że ustawy dawne piotrkowskie w sprawie uwolnienia stanu ziemiańskiego od ceł, zakazu nabywania ziemi przez mieszczan mają ważność w całym państwie; 3. że dla całej Rzeczypospolitej ma odtąd obowiązywać jednolity kodeks praw, czyli zbiór wszystkich statutów i ustaw, dokonany przez podkanclerza Jana Łaskiego (statut Łaskiego).
1506. Książ Michał Gliński gromi Tatarów pod Kleckiem. Nagła śmierć króla.
- 1506—1548. Zygmunt I. Stary. Roztropna polityka króla nazewnątrz, staranie, ażeby odeprzeć Moskwę, dążącą do zaboru krajów litewskich, dążność do utrzymania Czech i Węgier, jak niemniej mocarstwowego stanowiska Polski, neutralność wobec antagonizmów austriacko-francuskich, dobre stosunki z rosnącą w siłę Turcją. Nawewnątrz uporządkowanie stosunków administracyjnych w dobrach królewskich, dbałość o dobrobyt miast i rozwój handlu.

- 1507—1508. Pierwsza wojna moskiewska, spowodowana przez zbiegłego do Moskwy kniazia Michała Glińskiego.
1508. Zwycięstwa hetmana litewskiego Konstantego Ostrońskiego pod Orszą. Następca Iwana, car Wasyl, zawiera pokój wieczysty z Polską na warunkach rozejmu z r. 1503.
- 1512—1522. Car Wasyl, zachęcony przez cesarza Maksymiljana I., łamie pokój i wznawia wojnę, która toczy się głównie o posiadanie Smoleńska. Sprzymierzeńcami Moskwy we wszystkich walkach na wschodzie są hospodarowie mołdawscy Bohdan i Petryło. Mimo zwycięstwa pod Orszą (1514), Smoleńsk pozostaje w ręku Wasyla. Rozejm na lat 11 (1522 r.).
- 1515 Kongres wiedeński.** W obecności króla Zygmunta I., cesarza Maksymiljana I. i króla czesko-węgierskiego Władysława, przychodzi do skutku układ małżeński między dziećmi Władysława Ludwikiem i Anną a wnukami Maksymiljana Ferdynandem i Marią. W razie bezpotomnej śmierci Ludwika korona czeska i węgierska miały przejść na Ferdynanda, co nastąpiło już w r. 1526, gdy Ludwik zginął w bitwie z Turkami pod Mohaczem.
- 1520—1525. Pierwsze ruchy reformacyjne w Polsce, w Królewcu i Gdańsku; bunt Gdańszczan, uśmierzony przez króla.
- 1525. Sekularyzacja Prus.** Intrzygi i wyłamywanie się z pod obowiązku lenniczego wielkiego mistrza krzyżackiego Albrechta z domu Hohen-

zollernów powoduje wojnę (1520—1521), zakończoną zawieszeniem broni. Wielki mistrz Albrecht rzuca suknię zakonną, przechodzi na protestantyzm i za zgodą króla polskiego ogłasza się świeckim księciem Prus. Złożenie hołdu na rynku krakowskim (1525). Zczasem po połączeniu się Księstwa z Brandenburgją początek groźnej później potęgi pruskiej.

1526. Wygaśnięcie Piastów mazowieckich.

1529. Po śmierci ostatniego z Piastów mazowieckich (1526) **wciela Zygmunt formalnie Mazowsze do Polski**, pozostawiając mu odrębne prawa (Statut mazowiecki).

1530. Królowa Bona przeprowadza przy pomocy panów wybór jedynaka królewskiego Zygmunta Augusta na króla polskiego mimo jego młodego wieku (10 lat).

1530. **Wydanie Statutu Litewskiego**, czyli zbioru praw dla Litwy, wzorowanych na urządzeniach i ustawodawstwie polskim.

1531. Hetman Jan Tarnowski gromi wojewodę mołdawskiego w bitwie pod Obertynem.

1534. Szlachta, zgromadzona na sejmie, podburzona przez magnatów (Zborowscy, Kmita), odmawia zatwierdzenia nowego zbioru ustaw, dokonanego z polecenia króla (Statut Taszycki).

1535. Sejm uchwała egzekucję dóbr, t. j. odebranie zastawionych w czasach dawniejszych dóbr królewskich, przeprowadzoną dopiero — i tylko częściowo — za panowania następcy Zygmunta.

- 1534—1537. Trzecia wojna moskiewska. Jan Tarnowski zdobywa twierdzę Starodub za Dnieprem. Wojna kończy się 7-letnim rozejmem.
1537. Rozruchy szlachty, zgromadzonej na pospolite ruszenie przeciw Petryle pod Lwowem. Szlachta, niezadowolona z wpływów na rządy królowej Bony, jak niemniej sprawą egzekucji dóbr, występuje gwałtownie przeciw królowi (Kmita, Zborowscy), udaremniając wyprawę (wojna kokosza).
- Druga próba rozpętania anarchji w państwie. (Pierwsza pod Cerekwicą opodal Chojnic 1454.)
- 1538—1539. Król, zmuszony intrygami, zabezpiecza w konstytucjach piotrkowskich i krakowskich szlachcie prawa, w pierwszym rządzie prawo wolnej elekcji.
1544. Zygmunt August obejmuje rządy na Litwie.
1547. Potajemne małżeństwo jego z Barbarą Radziwiłłówną.
1548. Śmierć Zygmunta I. Starego.
- 1548—1572 Zygmunt II. August.** Tolerancja religijna wobec szerzącego się w Polsce ruchu reformacyjnego, wcielenie Inflant do Polski, reformy skarbowe i wojskowe i doprowadzenie do skutku ścisłej unji Litwy z Polską.
1548. Burza na sejmie koronacyjnym z powodu małżeństwa z Barbarą. Stałość króla zwycięża.
- 1548—1555. Pierwsze spory religijne na sejmach, wynikiem których są t. zw. interimy czyli zawieszanie wyroków sądowych duchowieństwa od sejmu do sejmu. Żądanie soboru narodowego

- w sprawie reform kościelnych w Polsce od-
rzuca kurja rzymska (1555).
1551. Podniesienie się katolicyzmu w Polsce. Synod
piotrkowski przyjmuje wyznanie wiary, opra-
cowane przez Stanisława Hozjusza.
1553. Projekt nowego kodeksu praw Jakóba
Przyłuskiego. Egzekucja praw szlache-
ckiego stronnictwa reform. Traktat Frycza
Modrzewskiego »De emendanda republi-
ca« (O naprawie Rzeczypospolitej), domagają-
cy się reformy obyczajowej, ulżenia doli ludu i
równomiernego rozkładu ciężarów podat-
kowych.
1556. Królowa Bona, pokłócona po śmierci Barbary
z synem, wyjeżdża do Włoch, do dziedziczne-
go swego księstwa Bari, uwożąc z sobą na-
gromadzone w Polsce skarby, które wypoży-
czone królowi hiszp. Filipowi II., nazaw-
sze przepadają (sumy neapolitańskie).
1559. Wykorzystując spór arcybiskupa ryskiego
z mistrzem Kawalerów Mieczowych, **wciela**
Zygmunt Inflanty do Polski.
1561. Zakon Kawalerów Mieczowych rozwiązuje się.
Mistrz Zakonu Gothard Kettler otrzymu-
je jako świecki książę część Inflant i Kur-
landję z Semigalią w lenne posiadanie
na tych samych prawach, co ongiś Albrecht
Hohenzollern Prusy Książęce (sekularyzacja
Zakonu Mieczowego).
1562. Początek wojny o Inflanty z carem Iwanem
Groźnym a w następnym roku na morzu
z Szwecją. Początkowe sukcesy Iwana (Po-

łock) wyrównane zwycięstwami polskimi pod Czaśnikiem i Ułą.

1562-3. Organizacja skarbu i wojska na sejmie piotrkowskim. Zastawione po r. 1504 dobra królewskie mają być Państwu zwrócone. Podział dóbr na koronne, t. j. właściwe, rządowe i stolowe, z których dochód przeznaczono na utrzymanie dworu i króla. Dobra koronne oddaje król w dożywotnią dzierżawę za niskim czynszem ludziom zasłużonym (starostwa). Utworzenie skarbu koronnego z dochodów ze starostw. Obok czwartej części dochodu ze starostw, przeznaczonej dla króla, przeznaczono jeszcze jedną część (właściwie piątą) na utrzymanie stałego wojska, które się odtąd nazywa wojskiem kwarcianem (quarta pars = czwarta część).

1565. Kardynał Hozjusz sprowadza zakon jezuitów do Polski.

1569. Unja Litwy z Polską na sejmie lubelskim, dokonana głównie za poparciem szlachty drobnej mimo oporu magnatów, chcących utrzymać na Litwie dawny ustrój, gwarantujący im przewagę i dzięki bezustannym usiłowaniom króla, który już przedtem celem ułatwienia unji rzekł się za siebie i dom swój dziedzicznych praw do Księstwa Litewskiego (1564). Najważniejsze postanowienia unji: 1. **jeden król**, 2. **wspólna elekcja**, 3. **wspólny sejm**, 4. **jedna moneta**, 5. **wolność osiedlania się** w obu częściach państwa, 6. Wołyń, Ukraina i Podlasie mają należeć do Korony, 7. Litwa

otrzymuje te same urzędy ministerjalne (kanclerz, marszałek, podskarbi); 8. sejmy mają się odbywać w Warszawie.

1570. Zgoda sandomierska. Bracia czescy, kalwini i luteranie łączą się i tworzą t. zw. wyznanie polskie; nadaremne próby pozyskania króla dla nowego wyznania. Początek stopniowego upadku protestantyzmu i innowierstwa w Polsce. (Ukończenie soboru trydenckiego, Hozjusz i jezuici.)
1571. Rozejm w wojnie z Moskwą. Iwan Groźny zatrzymuje Połock i północnowschodni pas Inflant.
1572. Zygmunt II. August umiera w Knyszynie. Wygaśnięcie dynastji Jagiellońskiej w Polsce.
- 1572—1573. Bezkrólewie. Walka obozu katolickiego pod wodzą dzielnych biskupów (Hozjusz, Uchański prymas) z obozem różnowierczym z marszałkiem w. k. Janem Firlejem na czele. Zwycięstwo pierwszego, zjazd obu partyj w Kaskach (Mazowsze), gdzie obmyśla się sposób elekcji.
1573. Sejm konwokacyjny w Warszawie ustanawia prymasa »interreksem«, t. j. naczelnikiem państwa w czasie bezkrólewia; marszałek ma publicznie obwołać elekta. Przywódca szlachty Jan Zamojski przeprowadza uchwałę elekcji »viritim«, t. j. pogłówniej, czyli przez całą szlachtę. Dyssydenci (innowiercy) zawierają konfederację warszawską, poręczając sobie wolność sumienia, na co się Sejm zgodził, wskutek czego zyskują prawną podstawę.

Sejm elekcyjny wybiera w maju królem Henryka Walezjusza, księcia andeگا-
weńskiego, brata króla francuskiego Karola IX. Pełnomocnik jego, poseł Montluc, za-
przysięga przed ogłoszeniem go królem pakta konwenta i t. zw. »artykuły henry-
cjańskie« (uznanie przez króla wolnej elek-
cji, zrzeczenie się tytułu dziedzica, wolność
sumienia, rządy przy pomocy 16 senatorów
rezydentów, zwoływanie sejmów co 2 lata, naj-
dłużej na 6 tygodni, wreszcie postanowienie,
że królowi wolno wypowiedzieć posłuszeństwo,
jeżeli warunków tych nie dotrzyma — t. zw.
artykuł »de non praestanda oboedientia«). Od-
tąd zasada wolnej elekcji i bezkrólewia pod-
kopują byt państwa, pakta konwenta krępują
władzę królewską, uniemożliwiając silne rządy,
szlachta zaś stopniowo zapomina o obowiąz-
kach swych wobec ojczyzny.

1573—1574. Henryk Walezy; opuszcza potajemnie Polskę, dowiedziawszy się o śmierci brata.

1574—1576. Bezkrólewie. Rozdzielenie między stron-
nictwem senatorskim, popierającym wybór
cesarza Maksymiljana II na króla, a
szlacheckiem z Zamojskim na czele, oświad-
czającym się za Anną Jagiellonką.

1576. Wybór wojewody siedmiogrodzkiego Stefa-
na Batorego i ślub tegoż z Anną Ja-
giellonką.

1576—1586. Stefan Batory. Sprawiedliwe i energicz-
ne rządy genialnego króla. Reformy wojskowe
i wewnętrzne. Zaprowadzenie sądów apela-
cyjnych t. zw. trybunałów. Rozumne stanowi-

sko w sprawach religijnych. Pogrom Moskwy. Ukrócenie swawoli szlacheckiej i stworzenie silnego rządu.

1577. Król zmusza zbuntowany Gdańsk siłą do uległości, pozostawia mu atoli jego przywileje handlowe.

Car Iwan Groźny wpada do Inflant i zdobywa większą część tychże.

1577—1582. Wojny z Moskwą.

1578. Przygotowania do wojny, reformy wojskowe, piechota wybraniecka czyli łanowa (z każdych 20 łanów w dobrach królewskich wybierano po 1 żołnierzu). Zwycięstwo nad Moskwą pod Kiesią. Trzy wyprawy: podczas pierwszej wojska królewskie zdobywają Połock (1579), druga (1580) kończy się zdobyciem Wielicza, Uświaty i Wielkich Łuk, trzecia (1581) staje pod murami Pskowa.

1578—1581. Utworzenie najwyższych sądów apelacyjnych w sprawach cywilnych i usunięcie tychże z pod dotychczasowej kompetencji sądów sejmowych dla Polski (1578) i Litwy (1581) z współudziałem szlachty, która na sejmikach wybiera na nie swoich deputatów. Sądy takie powstają w Piotrkowie dla Wielko-, w Lublinie dla Małopolski, dla Litwy (1581) pierwotnie w Nowogródku i Mińsku, później w Wilnie i Grodnie.

1582. Za pośrednictwem papieża Grzegorza XIII i jego posła jezuitę Possewina przychodzi do skutku w Jamie Polskiej 10-letni rozejm z Moskwą, na podstawie którego Polska

otrzymuje miasta Połock i Wieliz i prawie całe Inflanty.

1584. Z rozkazu króla ponosi śmierć na zamku krakowskim banita i wichrzyciel Samuel Zborowski.
1585. Sąd sejmowy nad rodziną Zborowskich Krzysztofem i Andrzejem, zwycięstwo króla nad warcholstwem i anarchją.
1586. Przedwczesna śmierć króla Stefana Batorego obraca wniwecz dalsze jego plany względem Moskwy i Turcji.

Kultura w Polsce w epoce zygmuntońskiej i za panowania Stefana Batorego: Oświata dochodzi do szczytu swego rozwoju, świetny okres uniwersytetu krakowskiego, wpływy humanizmu (niekorzystne pod względem społecznym), rozbudzenie umysłów przez reformację.

Nauki ścisłe: Mikołaj Kopernik (O obrocie ciał niebieskich — *de revolutionibus orbium coelestium* 1543), Marcin Bielski (Kronika wszystkiego świata 1551), M. Kromer (O pochodzeniu i czynach Polaków 1555, Polska 1575), Reinhold Heidenstein (Pamiętniki o wojnie moskiewskiej 1584).

Pisarze polityczni: Frycz Modrzewski (O naprawie Rzeczypospolitej — *De Republica emendanda* 1551), Stanisław Orzechowski (Quincunx, to jest wzór Korony polskiej).

Poezja: Mikołaj Rej, twórca literatury narodowej (Zwierciadło — Żywot człowieka poczciwego 1568), Jan Kochanowski, największy przed Mickiewiczem poeta polski (Satyr 1563, Odprawa posłów greckich 1577, Psal-

terz Dawidowy 1579, Treny 1580), Mikołaj Sęp Szarzyński; Sebastjan Klonowicz (Roksolania, Flis, Worek Judaszów).

Proza: Łukasz Górnicki (Dworzanin polski 1566), Piotr Skarga (pierwsze dzieła — Żywoty Świętych 1579).

1586—1587. Bezkrólewie. Walka Zborowskich z stronnikami Zamojskiego (koło »Generalne« i »Czarne«). Zamojski przeprowadza wybór Zygmunta Wazy, syna Jana III., króla szwedzkiego i Katarzyny Jagiellonki, siostry króla Zygmunta II. Augusta. Klęska Zborowskich; kandydata ich, arcyksięcia austriackiego Maksymiljana, bierze Zamojski do niewoli pod Byczyną (1588).

1587—1668. Panowanie Wazów.

- 1587—1632. **Zygmunt III. Waza.** Zamknięty w sobie, nieprzystępny i podejrzliwy król uprawia politykę dynastyczną, niezgodną z interesami państwa, otacza się ludźmi miernymi, odsuwając na bok ludzi wybitnych. Mimo świetnych czynów oręża polskiego w wojnach szwedzkiej i moskiewskiej Polska małe tylko odnosi korzyści. Szerzenie się nietolerancji religijnej.
1589. Zjazd Zygmunta z ojcem w Rewlu. Postanowienie rozpoczęcia tajnych rokowań z Austrią o odstąpienie Polski arcyksięciu Ernestowi, za co tenże miał się rzec Estonji na korzyść Szwecji.
1592. Sejm domaga się inkwizycji na króla (dlatego nazwany sejmem inkwizycyjnym), wskutek cze-

go tenże, zmuszony, zaprzecza oskarżeniom. Śmierć króla szwedzkiego Jana III. Rządy w Szwecji obejmuje Zygmunt, znienawidzony przez Szwedów dla swego katolickiego wyznania. Regencja Karola Sudermańskiego.

- 1595. Synod w Brześciu Litewskim**, Metropolita kijowski Michał Rahoza z biskupami ruskimi zawierają unję z kościołem rzymsko-katolickim, zatwierdzoną przez papieża Klementa VIII.
- 1596.** Przeniesienie stolicy Państwa z Krakowa do Warszawy.
- 1598.** Klęska Zygmunta, zjawiającego się po raz drugi w Szwecji, pod Stöngebro. Szwedzi nie chcą nadal uznać Zygmunta królem.
- 1601—1629.** Wojny z Szwecją. Przyczyny: Zygmunt nie chce zrzec się korony szwedzkiej, Szwedzi dążą do opanowania wybrzeży morza Bałtyckiego.
- 1601.** Karol zajmuje z Estonji prawie całe Inflanty, skąd po 2 latach wypiera go Zamojski.
- 1605.** Burzliwy sejm z powodu niefortunnej domowej i zagranicznej polityki króla. Zarzewie rokoszu.

Świetne zwycięstwo Jana Karola Chodkiewicza nad Szwedami pod Kircholmem. (Sława europejska zwycięzcy; 4.770 żołnierzy polskich gromi 14.000 Szwedów.)

Dymitr Samozwaniec, popierany przez wojewodę sandomierskiego Jerzego Mniszcha i awanturniczą szlachtę, wkracza do Moskwy.

- 1606—1608. Rokosz Zebrzydowskiego, wojewody krakowskiego. Konfederacja w Sandomierzu; konfederaci chcą zbrojną ręką wymusić na królu ustępstwa.
1607. Klęska rokoszan pod Guzowem, pobitych przez hetmanów Chodkiewicza i Żółkiewskiego.
1608. Przyciszenie burzy ogłoszeniem ogólnej amnestji. Utrzymuje się stan rzeczy, jaki był przed rokoszem, a równocześnie utrwała się skrajny konserwatyzm szlachty i zanika wszelka myśl o potrzebie jakiegokolwiek reformy.
- 1609—1618. **Wojna moskiewska.** Przyczyny: Sprawa Dymitra Samozwańca i przymierze cara Szujskiego z Szwecją.
1610. Zwycięstwo Stanisława Żółkiewskiego pod Kłuszynem i zajęcie Moskwy. Bojarowie ofiarowują koronę carską królewiczowi Władysławowi.
1611. Śmierć Karola IX. i rozejm z Szwecją. Polska zatrzymuje Inflanty.
Zajęcie Smoleńska. Hetman Żółkiewski sprowadza cara Wasyla Szujskiego i rodzinę jego jako jeńców do Warszawy.
1613. **Michał Teodorowicz Romanow carem rosyjskim.**
1617. Wybuch wojny szwedzkiej. Następcą Karola IX. Gustaw Adolf wznawia wojnę z Polską i zajmuje Inflanty (1621) i Prusy Królewskie (1626).
- 1617—1618. Wyprawa królewicza Władysława i hetmana Chodkiewicza na Moskwę wspólnie z kozakami Konaszewicza.

1618. Zawieszenie broni na lat 14 w Dywilinie. Polska zyskuje Smoleńsk i obszerny pas kraju po lewym brzegu Dniepru (Zadnieprze) i dochodzi w ten sposób do największych w historii swej rozmiarów terytorjalnych.

Zygmunt przyznaje elektorowi brandenburskiemu Janowi Zygmuntowi prawo posiadania Prus Książęcych jako lenna polskiego, wskutek czego następuje **połączenie obydwu krajów pod berłem głównej linii Hohenzollernów.**

1619. Napady kozackie na wybrzeże morza Czarnego, spory w sprawie Mołdawji i Wołoszczyzny i pomoc, udzielona Austrii po wybuchu wojny 30-letniej (Lisowczycy), sprowadzają wojnę z Turcją.

1620. Klęska pod Cecorą. Śmierć bohaterskiego hetmana Stanisława Żółkiewskiego.

1621. **Zwycięstwo pod Chocimem.** 70.000 Polaków i kozaków powstrzymuje 300.000 armję sułtana Osmana. Śmierć hetmana Karola Chodkiewicza w obozie. Zaszczytny pokój dla Polski.

1626—1629. Napady Tatarów na Polskę i poskromienie ich przez Stefana Chmieleckiego, wojewodę kijowskiego.

1629. Zwycięstwo hetmana Koniecpolskiego nad Szwedami pod Trzcianą (koło Kwidzyna). Rozejm 6-letni za pośrednictwem Francji w Altmarku, niekorzystny dla Polski; Szwedzi zatrzymują Inflanty i otrzymują prawo obsadzania swemi załogami miast pruskich.

1632. Śmierć króla Zygmunta III.

1632—1648. Władysław IV. Pomyślne zakończenie wojen z Moskwą i Turcją. Król dąży do załagodzenia sporów i zatargów wyznaniowych, kontynuuje początkowo politykę ojca w stosunku do Habsburgów, licząc na pomoc Austrii przy ewentualnem odzyskaniu korony szwedzkiej, której się nie zrzeka. Później zbliża się do Francji (małżeństwo z Marją Ludwiką Gonzagą) i snuje plany wielkiej wojny z Turcją, udaremnionej przez możnowładztwo. Wrzenie wśród kozaków, wybuch powstania kozackiego.

1633. Car Michał zrywa rozejm dywiliński. Wódz rosyjski Sehin po zajęciu Drohobuża i Nowogrodu Siewierskiego oblega Smoleńsk. Król Władysław przybywa z odsieczą.

Równocześnie gromi h. k. Stan. Koniecpolski sprzymierzeńców Moskwy Tatarów budziackich (Budziak, kraj między Dunajem a Dniestrem) pod Sasowym Rogiem (w Mołdawji); drugi sprzymierzeniec basza Widdynia (w Bułgarji nad Dunajem) Abazy ponosi klęskę z liczną armją Turków, Tatarów i Wołochów pod Paniowcami (koło Kamieńca Pod.), Turcja obowiązuje się wyrugować z Budziaku Tatarów i gospodarstwo wołoskie i mołdawskie nadawać tylko w porozumieniu z Polską.

1634. Sehin poddaje się. Pokój w Polanowie (nad rzeką Polanówką). Moskwa zrzeka się na zawsze pretensyj do Inflant, Smoleńska

i Siewierszczyzny, a król Władysław pretensyj do korony moskiewskiej.

1635. Rozejm 26-letni z Szwecją w Szturmdorfie (koło Malborka na prawym brzegu Wisły). Infanty pozostają przy Szwedach, wojska szwedzkie wycofują się z Prus, amnestja z obu stron i wolność handlu, sprawa tronu szwedzkiego pozostaje dla króla nadal nierozstrzygnięta.

1637. Małżeństwo króla z Cecylją Renatą, siostrą cesarza austriackiego Ferdynanda III. Zbliżenie się do Austrii.

1638. Komisja z ramienia sejmu uwalnia od ceł miasto Gdańsk, które wykupuje się jednorazowym większym datkiem.

Sejm uchwała ostre konstytucje przeciw kozakom.

1645 Zjazd religijny w Toruniu. Próba pojednania wyznań chrześcijańskich w Polsce zapomocą t. zw. »colloquium charitativum« (rozmowa przyjacielska), bezowocna z powodu nieustępliwości protestantów.

Stolica Apostolska (nuncjusz de Torres) i Republika Wenecka (poseł Tiepolo) zachęcają króla do wielkiej akcji przeciw Turcji przy pomocy Włoch i Wenecji. Pozyskany dla planu tego Władysław czyni przygotowania do wojny w porozumieniu z hetm. w. k. Stan. Koniecpolskim i kanclerzem w. k. Jerzym Ossolińskim. Małżeństwo (po śmierci Cecylji Renaty) z księżniczką francuską Marją Ludwiką Gonzagą daje mu możliwość przeprowadzania zbrojeń bez ogląda-

nia się na szlachtę przy pomocy wielkiego posagu żony (1646).

1646. Sejm i senat, obawiając się wzmocnienia władzy królewskiej, odrzucają projekty królewskie, ponawiają zakaz zaciągów bez upoważnienia sejmu, jak również zakaz przebywania cudzoziemców na dworze. Król ustępuje ze względu na syna Władysława Zygmunta, któremu pragnie zapewnić koronę.

1648. **Bunt kozaków pod wodzą Bohdana Chmielnickiego.**

Stosunki na południowym wschodzie: Kolonizacja urodzajnych stepów na wschód od Rusi Czerwonej aż po Dniepr w XVI. i XVII. wieku. Król nadaje zasłużonym mężom puste obszary, którzy kolonizują je przy pomocy chłopów, otrzymujących t. zw. »wolę«, czyli »słobodę«, t. j. uwolnienie na szereg lat (20—40) od pańszczyzny i danin. W ten sposób powstają olbrzymie latyfundja panów polskich i ruskich na wschodzie. Po upływie lat »woli« panowie przywracają pańszczyznę, stąd niezadowolenie u chłopów.

Równocześnie z powyższą kolonizacją udawają się jeszcze dalej na wschód, zdala od zamieszkałych okolic, ludzie najrozmaitszych narodów, stanów i wyznań, najczęściej jednak chłopci ruscy (często przestępcy, uchodzący przed karzącym ramieniem sprawiedliwości) prowadząc życie przeważnie koczownicze, żyjąc z rybołówstwa, myśliwstwa i łupów, zdobytych na Tatarach. Stąd nazwa ich »kozacy«, co w języku tatarskim oznacza włóczęgów. Zczasem

kozacy zakładają wielki obóz, zwany Siczą, na wyspach i ostrowach Dniepru, poniżej porohów, czyli progów skalnych w jego łózysku (stąd także nazwa »zaporożec«), tworzą organizację wojskową z obieralnym dowódcą, atamanem kosзовym na czele i starszyzną, żyjąc głównie z wypraw łupieskich i napadów na Tatarów i Turków. Z tego powodu ciągle kłopoty z Turcją. Kozacy służą także w pocztach prywatnych panów i jako lekka jazda w wojsku kwarcianem i niejednokrotnie oddają wielkie przysługi państwu. Najświatniejsze czasy rozwoju kozaczyzny przypadają na czas wojny moskiewskiej i wyprawy chocimskiej (ataman Piotr Konaszewicz, Sahajdaczny). Celem ujęcia w rygor rozswawolonych kozaków postanawia sejm z r. 1590 spisać ich w rejestr i poddać pod rozkazy hetmana w. k., niestety uchwała pozostaje bez wykonania. Po zawarciu pokoju z Turcją w r. 1634 celem poskromienia swawoli kozackiej i uniemożliwienia wypraw łupieskich wznosi rząd Rzeczypospolitej nad Dnieprem twierdzę Kudak, którą jednakże kozacy burzą. Po stłumieniu buntu i odbudowaniu twierdzy sejm z r. 1638 zakazuje samowolnych napadów, przyjmowanie na Sicz zbiegłych chłopów i ustanawia nad kozakami komisarza królewskiego w miejsce obieralnego atamana. Niezadowolenie, powstałe z powodu tego zarządzenia, podnieca jeszcze duchowieństwo schizmatyckie, wypierane z parafij w Polsce, które stara się narzucić kozakom rolę obrońców uci-

skanego prawosławia. Zawiedzione nadzieje kozaków, pokładane w projektowanej przez króla Władysława wojnie z Turcją.

Setnik czechryński i pisarz wojska zaporoskiego, Bohdan Chmielnicki, dochodząc sprawy osobistej (podstarości czechryński Czapliński zagarnął mu futor), porywa wzburzone kozactwo za sobą i podnosi bunt.

1648. Stefan Potocki, syn hetmana k. Mikołaja Potockiego, wysłany celem uśmierzenia buntu, ginie wraz z garstką rycerstwa polskiego pod Żółtymi Wodami (15. kwietnia).

Śmierć króla Władysława w Mereczu (21. maja). Obydwaj hetmani, Mikołaj Potocki i Marcin Kalinowski, dostają się wraz z wojskiem pod Korsuniem (w dolinie Kruta Bałka) do niewoli (26. maja).

Srom piławiecki. Szlachta, zebrana na pospolite ruszenie pod dowództwem regimentarzy Dominika ks. Zasławskiego, Aleksandra Koniecpolskiego i Mikołaja Ostroroga (pierzyna, dziecina, łacina), na wieść o zbliżaniu się Tatarów pod Tuhaj-bejem, haniebnie idzie w rozsypkę pod Piławcami (sierpień).

Chmielnicki z pod Lwowa podchodzi pod Zamość.

Sejm elekcyjny w Warszawie. Wybór przyrodniego brata królewskiego Jana Kazimierza (październik 1648).

- 1648—1668. Jan II. Kazimierz. Najburzliwsze panowanie z pomiędzy wszystkich, prawdziwy potop

zalewa Polskę w postaci wojsk nieprzyjacielskich; wojny kozackie, szwedzkie, moskiewskie i domowe. Król, mimo osobistej dzielności i przedsiębiorczości, jest człowiekiem niestałym i zmiennym. Wskutek stosowania »liberum veto« Polska odąd pozbawiona jest zupełnie władzy ustawodawczej.

1648. Chmielnicki, ujęty przyrzeczeniami króla, że otrzyma buławę hetmańską i że swobody kozackie będą przywrócone, wycofuje się z pod Zamościa na Ukrainę.

1649. Panowie (Wiśniowiecki, D. Potocki i Zasławski) na własną rękę rozpoczynają wojnę z kozakami. Chmielnicki z chanem Islam Girejem obłęga ks. Wiśniowieckiego w Zbarażu. Król Jan Kazimierz zdąża pod Zborów z odsieczą. Ugoda zborowska: prawie zupełna niezależność Ukrainy, podniesienie liczby kozaków rejestr. do 40.000, przywrócenie przywilejów kozackich, usunięcie z Ukrainy żydów i jezuitów. Mimo ugody dalsze knowania Chmielnickiego (Mołdawja, Wołoszczyna).

1650. Sejm uchwała podatki na dalszą wojnę z kozakami.

1651 **Bitwa pod Beresteczkiem.** Wojska polskie pod dowództwem króla i ks. Jeremiego Wiśniowieckiego odnoszą świetne zwycięstwo (100.000 Polaków na przeszło 200.000 kozaków i Tatarów). Pospolite ruszenie, podburzone przez woj. pozn. Krzysztofa Opalińskiego i podkancl. Hieronima Radziejowskiego, rozchodzi się do domów,

jedynie hetmani z wojskiem zaciężnem ścigają kozaków. Śmierć J. Wiśniowieckiego.

Uгода w Białej Cerkwi, ograniczająca nieco warunki ugody zborowskiej, pozostawiająca atoli Ukrainę nadal w ręku Chmielnickiego. (Rejestrowych ma być tylko 20.000 i tylko oni mają prawo korzystania z przywilejów wolnych kozaków.)

- 1652. Władysław Siciński, poseł z Upity** (na Żmudzi), **zakłada »veto«** (nie pozwalam) przeciw przedłużaniu obrad sejmowych ponad termin sześćcioniedzielny. Marszałek Maks. Fredro i senatorowie uznają sejm za zerwany. Początek osławionego »liberum veto«. Szlachta korzysta zeń skwapliwie przy każdej sposobności, uważając je za »źrenicę wolności«. Odtąd Polska, pozbawiona naczelnej władzy prawodawczej, jak okręt bez steru szybkim krokiem zbliża się do przepaści.

Wyprawa Chmielnickiego na Mołdawię przeciw wojewodzie Lupulemu. Zupełna klęska zastępującego mu drogę hetmana Kalinowskiego pod Batochem.

- 1653.** Król Jan Kazimierz zawiera w obozie pod Żwańcem (koło Chocimia) ugodę z Tatarami, którzy porzucają kozaków.
- 1654.** Chmielnicki poddaje się Moskwie. Polska traci Ukrainę.
- 1654—1656. Pierwsza wojna moskiewska.** Po poddaniu się Chmielnickiego Moskale wkraczają na Litwę i Ukrainę. Zwycięstwo h. w. k. Stanisława »Rewery« Potockiego pod Ochmatowem (koło Humania) 1655.

Owoce zwycięstwa niweczy najazd Szwedów, Rozejm w Niemierzu (nad Wilejką) na zasadzie dotychczasowego stanu posiadania.

1655—1660. Wojna szwedzka. Król szwedzki Karol X. (cioteczny brat królowej Krystyny, córki Gustawa Adolfa) wypowiada Polsce wojnę, podając jako powód, że król Jan Kazimierz nie rzekł się tytułu króla szwedzkiego, w rzeczywistości pragnąc Polskę, wyczerpaną wojną kozacką i moskiewską, zawojować.

Za namową Krzysztofa Opalińskiego i Radziejowskiego wielkopolskie pospolite ruszenie wpuszcza pod Ujściem (nad Notecią) Szwedów do kraju (lipiec 1655). Na Litwie poddaje się Szwedom h. w. l. ks. Janusz Radziwiłł w Kiejdanach (koło Kowna — sierpień 1655). Szwedzi zajmują niebawem Warszawę, Kraków i cały kraj. Jan Kazimierz uchodzi na Śląsk. Równocześnie elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm zajmuje Prusy Zachodnie, Moskale wpadają na Litwę, Chmielnicki pustoszy Ruś, prawdziwy potop zalewa Polskę, z wyjątkiem Lwowa i Częstochowy.

Bohaterska obrona Częstochowy (listopad, grudzień 1655). Ks. Aug. Kordecki.

29. grudnia konfederacja w Tyszowcach, zawiązana przez hetmanów Potockiego i Lanckorońskiego.

1656. Powrót Jana Kazimierza do kraju. Odnowienie konfederacji tyszowieckiej w Łańcucie, Stefan Czarniecki jako główny wódz, Stan. Rew. Potocki, Jerzy Lubomir-

ski, Paweł Sapieha i Wincenty Gosiewski rozpoczynają walki podjazdowe ze Szwedami.

Śluby króla w katedrze lwowskiej.

29—31 lipca. Bitwa pod Warszawą. Karol X. i elektor brandenburski odnoszą zwycięstwo pod Warszawą. Polska zawiera **rozejm z Moskwą (1656) i traktaty z Austrią i Danją**, skierowane przeciw Szwedom (1657).

1657. Traktat welawsko-bydgoski z elektorem brandenburskim Fryderykiem Wilhelmem (Welawa na wschód od Królewca, Bydgoszcz nad rzeką Brdą). Za ofiarowaną pomoc przeciw Szwedom uwalnia Jan Kazimierz elektora od obowiązku składania Polsce hołdu z Prus Książęcych.

Rakoczy najeżdża Polskę z 40.000 Węgrów, Wołochów i kozaków i zdobywa Kraków i Warszawę. W drodze powrotnej rozbijają go zupełnie pod Lwowem Sapieha i Czarniecki.

Śmierć Bohdana Chmielnickiego.

1658. Zwycięskie walki sprzymierzonych i Czarnieckiego na Pomorzu szwedzkim i w Danji aż do pokoju w Oliwie (1660).

1658—1667. Druga wojna moskiewska.

1658. Ugoda w Hadziaczu (na Zadnieprzu, koło Połtawy). Następca Chmielnickiego, Jan Wyhowski, poddaje się na nowo Polsce; warunki: 1. oddzielenie trzech południowych województw pod władzą hetmana; 2. wolne urzędy dla Ukrainy (kanclerza, marszałka i podskarbiego); 3. zniesienie unji i zrównanie religji ka-

tolickiej z prawosławną; 4. miejsce w senacie dla metropolity kijowskiego i biskupów ruskich. Wojna z Moskwą o Ukrainę, trwająca lat 9, zwycięskie walki z nią (klęska Moskwy pod Cudnowem na Wołyniu 1660), wreszcie rozejm wskutek poddania się nowego atamana Piotra Doroszeńki Turcji w Andruszowie (1667).

1660. Wieczysty pokój Polski z Szwecją w Oliwie (pod Gdańskiem). Król Jan Kazimierz zrzeka się swych praw dziedzicznych do Szwecji, zatrzymując tylko dożywotni tytuł króla szwedzkiego. Polska traci Inflanty z wyjątkiem województwa inflanckiego z miastem Dynaburgiem (Polskie Inflanty) i zatrzymuje zwierzchnictwo lenne nad Kurlandją.

1661—1667. Starania króla naprawy rządów Rzeczypospolitej przez przeprowadzenie jeszcze za życia wyboru następcy. Walki stronnictw francuskiego (książę d'Enghien) i austriackiego. »Związek Święcony« zbuntowanego wojska, któremu żołdu nie wypłacono po stronie Lubomirskiego, przeciwnika króla. »Związek Pobożny« skłania wojsko do rozejścia się, poczem sejm (1664) skazuje Lubomirskiego na banicję i infamję.

1664—1666. Rokosz Lubomirskiego. Klęska wojsk królewskich pod Częstochową (1665) i Matwami nad Notecią (1666).

1666. Ugoda w Łęgonicach (nad Pilicą). Król zrzeka się przeprowadzenia elekcji za życia.

1667. Rozejm 13-letni z Moskwą w Andruszowie (koło Mścisławia za Dnieprem). Moskwa zostawia

Polsce Witebsk i Połock, Polska zrzeka się Smoleńska, Siewierszczyzny i Zadnieprza, oraz Kijowa (na 2 lata).

Wskutek poddania się atamana Doroszeńki Turcji, początek walk z Turcją. Hetman p. Jan Sobieski odpiera najazd Tatarów pod Podhajcami (k. Brzeżan).

1668. Abdykacja króla Jana Kazimierza, wyjazd do Francji i śmierć w opactwie St. Germain (1672).

1668—1669. Bezkrólewie. Podczas, gdy panowie podzieleni są na dwa stronnictwa, z których jedno popiera kandydaturę ks. d' Enghien, drugie austriacką ks. Karola Lotaryńskiego, szlachta przeprowadza wybór ks. Michała Wiśniowieckiego, syna ks. Jeremiego.

1669—1673. **Michał Korybut Wiśniowiecki**, człowiek młody, bez większych zdolności i doświadczenia politycznego, jak również bez majątku i wpływów w kraju, szuka oparcia w Austrii (małżeństwo z siostrą cesarza Eleonorą). Namiętne walki szlachty z stronnictwem francuskim. Upokorzenie Polski przez Turcję.

1672. Konfederacja w Gołębiu (u ujścia Wieprza) — szlachecka i w Szczepieszynie (koło Zamościa) — wojskowa pod h. Sobieskim, zakończone ugodą w Łowiczu.

1671—1673. Wojna turecka wskutek ponownego poddania się kozaków Turcji. Sułtan Mahomet IV. zdobywa Kamieniec Podolski (1672) i oblega Lwów.

1672. Król przez posłańców swoich zawiera traktat w Buczaczu; Ukraina ma przyspać koza-

kom, Podole z Kamieńcem Turcji, oprócz tego ma Polska płacić roczny haracz.

- 1673.** Sejm odrzuca haniebane warunki traktatu. **Hetman Sobieski zdobywa obóz turecki pod Chocimiem;** 120 dział i 66 chorągwi dostaje się do rąk zwycięzcy.

Śmierć króla Michała Wiśniowieckiego we Lwowie w przeddzień zwycięstwa.

- 1673—1674.** Bezkrólewie. Upadają kandydatury austriacka (ks. Karola Lotaryńskiego, popieranego przez królową Eleonorę) i neuburska (Fryderyka Wilhelma, syna palatyna i siostrzeńca króla Jana Kazimierza), poczem poseł francuski i wojewoda ruski Stanisław Jabłonowski przeprowadzają jednomyślny wybór pogromcy Turków z pod Chocimia, hetm. Jana Sobieskiego.

- 1674—1696. Jan III. Sobieski.** Na rozstrajającą się coraz bardziej wewnątrznie Polskę pada blask chwały wojennej bohaterskiego króla. Starania króla francuskiego Ludwika XIV. celem pozyskania Polski dla koalicji przeciw Austrii i Habsburgom. Nastrój społeczeństwa, nieszczerść Francji i groźne niebezpieczeństwo tureckie nakłaniają króla do zawarcia przymierza z Austrią, z którego tylko Austria ciągnie korzyści. Niepowodzenia króla w sprawie mołdawskiej wskutek niedotrzymania zobowiązań ze strony Moskwy i Austrii.

Postępy unji kościelnej na Rusi Czerwonej.

- 1674—1675.** Dalszy ciąg wojny tureckiej. Sobieski zajmuje znaczną część Podola i prawie całą Ukrainę.

1675. Zwycięstwo pod Lwowem. Bohaterska obrona Trembowli. (Sam. Chrzanowski.)

Traktat jaworowski (Jaworów na wschód od Jarosławia) z Ludwikiem XIV. Polska zobowiązuje się do wojny z elektorem, sprzymierzeńcem Austrii.

Sejm koronacyjny przeprowadza »konstytucję o powiększeniu sił Rzeczypospolitej« (do 100.000 ludzi), która atoli wskutek intryg i oporu sejmików (obawa przed dążnościami króla do »absolutum dominium«) nie wchodzi w życie.

Król z szczupłym wojskiem pod Żurawnem, otoczony przez baszę tureckiego Ibrahima Szejtana.

Traktat żurawiński, zawarty za pośrednictwem Francji (Żurawno na wschód od Stryja). Warunki: dwie trzecie Ukrainy mają wrócić do Polski, reszta ma pozostać w ręku kozaków pod zwierzchnictwem Turcji, w sprawie Podola dalsze rokowania.

- 1677—1678 Rokowania w sprawie Podola z Turcją, są bezskuteczne (poselstwo Gnińskiego do Konstantynopola).

Porozumienie się ze Szwecją przeciw Austrii i elektorowi (traktat gdański).

Turcja zwraca się przeciw Moskwie; wojna ta kończy się pokojem z Tatarami (1681) w Bakczyseraju (na Krymie) i w Stambule z Turcją, na mocy którego Moskwa utrzymuje się w posiadaniu Zadnieprza, przednieprzańską Ukrainę otrzymuje Jerzy Chmielnicki (młodszy syn Bohdana)

jako lennik turecki, którego wszakże Turcy wreszcie skazują na śmierć i tracą, — Ostateczny koniec wojen kozackich.

1679. Sejm w Grodnie odrzuca traktat żurawiński i oświadcza się przeciw zaciągom do Prus i na Węgry.
1680. Zawieszenie broni z Moskwą na lat 13 z pozostawieniem jej (za opłatą) Smoleńska i Kijowa.

Król, zawiedziony w swoich rachubach, myśli pod wpływem opinii publicznej o utworzeniu między państwami chrześcijańskimi »Ligi Świętej« przeciw Turcji.

1683. Sejm warszawski zgadza się na sojusz z Austrią. Ostateczne pognębienie stronnictwa francuskiego (poseł de Vitry i podsk. w. k. Andrzej Morsztyn). Przymierze zaczepno-odporne z cesarzem austr. Leopoldem. Cesarz ma zapłacić 1,200.000 złotych i dostarczyć 60.000, Polska 40.000 ludzi; państwo niezaczepione bezpośrednio ma sprzymierzeńcowi śpieszyć z pomocą.

1683—1699. Druga wojna turecka.

Wielki wezyr Kara Mustafa wkracza do Austrii i oblega w 300.000 Turków, Tatarów, Wołochów i Węgrów Tökölego Wiedeń (lipiec 1683). Król Sobieski w 30.000 doborowego wojska (głównie jazdy) wyrusza na odsiecz i obejmuje naczelne dowództwo nad całą armją i wojskami niemieckimi ks. Karola Lotaryńskiego.

1683. Wspaniałe zwycięstwo w bitwie pod Wiedniem. Cały niezmiernie bogaty obóz Turków

wraz z zieloną chorągwią proroka wpada w ręce zwycięzców.

7 paźdz. Drugie zwycięstwo króla Jana nad Turkami w bitwie pod Parkanami (koło Ostrzyhomia nad Dunajem). Złamanie potęgi Turcji.

Po powrocie z wyprawy wiedeńskiej snuje król plany zawojowania dla synów swoich Mołdawji i Wołoszczyzny.

1685. Nieudała wyprawa hetm. Jabłonowskiego na Mołdawję.

1686. Traktat Krzysztofa Grzymułtowskiego z Moskwą. Celem pozyskania Moskwy dla ligi przeciw Turcji zrzeka się Polska raz na zawsze Ukrainy zadnieprskiej wraz z Kijowem. Niepowodzenie króla w wyprawie na Wołoszczyznę, gdyż ani Moskwa ani Austria nie dotrzymują zobowiązań. Także późniejsze wyprawy (1687 i 1691) pozostają bez skutku.

1696. Śmierć króla Jana Sobieskiego w Wilanowie (pod Warszawą) przed ostatecznem ukończeniem wojen tureckich.

Literatura wieku XVII: Utwory piśmiennictwa cechuje stopniowe zanikanie mądrości i piękna. Upadek oświaty ogólnej, jednostronny kierunek szkół jezuickich, zwyrodnienie akademji krakowskiej, brak tolerancji religijnej. Coraz więcej uciskani chłopci nie biorą udziału w życiu umysłowem, a coraz mniejszy upadające miasta. Nad wszystkim góruje egoizm stanowy szlachty, u której zanika zupełnie zmysł państwowości; wszystkie jej dążności streszczają się w strzeżeniu »złotej wolności«

z poświęceniem najżywotniejszych interesów państwa.

Poezja: Szymon Szymonowicz, (Sielanki), Maciej Sarbiewski, polski Horacy (Ody łacińskie), Szymon Zimorowicz (Roksolanki), Krzysztof Opaliński Satyry (albo przestrogi (1650), Andrzej Morsztyn (Pieśni miłosne), Samuel Twardowski (Satyr na twarz Rzeczypospolitej — 1640, Dafnis; poematy historyczne: Władysław IV (1649), Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, potem Szwedami i z Węgry (1681); Bartłomiej Zimorowicz (Sielanki ruskie); Wacław Potocki Wojna Chocimska (1670), Wespazjan Kochowski (Psalmodyja polska, Niepróżnujące próżnowanie, Fraszki).

Proza: Na pierwszą połowę panowania Zygmunta III. Wazy przypada jeszcze dalsza działalność ks. Piotra Skargi (Kazania na niedziele i święta, Kazania sejmowe — 1597 i 1610); Fabjan Birkowski (Kazania); Szymon Starowolski (Prawy rycerz, Reformacja obyczajów polskich); Łukasz Opaliński (Rozmowa plebana z ziemianinem); Andrzej Maksymiljan Fredro (Pisma polityczne — obrońca »złotej wolności szlacheckiej« i »liberum veto«); Jan Pasek (Pamiętniki).

1696—1697. Bezkrólewie po śmierci Sobieskiego. Kandydaci do korony polskiej: Jakób królewicz, ks. Ludwik de Conti, kandydat francuski i elektor saski Fryderyk August.

Mimo wyboru ks. Conti'ego wkracza z przygotowaniem wojskiem do Polski elektor Fr. August i zyskuje przemocą uznanie za króla.

1697—1763. Panowanie Sasów w Polsce.

1697—1733. August II. Mocny pragnie przy pomocy Polski zbudować potęgę własnego domu. Temu celowi podporządkowuje całą swoją politykę wewnętrzną i zewnętrzną. Hulaszczem i niemoralnem życiem przyczynia się do zupełnego upadku dawnych cnót w narodzie, co wobec panującej ciemnoty tem okropniejsze skutki za sobą pociąga. Pod jego rządami rozpoczyna się dla Polski okres gwarancji moskiewskiej, przygotowującej podziały.

1699. Pokój w Karłowicach (nad Dunajem w Serbji). Po zwycięstwach Eugenjusza Sabaudzkiego pod Zentą (1697) i h. p. Feliksa Potockiego pod Podhajcami (1698) zawiera Turcja pokój, w którym oddaje Polsce Podole wraz z Kamieńcem i przeddnieprzańską Ukrainę, Austrii Siedmiogród i Węgry całe z wyjątkiem Banatu. Koniec wojen tureckich dla Polski.

Zjazd Augusta II. z carem Piotrem I. w Rawie Ruskiej i plan wojny z Szwecją

1700—1721. Wojna północna. Rosja, Polska i Danja wypowiadają wojnę młodemu królowi szwedzkiemu Karolowi XII

1700. Klęska sprzymierzonych. Król duński zmuszony zawiera pokój w Travendal; car Piotr

ponosi klęskę pod Narwą (nad ujściem Narwy do zatoki Fińskiej).

1701. Elektor brandenburski koronuje się w Królewcu królem pruskim.

Klęska Augusta II. pod Rygą. Szwedzi wkraczają na Litwę.

1702. Karol XII. wkracza do Warszawy, a po zwycięstwie pod Kliszowem (nad Nidą) zajmuje Kraków. August podsuwa pierwsze projekty podziału Polski królowi pruskiemu i szwedzkiemu.

1703. Podczas walk Karola z Augustem zakłada car Piotr nad morzem nową stolicę swojego państwa Petersburg i zabezpiecza ją twierdzami od strony morza i lądu (Kronstadt i Schlüsselburg).

1704. Wielkopoleanie zawiązują konfederację generalną przeciw królowi w Warszawie, Małopoleanie w Sandomierzu przy królu, który zawiera sojusz z carem Piotrem.

August więzi królewiczów Jakóba i Konstantego Sobieskich.

Zjazd elekcyjny w Warszawie po uwięzieniu Jakóba Sobieskiego pod naciskiem wojsk szwedzkich wybiera królem wojewodę poznańskiego Stanisława Leszczyńskiego.

- 1704—1709. Stanisław Leszczyński królem polskim.

1706. Pokój w Altranstädt (koło Lipska) z królem Augustem. Karol zmusza Augusta II.: 1. do abdykacji i uznania za króla polskiego St. Leszczyńskiego, 2. do uwolnienia z więzienia Sobieskich i 3. utrzymania wojska szwedzkiego w Saksonji przez zimę.

1707—1708. Operacje Karola na wschodzie przeciw Rosji.

1709. Za radą atamana kozackiego Mazepy wyrusza Karol na Ukrainę i pod Połtawą ponosi zupełną klęskę i chroni się z niedobitkami do Turcji (Bender), Koniec wolnej kozaczyzny.

Powrót Augusta II. do Polski, który traktatem w Toruniu odstępuje carowi Inflanty, dla których wojnę rozpoczął. Leszczyński, opuszczony przez wszystkich, wyjeżdża z Polski.

1711. Pozyskana do wojny z Rosją Turcja mimo osaczenia Piotra nad Prutem wskutek przekupności w. wezyra zawiera korzystny dla cara pokój, na podstawie którego mają się wojska rosyjskie z Polski wycofać.

1715. **Konfederacja tarnogrodzka** (Tarnogród na północ od Jarosławia) przeciw grasującym po kraju wojskom saskim przy królu, który marzy o zdławieniu jej przemocą i o przeprowadzeniu równoczesnem zamachu stanu w celach dynastycznych i absolutystycznych.

1716. Car Piotr narzuca się na pośrednika między królem a szlachtą. Nadzieja szlachty na pomoc Turcji zawodzi z powodu klęski tejże w wojnie z Austrią (pod Piotrowardynem), Wkroczenie wojsk rosyjskich zniewala obydwie strony do ugody.

1717. **Traktat w Warszawie:** 1. wojska saskie mają kraj opuścić; 2. znosi się konfederację sandomierską i tarnogrodzką i zabrania się na przyszłość wszelkich wogóle konfederacyj; 3. władzę hetmana ogranicza się tylko do »miecza i komendy na rozkaz Rzeczypospolitej«,

administrację obejmuje trybunał skarbowy (władza cywilna); 4. na podstawie tajnego skryptu ad archivum ogranicza się liczbę stałych wojsk Rzeczypospolitej do 24.000 (18.000 dla Polski, 6.000 dla Litwy).

Sejm warszawski ratyfikuje traktat (31. stycznia) bez dyskusji (*»Sejm niemy i głuchy«*, tak nazw. przez h. p. Stan. Rzewuskiego). Od czasu przeprowadzenia ugody przez Rosję, Polska staje się coraz bardziej od niej zawiśłą.

1720. Synod unitów w Zamościu. Kościół ruski otrzymuje księgę ustaw, na której dotąd się opiera.

1724. Rozruchy w Toruniu na tle wyznaniowem, wywołane przez studentów kolegium jezuickiego i luterskiego. Surowy i jednostronny wyrok na burmistrza i kilku mieszczan.

1732. Prusy, Rosja i Austria zawierają traktat w Berlinie (alianś trzech czarnych orłów) albo traktat Löwenwolda — od nazw. posła rosyjskiego): 1. wspólne działanie przy przyszłej elekcji polskiej; 2. wykluczenie od elekcji Leszczyńskiego jak i Fryderyka Augusta, syna Augusta II.

Celem ratowania syna proponuje August dworowi pruskiemu podział Polski.

1733. Śmierć Augusta wśród matactw, intryg i tajnych rokowań.

1733—1735. Bezkrólewie. Sejm konwokacyjny (1733) ogranicza prawa szlachty dyssydenckiej i jednomyślnie obiera królem Stanisława Leszczyńskiego. Wojska rosyjskie wypierają

Leszczyńskiego do Gdańska, skąd po dłuższem oblężeniu miasta w przebraniu uchodzi. Pod naciskiem wojsk rosyjskich nieliczny zjazd elekcyjny wybiera Królem Fryderyka Augusta, syna zmarłego króla.

1733—1738. Polska wojna sukcesyjna, którą, ujmując się za Leszczyńskim, prowadzi z Austrią Francja w Alpach i nad Renem. Brak wydatniejszego poparcia Leszczyńskiego przeciw Rosji.

1735. Preliminarze pokoju wiedeńskiego (zawartego dopiero 1738). Leszczyński zrzeka się tronu, zatrzymuje dożywotni tytuł królewski i otrzymuje w dożywocie księstwo Lotaryngji i Bar.

1735—1763, August III. z natury ociężały i leniwy, ale mniej przewrotny i uczciwszy od ojca, kontynuuje w stosunku do Polski jego politykę dynastyczną, wystrzegając się jednakże środków rewolucyjnych. O Polskę zresztą nie dba, polegając we wszystkim na swym pełnomocnym ministrze hr. Brühl. Wskutek ciemnoty szlachty, braku poczucia prawa i sprawiedliwości, zrywania sejmów, ogólnego bezrządu i gwałcenia międzynarodowych praw przez sąsiadów najsmutniejszy okres w historii Polski. Walka stronnictwa Potockich z Czartoryskimi.

1736. Sejm pacyfikacyjny. Naród godzi się ostatecznie z narzuconym mu królem Augustem III. (Jedyny sejm, który doszedł do skutku za Augusta III.)

Za króla, nie troszczącego się o nic, załatwiają czynności urzędowe początkowo ks. August Sułkowski (naturalny syn Augusta II.), później (od r. 1738) hr. Henryk Brühl.

Rywalizacja dwóch rodzin, dążących do podźwignięcia kraju z upadku. Prymas Teodor i hetman w. k. Józef Potoccy, później hetman Klemens Branicki, (stronnictwo narodowe czyli patriotyczne) szukają przymierza z Francją, Turcją i Szwecją, Michał, podkancl. litew., i August, wojew. ruski, Czartoryscy (tzw. »familja«) łączą się z królem i Rosją. Namiętne walki, ciągle zrywanie sejmów.

- 1740—1748. Austriacka wojna sukcesyjna, w której August III. bierze udział, ale tylko jako elektor saski.
- 1744. Licznie zgromadzony sejm w Grodnie, poprzedzony sejmikami instrukcyjnymi, ma się zająć sprawą powiększenia wojska i reformami, jak np. sposobu sejmowania oraz poprawienia bytu biednego ludu, niestety rozchodzi się na niczem, udaremniiony przez posłów, przekupionych przez króla pruskiego Fryderyka II.
- 1749. Bezrząd ogarnia nawet sądownictwo. Pierwszy wypadek zerwania wskutek kłótni między Czartoryskimi i Potockimi trybunału koronnego w Piotrkowie.
- 1754. Spór o bogatą ordynację ostrogską (ks. Janusz Sanguszko). Czartoryscy zrywają

z dworem, który zbliża się do stronnictwa Potockich i postanawiają działać jedynie na terenie Petersburga, dokąd wysyłają siostrzeńca Stanisława Poniatowskiego (1755).

1756—1763. Wojna siedmioletnia. Koalicja Austrii, Francji, Rosji, Saksonji i Szwecji przeciw Prusom. Udział w niej Augusta jako elektora saskiego. Niesłychane upokorzenie Polski, która stoi otworem dla przemarszów wojsk pruskich i rosyjskich. Król pruski Fryderyk wyciąga żywność i rekruta z Polski i zasypuje ją fałszywą monetą.

1763. Po śmierci carowej Elżbiety (1762) i zamordowaniu cara Piotra III. obejmuje rządy w Rosji żona jego Katarzyna II. (1763—1796). Czartoryscy marzą o tronie dla jednego z członków swojej rodziny i postanawiają projekt reform przeprowadzić przy pomocy Katarzyny.

Śmierć króla Augusta III. w Dreźnie.

Czasy saskie są epoką najgłębszego upadku Polski. W kraju panuje bezrząd i ciemnota obok strasznego zepsucia obyczajów — »za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa«. — Społeczeństwo jest zupełnie zmaterjalizowane, zanikły doszczętu cnoty staropolskie i miłość ojczyzny. Nieznana jest tolerancja religijna, którą się niegdyś Polska tak szczyciła, dawna religijność zamieniła się w bezmyślną dewocję i zabobon.

Piśmiennictwo ówczesne nosi na sobie cechy zdziczenia, zwyrodnienia i zaniku poczucia piękności formy. Mimo wszystko około

połowy wieku XVIII. widoczne już są pierwsze brzaski odrodzenia.

Poezja: Wacław Rzewuski (Psalmy pokutne, dramaty), Elżbieta Drużbacka (powieści fantastyczne, satyry, Opisanie czterech części roku).

Proza: Matuszewicz (Pamiętniki), Kasper Niesiecki (Korona polska), ks. Benedykt Chmielowski (Nowe Ateny — encyklopedia).

Pierwsi pisarze polityczni: Król Stanisław Leszczyński (Głos wolny, wolność ubezpieczający — 1749), ks. Stanisław Konarski (O skutecznym rad sposobie 1760—1763). W r. 1740 zakłada Konarski w Warszawie swoje Collegium nobilium (kolegium szlacheckie) i przeprowadza reformę szkół (nauki przyrodnicze, język polski, geografia i historia, matematyka, prawo, języki nowoczesne, zwłaszcza francuski).

1763—1764. Bezkrólewie. Reformy Czartoryskich; po zerwaniu sejmu konwokacyjnego przez Potockich zawierają Czartoryscy konfederację i przeprowadzają na sejmie konfederackim ważne reformy (1764): 1. ustalenie pewnego porządku dla obrad sejmowych; 2. uwolnienie posłów od przysięgi na instrukcje sejmików; 3. ustanowienie dwóch komisji, skarbowej i wojskowej, z władzą wykonawczą w sprawach skarbu i wojska. Do zniesienia »liberum veto« nie dopuszczają posłowie pruski i rosyjski.

Pogrom stronnictwa Potockich (2 konfederacje generalne, koronna i litewska, przeciw Potockim).

Katarzyna II. zawiera z królem pruskim Fryderykiem II. przymierze w celu niedopuszczenia reform w Polsce i podtrzymywania anarchji. Za jej sprawą sejm elekcyjny wybiera królem siostrzeńca Czartoryskich Stanisława Augusta Poniatowskiego.

1764—1795. Stanisław August Poniatowski.

Lubo człowiek zdolny, wszechstronnie wykształcony, protektor nauk i sztuk, ożywiony dobrymi chęciami służenia krajowi, nie posiada jednak żadnej siły woli przy braku stałego charakteru, tak iż jest tylko powolnem narzędziem w ręku carycy Katarzyny, niezdolnem oprzeć się jej zbrodniczej polityce wobec Polski. Korzystne objawy z czasów jego panowania, to założenie szkoły kadetów w Warszawie (Kościuszko, Niemcewicz), otwarcie mennicy, popieranie nauk i sztuk (obiady czwartkowe), jak również ruchu umysłowego w kierunku przeprowadzenia nieodzownych reform politycznych.

1766. Pragnąc kraj zawichrzyć, wywleka Katarzyna sprawę dyssydentów i przez posła swego Mikołaja Repnina domaga się na sejmie zniesienia ustawy z r. 1733.

1767—1768. **Konfederacja radomska** pod laską ks. Karola Radziwiłła »Panie Kochanku« przeciw konfederacjom (2) szlachty dyssydenciej. Gwałty wojsk rosyjskich, sprowadzonych

przez Repnina, który na sejmie, odbywającym się w Warszawie, żąda zawiązania konfederacji przy królu, zrównania praw innowierców i uznania carowej gwarantką praw zasadniczych. Przeciw tym gwałtom protestują: Kajetan Sołtyk, biskup krakowski, Józef Załuski, biskup kijowski, Wacław Rzewuski, hetman p. k. i syn jego Seweryn, poseł, za co Repnin rozkazuje ich porwać i wywieźć do Kaługi. Steroryzowani konfederaci godzą się na wszystko, wobec czego **Polska staje się zupełnie zależną od Rosji.**

1768—1772. Konfederacja barska, Przeciw gwałtom i naruszeniom praw sejmowych przez Rosję zawiązują biskup kamieniecki Adam Krasiński i starosta warecki Józef Puławski konfederację w miasteczku Barze (na Podolu). Celem związku była obrona wiary i wolności szlacheckiej; o reformach ustroju państwa konfederaci nie myślą.

1768. Ruch hajdamacki (hajdamak od wyrazu tureckiego »hajdy« — »ruszaj«, tyle co »hajduk« lub »uskok« w języku serbskim), wywołany celem stłumienia konfederacji za sprawą Rosji przez ihumena (przeora klasztoru prawosławnego) Jaworskiego i setnika kozackiego Żeleźniaka, do których przyłączył się Gonta, setnik milicji nadwornej jednego z Potockich. Rzeź miasta Humania (20.000 ludzi).

Konfederatom udzielają pomocy: Turcja, która wypowiada Rosji wojnę, Austria, która pozwala Radzie naczelnej konfederacji, czyli Generalności obradować w Bielsku i Pre-

szowie i Francja, która dostarcza im pieniędzy i oficerów (Dumoriez). Walka toczy się 4 lata; duchowym wodzem konfederatów jest karmelita ks. Marek, głównymi bohaterami bracia Kazimierz i Franciszek Puławscy.

1771. Porwanie króla (lubo nieudane) w Warszawie przez konfederatów (Strawiński i Łukawski) pozbawia konfederację poparcia rządów zagranicznych. Równocześnie Turcja ponosi klęskę w wojnie z Rosją. Ostatnie twierdze konfederatów (Częstochowa — Kazimierz Puławski) poddają się.

1772. Ażeby nie dopuścić do wzmożenia się Rosji kosztem pobitej Turcji na Bałkanie, czemu głównie sprzeciwiła się Austria, podsuwa król pruski mocarstwu projekt podziału bezbronnej Polski.

5. sierpnia. Uгода między Rosją, Prusami i Austrią w sprawie podziału Polski.

Pierwszy rozbiór Polski:

Rosja zabiera województwo inflandzkie i Ruś Białą aż po Dźwinę, Drucz i Dniepr.

Prusy Warmję i Prusy królewskie aż po Noteć, z wyjątkiem Gdańska i Torunia.

Austria, która już przedtem zażgnęła Spisz (1769), część Małopolski i Ruś Czerwoną (późniejszą Galicję bez Krakowa, ale zato z Zamościem i okolicą).

Ogółem Polska traci 3.860 mil kwadr. i około 4,000.000 mieszkańców.

1773—1775. Sejm rozbiorowy. Przekupiony przez Rosję zdrajca Adam Poniński zawiązuje pokątnie konfederację. Niezlomny opór Tadeusza Rejtana, Korsaka i innych. Wybór delegacji z 30 członków z zupełnem pełnomocnictwem. Po 2 latach haniebnych rządów Ponińskiego dokonuje delegacja zamierzonego celu. Najważniejsze jej uchwały są:

1. Zatwierdza traktat rozbiorowy mocarstw sąsiednich.

2. Nowe prawa kardynalne, obejmujące wszystkie główne wady ustroju Rzeczypospolitej (obieralność króla, liberum veto), poddaje się na nowo pod gwarancję imperatorowej rosyjskiej.

3. Przeznacza dobra zniesionego przez papieża Klemensa XIV. zakonu jezuitów (1773) na utworzenie **Komisji Edukacyjnej, czyli pierwszego ministerstwa oświaty w Europie**, do którego wchodzi: Joachim Chreptowicz, Ignacy Potocki, Adam Czartoryski, Andrzej Zamojski, ks. Hugo Kołłątaj i ks. Grzegorz Piramowicz.

4. Ustanawia t. zw. **Radę Nieustającą** (pomysł amb. rosyjsk. Stackelberga), składającą się z 36 członków (4 ministrów, 14 senatorów i 18 posłów, wybieranych co 2 lata) pod przewodnictwem króla. Rada dzieli się na 5 departamentów: interesów cudzoziemskich (spr. zagran.), policji (spraw wewnętrznych), sprawie-

dliwości, wojny i skarbu. Króla pozbawia się prawa rozdawania starostw i uszczupla się prawo nadawania urzędów.

Na okres stanisławowski przypada odrodzenie literatury polskiej. Do rozkwitu literatury przyczyniły się: 1. opieka, którą otaczał literaturę król i możnowładcy; 2. otwarcie biblioteki Załuskich w Warszawie (założonej przez ks. Józefa Załuskiego, biskupa kijowskiego i brata jego Andrzeja, biskupa krakowskiego); 3. szkoły, zreformowane przez ks. Konarskiego i przez Komisję Edukacyjną (uniw. krakowski i wileński); 4. wpływ literatury francuskiej.

Najwybitniejsi poeci i uczeni: Ignacy Krasicki, biskup warmiński (Bajki, Myszejda, Monachomachja, Mikołaja Doświadczyńskiego Przypadki, Pan Podstoli, Satyry), Stan. Trembecki (Zofijówka, Bajki), T. Kajetan Węgierski, Franciszek Kniaźnin, Franciszek Karpiński; komedjopisarze: Fr. Bohomolec, Franciszek Zabłocki (Fircyk w zalotach, Sarmatyzm) i Julian Ursyn Niemcewicz (Powrót posła).

Prozaicy: pamiętnikarz Andrzej Kitowicz i wybitny historyk ks. Adam Naruszewicz, biskup łucki (Historja narodu polskiego 1786); **pedagodowie:** Onufry Kopczyński i ks. Grzegorz Piramowicz, astronom i matematyk ks. M. Poczobut; **pisarze polityczni:** ks. Stanisław Staszic (Uwagi nad życiem Jana Zamojskiego,

Przestrogi dla Polski), ks. Hugo Kołłątaj (Listy anonima — 1788).

1788—1792. Sejm czteroletni czyli wielki. Pod wpływem rozwijającej się coraz bardziej oświaty i zdrowej myśli politycznej społeczeństwo samo domaga się już poprawy wewnętrznych urządzeń państwowych. Sejm, zwołany w r. 1788, zawiązuje się w konfederację pod laskami Stanisława Małachowskiego dla Korony, a Kazimierza Nestora Sapiehy dla Litwy celem przeprowadzenia dzieła reformy. Dwa główne stronnictwa: 1. pa

Sejm uchwała: 1. podniesienie liczby wojska do 100.000; 2. zniesienie Rady Nieustającej i gwarancji rosyjskiej; 3. prawo o sejmikach, wykluczające szlachtę, nie posiadającą żadnego majątku od udziału w tychże; 4. prawo nabywania dóbr ziemskich przez mieszczan i rozległą dla tychże autonomję (zarząd, sądownictwo, zniesienie władzy starostów i wojewodów

nad miastami); 5. prawo udziału miast w sejmie (ograniczone); 6. zniesienie prawa, zabraniającego szlachcie trudnić się handlem i przemysłem.

Najdonioślejszą zdobyczą sejmu wielkiego jest jednak

- 1791 Konstytucja 3 maja**, składająca się z 11 artykułów: 1. religja katolicka jest religją panującą, atoli przy zupełnej wolności innych wyznań; 2. szlachta ma zapewnione przywileje dawne i pierwszeństwo w państwie; 3. zatwierdza się uchwalone przez sejm nowe prawo dla mieszczan; 4. lud wiejski ma doznawać opieki rządu; umowy, zawarte między dziedzicami a chłopami, mają moc obowiązującą; 5. władza rządowa dzieli się na prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą; 6. władzę prawodawczą wykonuje sejm, mogący być każdego czasu zwołany i dzielący się na izbę poselską i senatorską; uchwały zapadają większością głosów, raz na zawsze znosi się liberum veto i konfederacje; 7. tron polski jest dziedziczny; pierwszym dziedzicznym następcą tronu jest elektor saski Fryderyk August; władzę wykonawczą sprawuje król ze Strażą, t. j. Radą, składającą się z prymasa i 5 ministrów, odpowiedzialnych przed sejmem; król rozdziela urzędy i jest naczelnym wodzem wojska; 8. władzę sądowniczą wykonywują w każdym województwie sądy pierwszej instancji, a obok nich trybunały jako sądy apelacyjne, dla włościan w każdej prowincji sądy referendarskie; 9. i 10. dotyczy ustanowienia na wypadek małoletności króla regencji i dozoru nad wychowaniem dzieci kró-

lewskich; 11. do strzeżenia granic państwa i bezpieczeństwa publicznego powołane jest wojsko, mające wykonać przysięgę królowi i konstytucji. Król, senat, sejm i lud składają w katedrze św. Jana przysięgę na nową konstytucję.

Ogłoszenie konstytucji przyjmuje zagranica z uznaniem.

Przeciw konstytucji występuje Rosja, ukończywszy wojnę turecką; u niej szukają pomocy zwolennicy dawnej anarchji, zaślepieni magnaci
 1792. Szczęsny Potocki, Ksawery Branicki i Seweryn Rzewuski, którzy zawierają konfederację w Targowicy (na Ukrainie). Wojska rosyjskie wkraczają z dwóch stron do Polski. Armje polskie pod dowództwem ks. Józefa Poniatowskiego i Tadeusza Kościuszki, zmuszone, cofają się wobec liczebnej przewagi Moskwy po częściowo pomyslnych walkach pod Połonnem, Zielincami i Dubienką, gdzie szczególnie odznacza się Tadeusz Kościuszko.

Po przystąpieniu króla do konfederacji targowickiej zgłaszają generałowie dymisję i wraz z głównymi działaczami z stronnictwa patriotycznego wyjeżdżają zagranicę. Targowiczanie i Rosja obejmują władzę nad krajem, znosząc postanowienia konstytucji 3 maja.

1793. **Konwencja prusko-rosyjska i drugi rozbiór Polski.** Król pruski Fryderyk Wilhelm II., który Polaków za czasów sejmu czteroletniego sam zachęcał do zerwania z Rosją i zawarł nawet z nimi przymierze, ponosząc klęski w wojnie koalicyjnej przeciw Francji, żąda wynagro-

dzenia kosztów i strat ziemiami polskimi pod groźbą odstąpienia od dalszej wojny, na co godzą się Austria i Rosja. Zebrany z rozkazu ambasadora rosyjskiego Sieversa sejm w Grodnie (17 czerwca) zatwierdza pod groźbą bagnatów i dział prusko-rosyjską konwencję podziałową:

W drugim podziale Polski:

Rosja zabiera: resztę Białej Rusi, resztę Ukrainy, Podole i wschodnią część Polesia i Wołyńnię aż po linię, idącą od Dynaburga na Pińsk do Zbrucza (4.000 mil kwadr.).

Prusy zabierają: Gdańsk i Toruń, Wielkopolskę, Kujawy i część Mazowsza z wyjątkiem wojew. mazowieckiego.

Nadto sejm grodzieński przywraca Radę Nieustającą i ogranicza liczbę wojska do 15.000.

1794. W odpowiedzi na haniebne gwałty rządów zaborczych układa stronnictwo patriotyczne (Ignacy Potocki, Kołłątaj) zagranicą (w Dreźnie i Lipsku) plan powstania. W kraju czynni są generałowie Działyński i Madaliński i bankier Kapostas. **Tadeusz Kościuszko przybywa do Krakowa i dnia 24-go marca ogłasza insurekcję (powstanie).**

4 kwietnia. Zwycięstwo nad Moskalami pod Racławicami, gdzie odznaczają się chłopci kosynierzy (około 2000), między nimi Wojciech Bartos (Głowacki). Na wieść o powstaniu i zwycięstwie Kościuszki wyrzuca Warszawa gar-

nizon rosyjski (18. kwietnia) głównie przy pomocy cechów (szewc Jan Kiliński), Wilno oswobadza pułk. Jasiński.

7 maja **Manifest połaniecki**. Chcąc pobudzić lud do walki o wolność, rozszerza Kościuszkowo postanowienia sejmu czteroletniego; włościanie otrzymują wolność osobistą i majątkową, służący w wojsku są uwolnieni od pańszczyzny, reszta korzysta z ulg co do dni roboczych

5 czerwca. Porażka pod Szczekocinami.

Skuteczna obrona Warszawy przeciw Prusakom i Moskalom (lipiec, sierpień).

Po zdobyciu Wilna dwie armje rosyjskie pod wodzą generałów Fersena i Suworowa zagrażają Warszawie. Chcąc przeszkodzić ich połączeniu się, wydaje naczelnik wśród niekorzystnych warunków (spóźnienie się gen. Poniatkiego) bitwę pod Maciejowicami (poniżej ujścia Wieprza nad Wisłą), ponosi klęskę i ranny dostaje się do niewoli.

Suworow zdobywa Pragę, wycina w pień 12.000 mieszkańców, Warszawa poddaje się, wojsko polskie składa broń (17 listopada).

1795. **Traktaty podziałowe między Rosją i Austrią** (3 stycznia), **między Rosją a Prusami** (24 paźdz.).

Trzeci rozbiór Polski:

Austria zajmuje kraj między Bugiem, Wisłą i Pilicą wraz z Krakowem.

Prusy zabierają kraj, położony na zachód od Pilicy, Wisły, Bugu i Niemna wraz z Warszawą.

Rosja zagarnia resztę ziem polskich, t. j. Kurlandję, Litwę do Niemna, Wołyń i Ziemię Chełmińską do Bugu.

Król Stanisław August abdykuje w Grodnie († w Petersburgu 1798).

Najważniejsze przyczyny upadku Polski:

1. wyłączenie stanowa szlachty, która doprowadziła czasem do zupełnie niemożliwej formy rządu wskutek zaprowadzenia elekcji viritum, paktów konwentów, artykułów henrycjańskich, konfederacji i liberum veto, przez co Polska utraciła władzę wykonawczą, nie miała ani należycie uposażonego skarbu, ani potrzebnej ilości wojska;

2. upośledzenie stanu mieszczańskiego i chłopskiego i wynikający stąd upadek gospodarczy;

3. zbytńia ekspansja na wschód w połączeniu z nierównym traktowaniem Kościoła wschodniego z Kościołem zachodnim i uciskiem ludu na kresach wschodnich, co wywołało okropne wojny kozackie, w następstwie których mechanizm państwowy już w XVII. w. zupełnie się rozstroił;

4. upadek oświaty; ciemna szlachta nie umie już rozróżnić swoich korzyści od interesów państwa i do żadnych wobec niego nie poczuwa się obowiązków;

5. niekorzystne położenie geograficzne, wskutek czego Polska przez szereg wieków narażona jest na napady Tatarów i Turków, a później okoliczność ta ułatwia armjom zaborczym wtargnięcie do kraju;

6. zaborczość i zła wola sąsiadów, spóźnienie się dzieła reformy stosunków wewnętrznych i brak ducha wojennego w narodzie w chwili decydującej.

1795—1918. Polska pod rządami zaborczemi trzech mocarstw, niewola narodu i usiłowania odzyskania niepodległości.

Rządy zaborcze dążą do ścisłego i trwałego połączenia zagarniętych krajów z resztą swych posiadłości i chcą Polaków przerobić na Prusaków, Austriaków i Rosjan, stąd robota germanizacyjna w Prusach i Austrii a rusyfikacyjna w zaborze rosyjskim.

Zabór pruski: Tak za Fryderyka II. (1740—1786), jak i za Fryderyka Wilhelma II. (1786—1797) rząd pruski germanizuje zapomocą szkół i urzędów, zwłaszcza w miastach i sprowadza masy kolonistów niemieckich do kraju; chłopów wyjmuje z pod jurysdykcji szlachty, a celem utrudnienia oświaty w duchu narodowym zaprowadza surową cenzurę. Za rządów Fryderyka Wilhelma III. (1797 do 1840) zezwala rząd na założenie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (1800) i otwarcie liceum (1804).

Zabór austriacki. Cesarzowa Ma r j a T e r e s a (1740—1780) dzieli kraj, nazwany Galicją, na cyrkuły (Kreise), zaprowadza język urzędowy ła ci ń s k i i n i e m i e c k i; s e j m y s t a n o w e, zwane także postulatowemi (Postulatlandtage) dla szlachty i deputowanych miasta Lwowa. J ó z e f II. (1780—1790) proteguje bezwzględną germanizację i centralizację i w celach germanizacyjnych zakłada niemiecki uniwersytet we L w o w i e (1784); oprócz tego sprowadza do kraju niemieckich, protestanckich kolonistów. Reformy na polu kościelnem. L e o p o l d II. (1790—1792) sprzyja konstytucji 3 maja, pragnie zaprowadzić pewne zmiany na lepsze i Polskę poprzeć, lecz umiera przedwcześnie. Syn jego F r a n c i s z e k II. (jako cesarz austriacki Franciszek I. — 1792—1835) bierze udział w trzecim rozbiórce i pozostawia pod względem administracyjnym dawny stan rzeczy.

Zabór rosyjski. Wychodząc z założenia, że kraje, wydarte Polsce, są krajami »odwiecznie ruskimi«, a język białoruski i ruski tylko narzeczami rosyjskimi, przystępuje caryca K a t a r z y n a II. do tępienia polskości i nie przebie-
rajacej w środkach rusyfikacji obok gnębienia Kościoła katolickiego; zmuszanie gwałtem uni-
tów do przejścia na prawosławie. Zwrot na
lepsze nastaje z chwilą objęcia rządów przez
c a r a P a w ł a (1796—1801), który kładzie kres
prześladowaniom religijnym, uwalnia z więzie-
nia Tadeusza Kościuszkę i wprowadza zmiany
administracyjne na korzyść Polaków (sejmiki
szlacheckie celem obierania sędziów).

- 1795—1815. Czasy Napoleona Wielkiego i legionów.**
Wspaniałe zwycięstwa genialnego wodza Francuzów Napoleona Bonapartego budzą na nowo ducha w narodzie. Polacy śpieszą pod jego sztandary i obficie krew swoją przelewają w nadziei, że Napoleon odbuduje ojczyznę.
- 1797. Generał Jan Henryk Dąbrowski tworzy za pozwoleniem Napoleona we Włoszech legjony polskie.** Koło niego stają generałowie Kniaziewicz, Wielhorski, Chłopicki i inni.
- 1798—1799.** Zwycięskie walki legionów przy boku wojsk francuskich (W e r o n a, R z y m).
- 1798.** Powrót Kościuszki z Ameryki, który jednakże wobec braku jakichkolwiek zobowiązań ze strony Napoleona trzyma się na uboczu.
- 1799.** J ó z e f W y b i c k i, b. poseł na sejm czteroletni, układa we Włoszech pieśń bojową legjonów »Jeszcze Polska nie zginęła«, późniejszy hymn narodowy polski.
- 1802.** Po pokoju w Lunevillu (1801) z Austrią Francja, chcąc się pozbyć Polaków, wysyła ich na S a n D o m i n g o, gdzie większa część ginie, jedni w walkach z krajowcami, drudzy od żółtej febry.
- 1804—1814. Napoleon cesarzem Francji.**
- 1805.** Trzecia koalicja przeciw Francji. Zwycięstwo Napoleona nad Austrią i Rosją pod S ł a w k o w e m (na Morawach).
- 1806.** Pogrom Prus w bitwie pod J e n ą i A u e r s t ä d t (14 października) i zajęcie Warszawy przez wojska francuskie (27 listopada).

1807. Napoleon zwycięża Moskali w bitwie pod Frydlandem.

Pokój w Tyłży (nad Niemnem) i częściowe załatwienie sprawy polskiej. Napoleon tworzy z drugiego i trzeciego zaboru pruskiego **Księstwo Warszawskie**, z wyjątkiem obwodu białostockiego, który otrzymuje Rosja.

- 1807—1815. **Księstwo Warszawskie**. Księciem warszawskim zostaje Fryderyk August, ten sam, którego konstytucja 3 maja przeznaczała na następcę tronu polskiego. Księstwo otrzymuje konstytucję; sejm składa się z senatu (12 senatorów i z izby poselskiej (100 posłów); kraj dzieli się na departamenty (6) i powiaty. Podstawą wymiaru sprawiedliwości jest zbiór praw, zwany »Kodeksem Napoleońskim«, który orzeka zniesienie poddaństwa chłopów, atoli bez przyznania im praw do roli, którą od-tąd od dziedziców wydzierżawiają.

Oprócz zwrotu pożyczki pruskiej (sumy ba-jońskie — od układu w Bayonne) ma Księstwo obowiązek dostarczania Napoleonowi kon-tyngentu wojskowego.

1808. Walki wojsk polskich w Hiszpanji; oble-żenie i zdobycie Saragossy (Chłopicki). Polacy otwierają bohaterstwem swoim Napo-leonowi drogę do Madrytu (zdobycie wąwo-zu Somo-Sierra przez oddział jazdy Kozie-tulskiego).
1809. Wojna Napoleona z Austrią. Arcyks. Ferdy-nand z armją, liczącą 33.000 ludzi, wkracza do Księstwa. Książę Józef Poniąkowski stawia armji austriackiej czoło w bitwie pod

Raszy-nem, chociaż ma tylko 13.000 ludzi. Wobec przemocy ustępuje z Warszawy, przecho-dzi na prawy brzeg Wisły i zdobywa Zamość, Sandomierz, Lwów, Przemyśl, a póź-niej i Kraków. Zwycięstwo Napoleona pod Wagram (koło Wiednia) rozstrzyga kampa-nję. Pokój w Schönbrunnie: Księstwo otrzymuje udział austriacki w 3. rozbi-orze (kraj między Pilicą i Bu-giem, nadto obwód zamojski (z 1-go rozbi-oru) i krakowski z Krakowem. Rosja otrzymuje obwody czortkowski i tarno-polski w Galicji wschodniej. W związku z przy-rostem terytorjalnym Księstwa stoi pomnożenie liczby senatorów (o 12) i posłów (66). Z roz-kazu Napoleona podwyższa ono również liczbę wojska (z 30 do 60.000 głów).

1812. Wyprawa Napoleona do Rosji. Napoleon ogła-sza wojnę z Rosją jako drugą kampanję pol-ską. Udział w niej Polaków (około 80.000 lu-dzi). Napoleon zdobywa Smoleńsk, odnosi zwycięstwo nad armją rosyjską pod Kutuso-wem w bitwie pod Borodinem i zajmuje spaloną z rozkazu gubernatora Roztopczy-na Moskwę. Po nieudanych rokowaniach rozpoczyna odwrót (18 października), podczas którego armja jego ulega zupełnemu zniszcze-niu. Wojska polskie szczególnie odznaczają się w bitwie pod Borodinem i podczas przeprawy przez Berezynę.

1813. Koalicja Rosji, Prus, Austrii i Anglii przeciw Francji. Bitwa pod Lipskiem (16—19 paź-dziernika) i klęska Napoleona. Śmierć ks. Jó-

zefa Poniańskiego podczas odwrotu w nurtach Elstery.

1814—1815. Kongres wiedeński. Obok uporządkowania spraw europejskich zajmuje się kongres sprawą polską i przeprowadza nowy (4) podział ziem polskich na 5 części: 1. Zabór pruski obejmuje Prusy Królewskie, piątą część Wielkopolski na zachód od Prosny ze stolicą Poznaniem i miasto Gdańsk (będące od 1807 r. wolnem miastem). 2. Przeważna część Ks. Warszawskiego z Warszawą jako stolicą ma być osobnem państwem, połączonem unją personalną z Rosją. 3. Dawny zabór rosyjski, Litwa i Ruś. 4. Zabór austriacki, t. j. Galicja, z obwodem czortkowskim i tarnopolskim. 5. Miasto Kraków z obwodem (Rzeczpospolita Krakowska) pod nadzorem 3 państw zaborczych.

Car Aleksander (1801—1825) zobowiązuje się nadać Królestwu Polskiemu konstytucję i odrębny rząd. We wszystkich innych zaborach mają Polacy otrzymać reprezentację polityczną i swobody kulturalne.

1815—1831. Królestwo Polskie Kongresowe.

1815. Aleksander nadaje Królestwu konstytucję. Władza ustawodawcza spoczywa w ręku króla, senatu i sejmu. Pierwszy składa się z dygnitarzy duchownych i świeckich (województw i kasztelanów, mianowanych przez króla), drugi z posłów szlacheckich i deputowanych zgromadzeń gminnych (128). Władzę wykonawczą sprawuje król przez 6 ministrów: 1. spraw wewnętrznych, 2. sprawiedliwości, 3. wyznań i

oświecenia publicznego, 4. skarbu, 5. wojny, 6. sekretarza stanu w stopniu ministra przy osobie monarchy. Naczelnikiem całego rządu jest namiestnik z »Radą Stanu«, składającą się z ministrów. Kraj dzieli się na 8 województw, sądownictwo jest niezależne, sędziowie dożywotni, dla zbrodni zdrady stanu wyznaczony sąd sejmowy. Wojsko polskie, złożone przeważnie z napoleońskich wiarusów, liczy na stopie pokojowej 30.000 głów.

Aleksander mianuje namiestnikiem generała Zajączka, dowództwo nad wojskiem powierza bratu swemu w. ks. Konstantemu, a celem szpiegowania Polaków pozostawia w Warszawie jako »komisarza rządu rosyjskiego« przy rządzie Królestwa senatora Mikołaja Nowosilcowa.

1819—1821. Konferencja reprezentantów mocarstw zaborczych w Karlsbadzie, Opawie i Lublanie celem stłumienia wszelkich ruchów wolnościowych.

1820. Rozdźwięki między sejmem a Aleksandrem, który występuje z zamiarem ukrócenia swobód (uchylenie sądów przysięgłych i odpowiedzialności ministrów).

1823—1824. Śledztwo przeciw związkom młodzieży wileńskiej, Filaretom, Filomatom (Tomasz Zan, Adam Mickiewicz), prowadzone przez Nowosilcowa. Zan, Mickiewicz i kilku innych skazanych na wywiezienie w głąb Rosji; szereg profesorów uniwersytetu wileńskiego traci posady.

1824. Szpiegowie w. ks. Konstantego wykrywają tajne »Towarzystwo patriotyczne«, założone przez majora Walerjana Łukasiewskiego, który jest skazany na degradację i 9 lat robót w twierdzy.
1825. Śmierć Aleksandra I. w Taganrogu (1 grudnia). Wykrycie spisku dekabrystów (grudniowców) w Petersburgu, o którego istnieniu wiadano w Warszawie. Następca Aleksandra, nowy car Mikołaj I. (1825—1855) nakazuje liczne aresztowania i domaga się surowego ukarania winnych (podp. Krzyżanowski, kaszt. Sołtyk).
1828. Sąd sejmowy pod przewodnictwem senatora Bielińskiego wydaje na oskarżonych łagodny, ale sprawiedliwy wyrok, uznając ich za niewinnych zdrady stanu i skazując tylko na zwykłe więzienie. Car nie uznaje wyroku i rozkazuje wywieźć głównych oskarżonych do Petersburga.
- Z dnia na dzień rośnie rozgoryczenie w kraju z powodu łamania konstytucji przez rząd rosyjski.
1829. Koronacja cara Mikołaja I. na króla polskiego w Warszawie. Spisek koronacyjny.
1830. Powstanie listopadowe w Warszawie.

Stosunki wewnętrzne i życie umysłowe na ziemiach polskich od 3-go rozbioru aż do powstania listopadowego.

a) Zabór pruski. Król pruski Fryderyk Wilhelm III. (1797—1840) zbliża się w dziel-

nicy, przyznanej mu przez kongres wiedeński pod nazwą Księstwa Poznańskiego, do Polaków; nominacja na namiestnika ks. Antoniego Radziwiłła; tymczasowe pozostawienie języka polskiego w administracji, urzędach i szkołach, uwłaszczenie chłopów (1823) z równoczesnem odszkodowaniem właścicieli, ziemstwo kredytowe, sejmy prowincjonalne (1826).

b) **Zabór austriacki.** Cesarz Franciszek I. (1792—1835) wznawia system centralistyczny i germanizatorski, zaprowadza na nowo sejmy stanowe i odnawia (po kilkunastoletniej przerwie) uniwersytet we Lwowie (1817), ale z językiem wykładowym niemieckim. Obywatel Maksymilian Ossoliński tworzy we Lwowie »Zakład Narodowy im. Ossolińskich«, składający się z biblioteki, muzeum i galerji obrazów (budowa gmachu 1827), hr. Skarbek zakłada teatr.

c) **Zabór rosyjski, późniejsze Księstwo i Królestwo.** Przyjazny stosunek ks. Adama Czartoryskiego (1770—1861) do cara Aleksandra, który go mianuje swym ministrem spraw zagranicznych, a nadto »kuratorem wileńskiego okręgu naukowego«, czyli zwierzchnikiem szkolnictwa polskiego w całym zaborze rosyjskim. Reorganizacja uniwersytetu wileńskiego (1803), słynni profesorowie (Jan i Jędrzej Śniadeccy, Euz. Słowacki, Borowski, Groddek, później Lelewel); Tadeusz Czacki zakłada w Krzemieńcu (1805) gimnazjum, przekształcone później w słynne »liceum«. Stanisław Potocki, prezes

»Izby Edukacyjnej« za Księstwa, organizuje szkolnictwo niższe i średnie (w samym b. zaborze pruskim 1100 szkół ludowych), a później jako minister »wyznań i oświecenia publicznego« w Królestwie zakłada w Warszawie uniwersytet (1817). Niebywały wzrost nauki i piśmiennictwa (dziennikarstwo, poezja, rozwój teatru polskiego).

Najważniejsi **przedstawiciele nauki**: Bogumił Linde (słownik leksykograficzny), Jan i Jędrzej Śniadeccy (matematyka i przyroda, astronomja), Lelewel (historja).

Poezja: Spór klasyków (Osiński, Koźmian, Wężyk, Morawski, Dmochowski) z romantykami (Brodziński — O klasyczności i romantyczności), Mickiewicz; poeci: Woronicz (Sybilla, oprócz tego znakomity kaznodzieja), Brodziński (Wiesław), Antoni Malczewski (Marja), Aleksander hr. Fredro (komedje), pierwsze dzieła Adama Mickiewicza (Ballady i romanse, Grażyna, Dziady, Konrad Wallenrod, Sonety), Zaleskiego (Rusałki), Goszczyńskiego (Zamek Kaniowski).

Malarstwo: Orłowski, Michał Stachowicz (Przysięga Kościuszki w r. 1794), Smuglewicz, Oleszkiewicz, Wańkowicz (portrety młodego Mickiewicza).

Muzyka: Rozwój opery w Warszawie dzięki zabiegom Wojciecha Bogusławskiego; Józef Elsner i Karol Kurpiński, pierwsi polscy kompozytorowie.

Wzrost przemysłu i handlu: minister skarbu ks. Aleksander Drucki- Lubecki zakłada Bank Polski w Warszawie (1828), popiera wszelkiego rodzaju przemysł tkacki, żelazny, hutniczy i buduje bite drogi i gościńce; fabryki tkackie w Żyrardowie i Łodzi, górnictwo i hutnictwo w Kieleckiem; pierwsze szkoły zawodowe w Polsce, górnicza w Kielcach (Staszyc), leśna w Warszawie, rolnicze w Marymoncie.

1830—1864. Okres powstań i walk o niepodległość.

1830—1831. Powstanie listopadowe.

Przyczyny: 1. stopniowe ukracanie swobód konstytucyjnych z r. 1815 przez rząd rosyjski (wprowadzenie cenzury, uchylene wolności osobistej i t. d.); 2. gwałty, popełniane przez w. ks. Konstantego w wojsku, a Nowosilcowa na młodzieży; 3. zawiedzione nadzieje narodu co do połączenia z Królestwem Litwy i Rusi; 4. wybuch i pomyślny przebieg rewolucji lipcowej w Paryżu i Belgji; 5. zamiar cara Mikołaja wysłania wojska polskiego na Zachód.

Bezpośredniem hasłem do wybuchu jest spiszek w szkole podchorążych pod kierownictwem Piotra Wysockiego.

29 listopada. Wybuch powstania. Zamach na Konstantego, Belwederczycy (Goszczyński, Nabielak i inni). Pochód podchorążych przez miasto, opanowanie arsenału. Konstanty

wycofuje się z pułkami rosyjskimi z miasta. Rada Administracyjna powierza dowództwo nad wojskiem generałowi Chłopickiemu.

4 grudnia. Rząd Tymczasowy (Ad. Czartoryski, Pac, Dembowski, Kochanowski, Wł. Ostrowski i Lelewel) zwołuje na 18 grudnia sejm do Warszawy.

5 grudnia. Chłopicki ogłasza się dyktatorem, ale zamiast wyzyskać zapał narodu, który rwie się do walki, nie wierzy w skuteczność wojny i wstępuje na drogę układów z carem, wysyłając do Petersburga Lubeckiego i Jezierskiego.

18 grudnia. Sejm uznaje powstanie za narodowe. Przygotowania do wojny, które dzięki uporowi Chłopickiego niewielkie robią postępy.

17 stycznia 1831. Posłańcy wracają z Petersburga z odmowną odpowiedzią Mikołaja, który żąda bezwarunkowego poddania się. Chłopicki, zmarnowawszy dużo czasu, składa dyktaturę.

Zebrany sejm przelewa władzę wykonawczą na Rząd Narodowy, do którego wchodzi: ks. Adam Czartoryski jako prezes, Stan. Barzykowski, Wincenty Niemojewski, Teofil Morawski i Joachim Lelewel jako członkowie.

25 stycznia. Sejm ogłasza detronizację Mikołaja I. i Romanowów.

Zagranica: Francja i Anglja zachowują się wobec powstania obojętnie, sprzyja początkowo Austria, wprost wrogo występują Prusy.

5 i 6 lutego. Moskale w sile około 120.000 pod dowództwem marszałka Dybicza przekraczają granice Królestwa. Zwycięskie potyczki pod Stoczkiem (14 lutego, gen. Dwernicki), pod Dobrem (14 lutego, Skrzynecki) i pod Wawrem.

25 lutego. Bitwa pod Grochowem. W zastępstwie ks. Radziwiłła, zamianowanego po ustąpieniu Chłopickiego naczelnym wodzem, dowodzi Chłopicki. Wspaniała postawa polskiego żołnierza («Olszynka», «Czwartacy»), ale wskutek zranienia wodza i niezastosowania się do jego rozkazów niektórych generałów (Krukowiecki, Łubieński) bitwa pozostaje nierozstrzygnięta, odbiera jednak Moskalom możliwość dalszej ofensywy.

Podczas przerwy dalsze kompletowanie armji polskiej (z 40.000 do 76.000) pod dowództwem generała Jana Skrzyneckiego. Doskonałe plany szefa sztabu Chrzanowskiego i generała kwatermistrza Prądzyńskiego. Sam Skrzynecki, lubo waleczny żołnierz, nie nadaje się na wodza i nie umie korzystać z żadnej, chociażby najkorzystniejszej sposobności.

31 marca. Według planu, opracowanego przez Prądzyńskiego, przechodzi Skrzynecki do działań zaczepnych. Zwycięstwo pod Wawrem (dru-ga bitwa) i Dębem Wielkim, rozbitcie korpusów Geismara i Rosena.

10 kwietnia. Zwycięstwo pod Iganiami (koło Siedlec). Prądzyński rozbija 2 korpusy nieprzyjacielskie (Rosena i Pahlana), przyczem odznacza

się major artylerji Józef Bem, za co mianowany podpułkownikiem.

Skrzynecki jednakże nie umie wyzyskać odniesionych zwycięstw.

27 kwietnia. Mimo zwycięstwa pod Boremlem (18 kwietnia) przekracza Dwernicki, otoczony przez przeważające siły, pod Lulińcami (koło Brodów) granicę i składa broń Austriakom, wskutek czego upada powstanie na Wołyniu i Podolu.

W początkach maja plan Prądzyńskiego zniszczenia korpusu gwardji ros. pod wodzą w. ks. Michała, stojącego koło Łomży. Wskutek niezaradności i opieszałości naczelnego wodza Skrzyneckiego gwardje wymykają się, Dybicz śpieszy z całą swą armją na pomoc, z którym Skrzynecki w najniekorzystniejszych

26 maja warunkach przyjmuje bitwę pod Ostrołęką (nad Narwią), która się kończy klęską. W ostatniej chwili broni wojsko polskie przed zagładą wspaniała szarża artylerji Bema, którego wódz naczelny na pobojuwisku mianuje pułkownikiem. Straty obustronne są bardzo ciężkie; po stronie polskiej poległo 270 oficerów, w tem 2 generałów (Kicki, Kamiński) i 8.000 ludzi, straty rosyjskie wynoszą 11.000 ludzi.

Odcięta po bitwie ostrołęckiej dywizja Giełguda udaje się na Litwę, celem poparcia powstańców litewskich.

Bezczynność Skrzyneckiego pozwala nieprzyjacielowi na reorganizację armji i uzupełnienie oddziałów, dziesiątkowanych nadto przez

cholere, na którą umierają Dybicz i w. ks. Konstanty (czerwiec).

19 lipca. Nowy wódz, marszałek Paskiewicz, przeprowadza przy pomocy Prusaków koło Raciążka (niedaleko Nieszawy) armję rosyjską na lewy brzeg Wisły, wskutek czego Warszawa jest bezpośrednio zagrożona.

Wyprawa na Litwę gen. Giełguda nie udaje się. Po klęsce pod Wilnem (czerwiec) i Szawłami (lipiec) dzieli Giełgud swój korpus na 3 oddziały pod wodzą Chłapowskiego, Rolanda i Dembińskiego. Dwaj pierwsi przekraczają granicę pruską i składają broń, trzeci, zręcznie manewrując, dostaje się zpowrotem do Królestwa.

4 sierpnia. Dembiński z ocalonym oddziałem swoim wraca do Warszawy.

11 sierpnia. Rząd odbiera nieudolnemu Skrzyneckiemu dowództwo i powierza je Dembińskiemu.

15 sierpnia. Rozruchy w Warszawie. Pospólstwo, podburzone przez niesforne żywioły z radykalnego Towarzystwa Patriotycznego, wpada do więzień, morduje osadzonych tam szpiegów, a obok nich także kilku generałów, znajdujących się w więzieniu śledczem za niedołęstwo. Gen. Krukowiecki uspakaja wzburzoną ludność stolicy. Rząd z Czartoryskim na czele ustępuje, oddając władzę w ręce sejmu.

17 sierpnia. Sejm oddaje władzę niemal dyktatorską Krukowieckiemu, który przeprowadza szereg zmian w dowództwach; między innymi mianuje naczelnym wodzem gen. Kaz. Ma-

łachowskiego, a pułkownika Bema, trafnie oceniając jego zasługi i zdolności, generałem brygady.

6—7 września. Paskiewicz przypuszcza szturmy do obwarowań Warszawy. Krukowiecki popełnia błąd, wysyłając w krytycznej chwili 20.000 doborowego żołnierza pod dowództwem przybłądy francuskiego, generała Ramoriny, na wschód, wskutek czego siły polskie (około 35.000) są za słabe do należytego obsadzenia rozległych obwarowań stolicy. Mimo bohater-skiej obrony i brawurowych ataków rezerwy artylerji pod generałem Bemem, przyprawiających nieprzyjaciela o olbrzymie straty, zdobywają Moskale już w pierwszym dniu Wołę (śmierć generała Sowińskiego), a na drugi dzień obwarowania i szanice koło wsi Czy-ste. Po tych walkach Krukowiecki samowolnie poddaje Warszawę, wojsko polskie wyco-fuje się na Pragę.

8 września. Paskiewicz zajmuje Warszawę. Po Ma-łachowskim obejmuje naczelne dowództwo Ma-ciej Rybiński.

18 września. Ramorino wkracza do Galicji, gdzie go rozbrajają Austriacy.

23 września. Rada wojenna w Słupnie; z 42 człon-ków rady tylko 6 (Bem, Małachowski, Umiń-ski, Węgierski, Pac, Chorzewski) głosuje za dalszą walką. Ogólne rozprężenie i upadek du-cha w wojsku.

5 października. Rybiński z resztą wojska (około 24.000) przekracza granicę pruską i składa broń Pru-sakom pod Brodnicą. Wkrótce potem kapitułu-

ją twierdze Modlin i Zamość, powstanie upada. Przyczyny upadku powstania listopadowego: 1. brak wiary w możliwość zwycięstwa, przecenianie sił wroga, niewyzyskanie nastroczających się korzystnych okoliczności (Chłopicki, Skrzynecki); 2. niezgoda i warcholstwo wśród generałów; 3. brak uświadomienia wśród szerokich mas ludowych, o których pozyskaniu dla sprawy powstania nikt nie myślał.

Bezpośredni następstwem upadku powstania było **zgnębienie Królestwa przez cara Mikołaja I**. Udzielona amnestja (list. 1831) pozostaje na papierze. Stan wojenny w kraju. Najwyższy sąd kryminalny, 2-letnie śledztwo; sąd skazuje na śmierć zaocznie 264 osób, między nimi członków Rządu Narodowego, oprócz tego na »śmierć cywilną« 2.540 osób przy równoczesnej konfiskacie majątków; 400.000 morgów ziemi przechodzi w ręce rosyjskie. Na Litwie i Rusi ulega konfiskacie 2.890 majątków. Żołnierzy armji polskiej wciela się przymusowo do pułków rosyjskich.

1832. Car ogłasza tzw. »Statut organiczny«, który znosi konstytucję Królestwa z r. 1815, uznaje Królestwo za część Rosji, znosi koronację na króla, sejm i wojsko polskie. Odtąd Polacy służyć muszą w pułkach rosyjskich. Dalej znosi statut odpowiedzialność ministrów i niezależność sędziów i orzeka, że urzędy mogą także zajmować Rosjanie. W ciągu najbliższych lat poddaje car administrację Królestwa ministrom petersburskim i wprowadza stopniowo język rosyjski jako urzędowy. Na Litwie i Rusi wy-

syła rząd carski 45.000 rodzin szlacheckich w głąb Rosji, znosi »Statut litewski« (1840) i wprowadza ustawodawstwo rosyjskie. Administracja jest rosyjska. Niszczenie kultury polskiej w krajach zabranych i Królestwie; zamknięcie uniwersytetów warszawskiego i wileńskiego, jak również słynnego liceum krzemienieckiego i całego szeregu szkół średnich i ludowych. Cenzura nie wpuszcza dzieł znakomitych pisarzy polskich do kraju. Prześladowanie unitów na Litwie i Rusi, do czego dopomaga metropolita Józef Siemaszko, który przeszedł na prawosławie. Męczeństwo sióstr Bazyłjanek w Mińsku (matka Makryna Mieczysławska).

1832—1848. Emigracja we Francji. Po upadku powstania członkowie Rządu Narodowego, posłowie, oficerowie wojska polskiego udają się na zachód, głównie do Paryża, gdzie im rząd francuski zapewnia przytułek, a niezamożnym stałe skromne płace. Wśród emigrantów znajdują się także wszyscy wybitniejsi uczeni, literaci i poeci, wskutek czego ognisko życia umysłowego przenosi się z pognębitego kraju do Francji.

Niezgoda i namiętne spory między konserwatystami i demokratami.

Stronnictwo ks. Adama Czartoryskiego, nazwane Hotel Lambert (od pałacu, w którym książę mieszkał); najwybitniejsi członkowie obok Czartoryskiego: Niemcewicz, Kniaźewicz, Umiński, Bem. Stronnictwo informuje zagranicę o

sprawie polskiej przez artykuły dziennikarskie, broszury i dzieła, napisane w języku francuskim, angielskim i włoskim, zakłada stowarzyszenia naukowe i społeczne, między innymi »Towarzystwo historyczno-literackie« w Paryżu z wielką biblioteką i bogatemi zbiorami.

Stronnictwo demokratyczne tworzy (17 marca 1832) związek pod nazwą »Towarzystwo Demokratyczne«; kieruje nim wydział, zwany »Centralizacją«. Najwybitniejszymi członkami są: Heltmann, Wiśniowski, Ludwik Mierosławski, Zygmunt Miłkowski (T. T. Jeź). Demokraci utrzymują ożywione stosunki z zagranicznymi tajnymi organizacjami politycznymi i rewolucjonistami (Giuseppe Mazzini) i liczą na bliski wybuch ogólnej rewolucji europejskiej w przekonaniu, że podczas niej sprawa polska musi znów wypłynąć. Oprócz tego rzucają centraliści hasła wyzwolenia ludu, który należy uwłaszczyć i przez oświatę narodowo uświadomić.

1832—1833. Nieudała organizacja legjonu portugalskiego przez generała Bema w wojnie o tron portugalski (1831—1834, Dom Pedro, Dom Miguel).

1833. Wyprawa pułkownika Józefa Zaliwskiego, wysłanego przez Komitet narodowy Lelewela, z Galicji do Królestwa celem wywołania ruchawki partyzanckiej. Wojska rosyjskie znoszą z łatwością poszczególne oddziały, a w

konsekwencji próba ta ściąga na naród nowe represje ze strony rządów zaborczych.

Utworzenie pierwszego biskupstwa prawosławnego w Warszawie.

W tym samym czasie rząd pruski po śmierci ks. Radziwiłła znosi urząd namiestnika prowincji poznańskiej, a prezesem naczelnym rejencji mianuje Niemca Flottwella. Zniesienie równouprawnienia języka polskiego z niemieckim w sądach i urzędach (1832), tajny rozkaz królewski poleca rugować właścicieli Polaków z ziemi i zastępować ich Niemcami, prześladowania religijne (uwięzienie ks. arcyb. poznańskiego Marcina Dunina).

1834. Założenie uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie ze zbiorów zamkniętych uniwersytetów polskich.
1836. Towarzystwo Demokratyczne wydaje manifest do ludów Europy.
1837. Rząd znosi podział Królestwa na województwa i wprowadza podział na gubernje (pięć).
1839. Utworzenie okręgu naukowego warszawskiego, poddanego bezpośrednio władzom petersburskim.
- 1838—1845. Wielki proces polityczny we Lwowie z powodu wykrycia przez rząd austriacki organizacji pod nazwą »Stowarzyszenie Ludu Polskiego«, której założycielem był poeta Seweryn Goszczyński i która starała się wprowadzić w życie program Towarzystwa Demokratycznego. Główni oskarżeni, między nimi Franciszek Smolka i

Albin Dunajewski, skazani na dożywotne więzienie.

- 1839. Za te same dążności ujęty i rozstrzelany przez Moskali w Wilnie Szymon Konarski.
- 1840. Zniesienie Statutu litewskiego i urządzenie Litwy na sposób rosyjski z urzędowym językiem rosyjskim.
- 1841. Dr. Karol Marcinkowski zakłada w Poznaniu »Towarzystwo Naukowej Pomocy« i »Bazar Polski« dla popierania rodzimego przemysłu i handlu.

Przybycie do Paryża Andrzeja Towiańskiego, szerzenie się mistycyzmu wśród emigracji.

- 1843. Rewolucyjne żywioły tworzą Komitet Centralny w Poznaniu celem przygotowania ogólnego powstania we wszystkich zaborach. Plan opracowuje Ludwik Mierosławski, przysłany przez Centralizację. (Tow. Demokratyczne.)
- 1844. Uwięzienie i wywiezienie na Sybir ks. Piotra Ściegiennego za polityczno-patrjotyczną działalność w Lubelskiem.
- 1846. Mierosławski naznacza termin wybuchu powstania na 21. lutego 1846, ale aresztowany wskutek zdrady przez policję pruską, dostaje się razem z przywódcami do więzienia. W Królestwie rząd wszelkie próby powstania tłumi w zarodku. W Galicji udaje się powstańcom (Tyssowski, Dembowski) chwilowo zająć Kraków. Nieuświadomiona ludność wiejska na prowincji zajmuje wrogie wobec powstańców stanowisko. W obwodzie

tarnowskim, bocheńskim i rzeszowskim podburzone przez urzędników austriackich (wiceprezes Krieg, starosta tarnowski Breinl) ciemne masy chłopstwa z pospolitym zbrodniarzem Jakóbem Szelą na czele rzucają się na dwory, plebanje i klasztory i mordują szlachtę, księży i inteligencję wiejską. («Chorał» K. Ujejskiego.) Powstanie upada, resztki powstańców chronią się do Prus.

W porozumieniu z państwami zaborczemi **zajmuje Austria Rzeczpospolitą Krakowską.**

W Poznaniu wielki proces przeciw Mierosławskiemu i towarzyszom, srogie kary i więzienie, z którego uwalnia ich wybuch rewolucji w roku 1848.

1848. Rok 1848 w zaborze pruskim. Na wieść o rewolucji lutowej w Paryżu przychodzi do zaburzeń w Berlinie (18 marca). Król Fryderyk Wilhelm VI. (1840—1861) ogłasza amnestję i zezwala na utworzenie w **Poznaniu** »Komitetu Narodowego«, który ma się zająć organizacją wojska polskiego, na którego czele ma stanąć Mierosławski, ażeby je poprowadzić jako przednią straż armji niemieckiej przeciw Rosji. Zdrada Prusaków po ściągnięciu większych sił pruskich pod generałem Willisenem do Poznańskiego. Względnie pomyślne walki dla Polaków pod Książem i Miłosławiem. Główny oddział polski pod Mierosławskim kapituluje pod Wrześnią (koło Gniezna), otoczony przez Prusaków. Król pruski nadaje państwu swojemu konstytucję, z której korzystają Polacy o tyle, że mogą również

wybierać posłów do sejmów prowincjonalnych i do parlamentu w Berlinie.

Rok 1848 w Austrii. Rewolucja w Wiedniu (13 marca); ucieczka ks. Metternicha, głównej podpory absolutyzmu, do Londynu. Cesarz Ferdynand I. (1835—1848) przyrzeka nadać konstytucję. Uwolnienie uwięzionych w dawnych procesach patriotów polskich. W Krakowie powstaje »Komitet Narodowy«, we Lwowie »Rada Narodowa«; tworzenie gwardyj narodowych. Wysłana do Wiednia deputacja, w której skład wchodzi szlachta i inteligencja, domaga się od cesarza wprowadzenia języka polskiego w urzędach i szkołach, odrębnego sejmku, osobnego wojska, zupełnego zniesienia pańszczyzny i uwłaszczenia chłopów.

Pozorne ustępstwa i nieszczerłość rządu. Walka uliczna w Krakowie i rozwiązanie Komitetu Narodowego. We Lwowie gubernator Stadion namawia Rusinów do wystąpienia przeciw Polakom. Biskup ruski w Przemyślu Jakimowicz tworzy »Radę Ruską«, która opowiada się za Austrią, a przeciw dążeniom narodowym polskim.

Zwołana przez cesarza Ferdynanda do Wiednia pierwsza Rada państwa — Reichstag (15 maja) znosi pańszczyznę i poddaństwo chłopów, przyznając właścicielom ziemskim »indemnizację«, t. j. odszkodowanie w papierach wartościowych. Wybitną rolę w tym parlamencie odgrywa jego wiceprezes i poseł lwowski dr. Franciszek Smolka.

Wybuch powtórnej rewolucji w Wiedniu (październik). Dwór cesarski chroni się do Ołomuńca, rada państwa obraduje w Kromierzyżu (na Morawach). Generał ks. Windischgrätz, który stłumił niepokoje w Pradze, gdzie odbywał się kongres słowiański z wyraźnem zabarwieniem panslawistycznym i rusofilskiem (Czesi), zdobywa Wiedeń. We Lwowie generał Hammerstein, korzystając z drobnego starcia między wojskiem a gwardzistami, bombarduje miasto. Ofiarą pożaru pada ratusz i część biblioteki uniwersyteckiej.

1849. Reakcja; rząd austriacki rozwiązuje radę państwa, ogłasza konstytucję, przez siebie opracowaną, nie wprowadza jej jednak w życie, a po 2 latach zawiesza.

Ostatnie ofiary ruchu z r. 1846; wykonanie wyroku śmierci na Teofilu Wiśniowskim i Józefie Kapuścińskim.

1848—1849. Udział Polaków w walkach o wolność w innych krajach.

1848. Adam Mickiewicz organizuje legion polski w Rzymie, który bierze udział w walkach między Sycylią a Austrią, ale niebawem dla braku poparcia rozwiązuje się.

Po wybuchu powstania węgierskiego (1848—1849) udają się do Węgier generałowie Dembiński, **Józef Bem** i Józef Wysocki (późniejszy generał), który tamże tworzy legion polski. Dembiński jest przez pewien czas głównodowodzącym armji węgierskiej. Generał Bem odnosi świetne zwycięstwa

w Siedmiogrodzie w kampanji zimowej pod Dees, Galfalwą, Piski, zdobywa Sybin i Braszów (marzec 1849) i pozbawia Austriaków podstawy operacyjnej w Siedmiogrodzie. Następnie wyrzuca wojska cesarskie z Banatu i staje w Orsowie nad Dunajem. Niekorzystny obrót sprowadza dopiero interwencja rosyjska (Paskiewicz, Lüders) na Węgrzech, niesforność i zdrada niektórych generałów węgierskich (Kasinczy, Görgey). Rząd turecki przyjmuje rozbitków, mianuje generała Bema baszą w zamiarze wykorzystania jego wielkich zdolności na wypadek wojny z Rosją. Bem umiera jednakże już w następnym roku (1850) w Aleppo.

Mierosławski bierze udział w ruchach rewolucyjnych na Sycylii i w powstaniu w Badenie (Niemcy).

Chrzanowski jest przez pewien czas naczelnym wodzem armji sardyńskiej i walczy w północnych Włoszech z Austriakami (Radecki, bitwy pod Custozzą i Nowarą).

Życie umysłowe.

Czasy emigracji charakteryzuje olbrzymi rozwój życia umysłowego; do szczytu doskonałości dochodzi zwłaszcza poezja w trójcy wiejszców polskich, **Adamie Mickiewiczu** (Dziadów cz. III. Pan Tadeusz), **Juljuszu Słowackim** (Ojciec zadżumionych, W Szwajcarji, Kordjan, Balladyna, Lilla Weneda, Mazepa, Anhelli, Horsztyński, Król-Duch) i **Zygmuncie Krasiń-**

skim (Przedświt, Nieboska komedja, Irydjon, Psalmy przyszłości). Obok nich mniejsi: Garczyński (Wacława dzieje), Gaszyński, Odyniec, Witwicki, Wasilewski (Katedra na Wawelu, krakowiaki), Wincenty Pol (Pieśni Janusza, Pieśń o ziemi naszej).

Powieściopisarze: Henryk Rzewuski (Listopad, Pamiętniki Soplicy), Józef Korzeniowski, Ignacy Kraszewski (pierwsze powieści), Ignacy Chodźko.

Historycy: Moraczewski, Wiszniewski (Dzieje literatury).

Filozofja: August Cieszkowski (Prolegomena).

Malarstwo: Wojciech Stattler, Wład. Łuszczkiewicz, Suchodolski, Piotr Michałowski.

Muzyka: Fryderyk Chopin (mazurki, polonezy, ballady, sonaty, koncerty, imprompty, nokturny, etiudy, preludja).

1848—1863. Czasy przed powstaniem styczniowem.

Nowy cesarz francuski Napoleon III. (1852—1870) głosi idee narodowościowe, t. j. że każdy naród ma prawo do odrębnego bytu politycznego.

1854—1856. Wojna krymska. Anglja, Francja i Turcja łączą się przeciw Rosji. Władysław Zamojski i Michał Czajkowski (Sadyk-Basza) organizują oddziały polskie w

Turcji do walki z Rosją. Spory, powstałe między obu wodzami, ma załagodzić Adam Mickiewicz, który w tym celu wyjeżdża do Turcji.

1855. Śmierć A. Mickiewicza w Konstantynopolu (26 listopada).

Śmierć cara Mikołaja I. Następcą jest Aleksander II. (1855—1881). Liberalniejszy kierunek rządów, złagodzenie ucisku rosyjskiego w Królestwie. Ks. Gorczakow znosi stan wojenny, amnestja dla zesłańców na Sybir i emigrantów, ulgi na polu cenzury.

1857. Rząd zezwala na założenie Towarzystwa Rolniczego, na którego czele staje hr. Andrzej Zamojski.

Spółeczeństwo polskie dzieli się na 2 główne stronnictwa: Białych i Czerwonych. Hasłem pierwszych jest organiczna praca na podstawie legalnej w ramach ustępstw przyznanych przez rząd rosyjski (obok Tow. Roln. istniały już w Warszawie: akademja medyczno-chirurgiczna, szkoła sztuk pięknych i instytut rolniczo-leśny) i podtrzymywanie ducha narodowego, drudzy natomiast wierzą niezachwianie w pomoc Napoleona III. i Europy i marzą o zbrojnym powstaniu. Biali, do których należy zamożniejsze ziemiaństwo i mieszczaństwo, grupują się około hr. A. Zamojskiego, do Czerwonych należy przeważnie inteligencja miejska, drobna szlachta, oficjaliści i niższe duchowieństwo.

- 1860—1861. Manifestacje patryjotyczne, organizowane przez Czerwonych celem przygotowania ru-

chu zbrojnego (pogrzeb gen. Sowińskiej (czerwiec 1860), rocznica powst. list., bitwy grochowskiej, unji lubelskiej i t. p.).

1861. Wojsko rosyjskie strzela do manifestantów w Warszawie (5 trupów). Ogromne wzburzenie w mieście.

Namiestnik ks. Górczakow przedstawia carowi projekt powierzenia jednego z naczelných urzędów w kraju wybitnemu Polakowi i pozyskania Polaków przez szereg korzystnych dla nich reform administracyjnych.

26 marca. Car mianuje margrabiego Aleksandra Wielopolskiego dyrektorem Komisji Wyznań i Oświecenia, a w kilkanaście dni później także Komisji Sprawiedliwości.

Wielopolski, człowiek wielkich zdolności, przytem natura silna i nieugięta, ożywiona najlepszymi chęciami, ale z drugiej strony niestety niesłychanie zarozumiała i dumna, postępowaniem swoim odpycha od siebie wszystkich bez wyjątku i Czerwonych i Białych.

6 kwietnia. Rozwiązanie przez Wielopolskiego Towarzystwa Rolniczego, wskutek czego przychodzi do demonstracyj ulicznych, które się kończą strzelaniną do zgromadzonego na placu Zamkowym ludu (8 kwietnia).

15 paźdz. Dalszy ciąg manifestacyj. Podczas jednej z nich w rocznicę śmierci Tadeusza Kościuszki wojsko rosyjskie wkracza do świątyń, w których przychodzi do rozlewu krwi. Zamknięcie kościołów; otwiera je dopiero po kilku miesiącach (13 lutego 1862) nowy biskup ks. Zygmunt Feliński.

Wielopolski wyjeżdża do Petersburga i wydnywa dla Królestwa odrębny polski rząd cywilny.

1862. Car mianuje swego brata w. ks. Konstantego namiestnikiem, a Wielopolskiego jego zastępcą jako »naczelnika rządu cywilnego« (8 czerwca).

Mimo ustępstw stronnictwo Czerwonych bierze górę i tworzy »**Komitet Centralny Narodowy**«, jako tajny rząd, pokrywający siecią organizacyj cały kraj. Zamachy na w. ks. Konstantego i Wielopolskiego (lipiec, sierpień).

Szlachta domaga się wprowadzenia projektowanych przez rząd reform także na Litwie i Rusi, na co tenże odpowiada wygnaniem Zamojskiego z kraju (wrzesień).

Ogólnego oburzenia nie jest w stanie przytłumić wznowienie przez Wielopolskiego uniwersytetu warszawskiego pod nazwą »**Szkoły Głównej**« (listopad).

1863. Ażeby się pozbyć niespokojnych żywiołów, wpada **Wielopolski na nieszczęsny pomysł wcielenia wszystkich podejrzanych o spiski przemocą do armji rosyjskiej (branka)**, wskutek czego tajny rząd daje hasło do powstania w nocy z 22 na 23 stycznia.

Powstanie styczniowe.

Przyczyny wybuchu powstania styczniowego: 1) dążenia wszystkich narodów europejskich do utworzenia państw narodowych (Grecja, Belgja, Włochy); 2) przyrzeczenia

Napoleona III. i pomoc, jakiej udzielił Włochom w wojnie z Austrią; 3) działalność emigracji polskiej przez pisma i broszury; 4) bezwzględne postępowanie Wielopolskiego i namiestników rosyjskich wobec ogółu ludności polskiej. Bezpośrednim powodem wybuchu zbrojnego ruchu było zarządzenie branki, czyli rekrutacji przez Wielopolskiego.

Komitet Centralny wydaje (21 stycz.) manifest do narodu, ogłosiwszy się »Tymczasowym Rządem Narodowym«; celem pozyskania mas włościańskich ogłasza uwłaszczenie tychże, »uznając wszystkich synów Polski wolnymi i równymi obywatelami kraju«. Wezwanie to jednakże nie odnosi skutku.

Powstanie styczniowe, to wojna partyzacka, wszczęta w najniekorzystniejszych warunkach. Szczupłe garstki powstańców, przeważnie źle uzbrojonych, walczą z regularną armją rosyjską. Wybitniejsi wodzowie: Mierosławski na Kujawach, Marjan Langiewicz w górach Świętokrzyskich (obydwaj walczą krótko), Czechowski w Sandomierskiem, Padlewski w Płockiem, Borelowski (Lelewel) w Lubelskiem, Heidenreich (Kruk) tamże, Narbut i Sierakowski na Litwie, ks. Mackiewicz na Żmudzi, Traugutt w Pińszczyźnie.

Nadzieja na interwencję zagraniczną (marzec) zawodzi zupełnie. Rządy Anglii, Francji i Austrii zadowolają się wysłaniem nic

nie znaczących not dyplomatycznych, o które się rząd rosyjski nie troszczy. Prusy stają wprost przy Rosji i zawierają z nią konwencję. Poparcie, jakiego powstaniu udzielają Biali, wstępując do »Rządu Narodowego« (maj) i zasilając je w sposób bardzo wydatny materialnie, nie zmienia sytuacji.

Ruch powstańczy tępi w Królestwie z bezwzględnem okrucieństwem generał Berga na Litwie hr. Murawjew (zwany »wieszatelem« przez samych Rosjan).

Dymisja w. ks. Konstantego i Wielopolskiego (wrzesień).

Wysiłki dyktatora Romualda Traugutta (od października), pragnącego przekształcić partyzantkę w wojnę regularną i poruszyć lud, są bezskuteczne. Oddziały powstańcze topnieją coraz bardziej. Najdłużej trzyma się w lasach i górach Małopolskich gen. Józef Hauke, pseud. Bossak (aż do kwietnia 1864), na Podlasiu walczy ks. Stanisław Brzóska aż do wiosny 1865.

1864. Romuald Traugutt uwięziony ponosi na stokach cytadeli warszawskiej śmierć męczeńską na szubienicy razem z 4 towarzyszami (Krajewskim, Żulińskim, Toczyńskim i Jeziorańskim (5 sierpnia). Powstanie upada.

Skutki upadku powstania styczniowego: 1) zniszczenie odrębnej administracji Królestwa i poddanie wszystkich urzędów pod zwierzchnictwo władz centralnych w Petersburgu;

2) bezwzględna rusyfikacja w urzędach i szkołach; 3) konfiskata dóbr ziemskich i kary za udział w powstaniu, jak po r. 1831; 4) prześladowanie Kościoła katolickiego w Królestwie i na Litwie, a zwłaszcza znęcanie się nad unitami w Chełmszczyźnie i na Podlasiu; 5) reakcja w społeczeństwie polskim, które, nauczone smutnymi doświadczeniami, rzuca myśl wszelką o powstaniu i podejmuje się pracy organicznej celem polepszenia swego losu.

Życie umysłowe od 1848—1863. Poezja: Ludwik Kondratowicz (Jan Dęboróg, Jan-ko Cmentarnik), Teofil Lenartowicz (Zachwycenie, Błogosławiona), Kornel Ujejski (Skargi Jeremiego, Melodje biblijne), Mieczysław Romanowski (Dziewczę z Sącza).

Powieściopisarze: Józef Ignacy Kraszewski (powieści obyczajowe i historyczne (Stara baśń), dramaty, poematy bohaterskie — najpłodniejszy pisarz polski), Zygmunt Kaczkowski (Powieści ostatniego z Nieczujów, Olbrachtowi rycerze).

Dziejopisarstwo: Karol Szajnocha (Jadwiga i Jagiełło).

Dzieje literatury polskiej: Maciejowski (Piśmiennictwo polskie), Łucjan Siemieński (Portrety literackie).

Nauki ścisłe: Józef Supiński (Szkoła polska gospodarstwa społecznego).

1864—1900. Okres od upadku ostatniego powstania do końca wieku XIX.

Okres ten cechuje pokojowa praca nad odrodzeniem narodu we wszystkich zaborach. W zaborze rosyjskim i pruskim bezwzględne prześladowanie wszystkiego, co polskie i niesłychany ucisk polityczny.

I. Zabór rosyjski.

1864—1871. »Komitet urządzający«, na którego czele stoją książę Czercaskij i Mikołaj Milutin i którego zadaniem jest »ściślejsze zespolenie kraju nadwiślańskiego (»prywiślanskij kraj«) z carstwem rosyjskiem«.

1864. Rząd rosyjski ogłasza ukaz o uwłaszczeniu chłopów (2 marca). Komisarze włościańscy sieją niezgodę między szlachtą a włościanstwem. Ruina finansowa szlachty (serwituty, czyli służebności, wspólne używanie pastwisk i lasów przez właściciela i chłopów). Samorządy wiejskie dostają się w ręce żywiołów ciemnych, kierowanych przez komisarzy i naczelników powiatu przeciw ziemianstwu, księżom i inteligencji.

Rząd zabiera majątki kościelne, księżom wyznacza bardzo skromne pensje roczne. Prześladowanie Kościoła katolickiego na Litwie i Rusi (zakaz odbudowywania i odnawiania kościołów) i resztek unitów w Królestwie, Zwalczanie i usuwanie biskupów katolickich. Od

roku 1870—1872 niema w Królestwie ani jednego biskupa.

- 1865. Zakaz nabywania majątków ziemskich przez Polaków na Litwie i Rusi.
- 1868. Utworzenie Okręgu naukowego warszawskiego, podległego ministerstwu w Petersburgu.
- 1869. Zamknięcie Szkoły Głównej warszawskiej przy równoczesnem założeniu rosyjskiego uniwersytetu w Warszawie.
- 1874. Zniesienie godności namiestnikowskiej, utworzenie generał-gubernatorstwa w Warszawie.
- 1875. Zniesienie odrębnego biskupstwa unickiego w Chełmie i zaliczenie go w poczet prawosławnych.
- 1876. Reforma sądownictwa na sposób rosyjski (bez sądów przysięgłych z zatrzymaniem kodeksu Napoleona).
- 1881. Reakcja w Rosji przeciw absolutyzmowi; związki »nihilistów«, z których ręki pada Aleksander II.
- 1881—1894. **Aleksander III.** Dalszy ciąg bezwzględnych rządów absolutnych. Przemożny wpływ na cara wywiera przewodniczący synodu Pobiedonoscew, zwolennik absolutyzmu, wróg katolicyzmu i polskości.

W Królestwie przeprowadza rusyfikację kraju, stosując ją nawet do przedsiębiorstw prywatnych, generał-gubernator Hurko, na Litwie Orzewskij, szkolnictwo przerabia na modłę rosyjską kurator Apuchtin.

II. Zabór pruski.

1848. Polacy korzystają z przyznanej wszystkim obywatelom państwa konstytucji. Za czasów panowania Fryderyka Wilhelma IV. (1840—1861) i w pierwszych latach panowania Wilhelma I. (1861—1888) aż do niepomiernego wzrostu szowinizmu narodowościowego i buty pruskiej, wywołanej zwycięstwami, odniesionymi nad Austrią (1866) i nad Francją (1870—1871), panuje pewien liberalizm, oraz względne równouprawnienie obywatelskie i narodowe (jest jeszcze pewna ilość szkół polskich). Pomyślny rozwój przemysłu, handlu, rolnictwa i oświaty (Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu). Stronnictwo liberalne w Berlinie jest dosyć przychylnie wobec Polaków usposobione. Posłowie polscy (Kantak 1867 i Żółtowski 1871) protestują przeciwko włączeniu ziem polskich do Związku północnego, wzgl. Rzeszy niemieckiej. Niekorzystny obrót bierze sprawa polska głównie za sprawą kanclerza Rzeszy ks. Ottona Bismarcka (od 1862).
1873. Pod wpływem ks. Bismarcka wszczyna rząd pruski walkę z Kościołem katolickim (Kulturkampf). Ustawy majowe wnoszą cały szereg ograniczeń dla duchownych (kontrola kazań, ograniczenie w nauczaniu religii, wykonywaniu czynności duchownych). Opór duchowieństwa katolickiego (arcyb. pozn. Ledóchowski), więzienia i kary.

- 1873—1877. Rozporządzenia ministerjalne i ustawy sejmowe usuwają język polski z szkół, sądownictwa i administracji.
1883. Rząd uchyla niektóre z ustaw mających.
1885. Początek represyj przeciwko Polakom. Bismarck wyrzuca Polaków, pochodzących z zaboru rosyjskiego i austriackiego (około 40.000 osób).
1886. Celem rugowania Polaków z ziemi rodzinnej ustanawia sejm Komisję Kolonizacyjną, przeznaczając na cele osadnictwa niemieckiego kwotę 100 milj. marek (w latach późniejszych kilkakrotnie podnoszona, tak że do roku 1914-go doszła do wysokości 1 miljarda).
1888. Śmierć Wilhelma I. Rządy obejmuje syn jego Fryderyk III., panujący zaledwie kilka miesięcy.
- 1888—1918. Wilhelm II. daje wprawdzie dymisję Bismarckowi, ale ucisk Polaków jeszcze bezwzględniejszy.
1894. Na kresach wschodnich powstaje »Towarzystwo popierania niemczyzny« (nazwane przez Polaków »hakata« od liter początkowych twórców tegoż: Hannemann, Kennemann, Thiedemann).

III. Zabór austriacki.

Za czasów panowania cesarza Franciszka Józefa I. (1848—1916) przemienia się Austria w państwo konstytucyjne, w którym dzięki większości słowiańskiej mają Polacy możliwość rozwoju narodowego.

- 1848—1859. Po krótkiej przygrywce konstytucyjnej po r. 1848 (»wiośnie ludów«) wraca znów a b-
solutyzm (epoka Bacha).
1859. Klęska Austrii we Włoszech (Solferino).
1860. Następstwem tejże t. zw. »dypłom paź-
dziernikowy«, nadający państwu konsty-
tucję, a poszczególnym krajom autonomję.
Agenor Gołuchowski prezydentem mi-
nistrów. Wskutek opozycji Niemców i Węgrów
konstytucja nie wchodzi w życie; rządy biuro-
kratyczne na korzyść tych ostatnich Schmer-
linga aż do klęski Austrii w bitwie pod
Sadową (1866).
1861. Otwarcie pierwszego sejmu galicyjskiego.
1866. Agenor Gołuchowski namiestnikiem
Galicji.
1867. Konstytucja grudniowa. Władzę ustawodawczą
otrzymuje »Rada państwa«, złożona z »Izby Pa-
nów« i »Izby Posłów« (wybory do Izby Posłów
odbywają się na podstawie systemu kurjalne-
go, od roku 1907 na podstawie wyborów po-
wszechnych).
- 1867—1869. Ustanowienie Rady szkolnej kra-
jowej we Lwowie, zaprowadzenie języka
polskiego w szkołach, sądach (1868) i admini-
stracji (1869).
1868. Rezolucja sejmu galicyjskiego w duchu prze-
miany Austrii w państwo związkowe i przy-
znania krajom pełnej autonomji nie daje się
przeprowadzić wobec zwycięskiej zasady dua-
lizmu (Węgry). Mimo wszystko otrzymuje Ga-
licja osobnego ministra w rządzie centralnym
w Wiedniu i rozległy samorząd narodowy

(Wydział krajowy, Rady powiatowe).

1873. Ustawa o szkolnictwie powszechnem.

Założenie w Krakowie Akademii Umiejętności jako najwyższej polskiej instytucji naukowej pod protektoratem arcyks. Leopolda, brata cesarza Franciszka Józefa.

1875. Akademia techniczna we Lwowie, przekształcona w politechnikę.

1891. W setną rocznicę ogłoszenia Konstytucji 3 maja powstaje w Krakowie Towarzystwo Szkoły Ludowej (T. S. L.) z Adamem Asnykiem jako pierwszym prezesem na czele.

1894. Wystawa krajowa we Lwowie.

Uzupełnienie uniwersytetu lwowskiego wydziałem medycznym (Uniw. Franc. Józefa).

Literatura i sztuki piękne pod koniec XIX. wieku.

Poezja stoi pod wpływem haseł naukowych i filozoficznych t. zw. pozytywizmu, przeniesionego na grunt polski z Zachodu, głównie z Francji (fil. Comte). Najważniejsi przedstawiciele: Adam Asnyk, Marja Konopnicka, Andrzej Niemojewski, Aleksander Świętochowski, Józef Szujski, Zalewski.

Powieść: Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski), Zacharyasiewicz, Michał Bałucki (nowele), Eliza Orzeszkowa (Nad Niemnem), Bolesław Prus (Aleks. Głowacki — Placówka, Lalka, Emancypantki, Faraon), Henryk Sienkiewicz (nowele, pow. Ogniem i mieczem, Potop, Pan Wołodyjowski,

Quo vadis, Krzyżacy, Rodzina Połanieckich), Wład. Łoziński, Krechowiecki, Jeske-Choiński, Sewer, hum. Jan Lam (Wielki świat Capowic), Gawalewicz, Kl. Junosza (Pajaki), Marja Rodziewiczówna (Dewajtis), Gomulicki, Dygasiński (Gody życia), Adam Szymański (Szkice), Gabriela Zapolska i inni.

Dziejopisarstwo: Józef Szujski (Dzieje Polski), ks. Walerjan Kalinka (Sejm czteroletni, Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta), Wojciechowski, Zakrzewski, Kubala, Semkowicz, Sokołowski, Smoleński, Bobrzyński, Dembiński, Finkel, Czermak, Krzyżanowski, Askenazy.

Dzieje literatury: Antoni Małecki, Pilat, Stanisław Tarnowski, Piotr Chmielowski, Aleksander Brückner, Nehring, Spasowicz, Tretiak, Kallenbach, Zdziechowski, Chrzanowski, Windakiewicz, Feldman.

Filozofja: Julian Ochorowicz, Struve, Straszewski, ks. Stefan Pawlicki, Kazimierz Twardowski, Winc. Lutosławski.

Malarstwo: Artur Grottger (Warszawa, Polonia, Lituania, Wojna), Juljusz Kossak, Jan Matejko (Kazanie Skargi, Grunwald, Hołd pruski, Unja lubelska, Batory, Sobieski, Kościuszko pod Racławicami, Dziewica Orleańska, Wernyhora), Brandt, Siemiradzki (Pochodnie Nerona, kurtyna teatru krakowskiego), Cheł-

moński, Stachiewicz, **Jacek Malczewski** (Dwa pokolenia, Śmierć Elenai, Derwid), Gierymski, Ruszczyc, Wyczółkowski, Fałat, Wojciech Kossak, Tetmajer, Wyspiański.

Rzeźba: Walery Gadomski, Guyski, Tadeusz Błotnicki, Daun, Rygier (pomnik Mickiewicza w Warszawie), Wacław Szymanowski, Wójtowicz, Lewandowski.

Płaskorzeźba: Szymanowski, Madeyski, Lewandowski, Wincenty Trojański, Jan Raszka.

Muzyka: **Stanisław Moniuszko** (operę Halka, Straszny dwór, Verbum nobile, Hrabina, Flis, pieśni, ballady), Władysław Żeleński (Konrad Wallenrod, Goplana, Janek, Stara baśń), Zygmunt Noskowski (Livia Quintilla, Step), Surzyńscy, Ignacy Paderewski (Manru), Jan Gall (pieśni), Stan. Niewiadomski, Nowowiejski, F. Szopski, Karłowicz, K. Szymanowski, Różycki.

1894—1914. Na przełomie wieków.

W Rosji za czasów Mikołaja II. (1894 do 1917) prócz drobnych ustępstw (pozwolenie na odsłonięcie pomnika Mickiewicza w Warszawie 1898) **żadnych zasadniczych zmian** nie widać, w zaborze pruskim natomiast wzrasta ucisk Polaków z dnia na dzień, w zaborze austriackim podnoszą również głowę Niemcy, wy-

grywając w Galicji przeciw Polakom Rusinów, których w walce tej wydatnie popierają.

- 1901. Katowanie dzieci polskich we Wrześni (w Poznańskim) przez nauczycieli pruskich.
- 1902—1903. Radykalne stronnictwo ruskie w Galicji, Ukraińcy, wywołują strajki rolne, by zniszczyć polskich właścicieli dóbr.
- 1904—1905. Wojna rosyjsko-japońska, zakończona klęską Rosji. Pod wpływem tejże i wzmagającej się reakcji przeciw despotyzmowi ustępstwa rządu.
- 1905. Ukaz tolerancyjny, pozwalający na przechodzenie z prawosławia na inne wyznania (kwiecień).

Manifest carski zapowiada zwołanie dумы, parlamentu (październik).

W Królestwie wyłaniają się dwa główne stronnictwa: Polska Partja Socjalistyczna (P. P. S.) i Stronnictwo Narodowo-demokratyczne (N. D.) Pierwsze dąży do walki zbrojnej o niepodległość (zamachy). Józef Piłsudski usiłuje wskrziesić wojskowość polską. Narodowa demokracja pragnie uzyskać autonomję drogą porozumienia z rządem rosyjskim. Prezydent min. rosyjsk. hr. Witte odrzuca brutalnie projekt autonomji, opracowany przez głównego przedstawiciela narodowej demokracji Romana Dmowskiego.

- 1906. Otwarcie pierwszej dумы, do której Królestwo wysyła 36 posłów Polaków, Litwa i Ruś 23.

Rząd zatwierdza »Polską Macierz Szkolną« (czerwiec). Przewodnictwo obejmuje mecenas Antoni Osuchowski.

1907. Po rozpędzeniu pierwszej i drugiej dumy ustanawia rząd nową ordynację wyborczą, według której Królestwo wybiera tylko 12 posłów.

Zamknięcie »Polskiej Macierzy Szkolnej«, w której zakładach pobierało naukę 63.000 osób, korzystało z ochronek 14.000 dzieci, z czyteln i bibliotek przeszło 400.000 osób.

Zjazd hakatystów w Bydgoszczy. Z przedłożonego sprawozdania okazuje się, że Towarzystwo »Ostmarkverein« liczy 45.000 członków (w tem 4.446 urzędników państwowych i 1053 nauczycieli). Komisja kolonizacyjna zakupiła w ciągu 20 lat 326.000 hektarów ziemi i osiedliła na nich około 100.000 osadników niemieckich (z rodzinami włącznie).

Sejm pruski uchwała przedłożoną przez Bülowa ustawę o przymusowym wywłaszczeniu Polaków i ustawę o stowarzyszeniach, której § 7 orzeka, że w całym cesarstwie niemieckim rozprawy na publicznych zgromadzeniach mają się odbywać w języku niemieckim. Wyjątki dopuszczane są na przeciąg najbliższych lat 20 tam, gdzie Polacy stanowią najmniej 60% ludności (26 listopada).

1908. Agitacja przeciwpolska Ukraińców w Galicji, podsycana przez Wiedeń i Berlin, wywołuje istny szal nienawiści, której ofiarą pada namiestnik Andrzej hr. Potocki, zamordowany przez studenta Ukraińca Siczynskiego (12 kwietnia).

1912. Rząd rosyjski odrywa od Królestwa Chełmszczyznę.

Mimo rosnącego z dnia na dzień ucisku pod zaborem pruskim, wzmagającej się reakcji pod zaborem rosyjskim i walk z zaciekłym wrogiem wewnętrznym dorobek kulturalno gospodarczy i oświatowy przedstawia się na całym obszarze ziem polskich korzystnie.

Cały kraj pokrywa się gęstą siecią kółek rolniczych, włościańskich, kas Raiffeisenowskich, stowarzyszeń zarobkowych, spółek spółdzielczych, kredytowych i spożywczych, wykazujących dziesiątki tysięcy członków i obracających miljonowemi kapitałami. Na polu organizacyjnem zdobywają niespożyte zasługi w Poznańskim Maksymilian Jackowski i ks. Piotr Wawrzyniak, w Galicji Towarzystwo Kółek Rolniczych, w Królestwie Centralne Towarzystwo Rolnicze i Stanisław Wojciechowski.

Przemysł rozwija się szczególnie w Królestwie, zwłaszcza w Łodzi, Warszawie i Częstochowie; w 1905 roku 2.901 fabryk i zakładów przemysłowych i 289.102 robotników.

Oświata największe postępy robi w Galicji, która do r. 1913 miała 5.646 szkół ludowych, 128 gimnazjów, 14 szkół realnych, 15 liceów żeńskich, 41 seminarjów nauczycielskich, 2 wyższe szkoły przemysłowe, 7 średnich, 24 niższych, 2 szkoły handlowe średnie, 6 kupieckich i cały szereg innych szkół zawodowych.

Szkolnictwo wyższe reprezentują 2 uniwersytety w Krakowie i Lwowie, akademja sztuk pięknych w Krakowie, politechnika i akademja weterynarii we Lwowie, akademja rolnicza w Dublanach i studjum rolnicze przy uniwersytecie w Krakowie:

Literatura w dobie najnowszej:

Poezja: Zenon Przesmycki (Miriam), Kazimierz Przerwa Tetmajer, Jerzy Żuławski, Antoni Lange, Jan Kasprowicz, Łucjan Rydel (Zaczarowane koło), Or-oł (Artur Oppmann), Leopold Staff, Micciński, Stanisław Przybyszewski, Kisielewski, Stanisław Wyspiański (Warszawianka, Wesele), Kornel Makuszyński, Adolf Nowaczyński, E. Żegadłowicz, A. Gałuszka, K. Wierzyński.

Powieść: Wład. St. Reymont (Chłopi), Wacław Sieroszewski (Risztau), Stefan Żeromski (Syzyfowe prace, Popioły), Gustaw Daniłowski (Z minionych dni), Weyssenhof, F. A. Ossendowski, St. Szpotański.

1914—1918. Okres wojny światowej.

Położenie narodu polskiego podczas wojny: Antagonizm austriacko-rosyjski (Bałkan), angielsko-niemiecki (pierwszeństwo na morzu, w handlu i przemyśle) i francusko-niemiecki (Alzacja i Lotaryngja)

powodują wielką wojnę. Bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny światowej jest wypowiedzenie wojny Serbji przez Austrię (28 lipca). Z jednej strony stają do walki państwa centralne (Niemcy, Austro-Węgry, Turcja, później Bułgarja), z drugiej koalicja (Anglja, Francja, Rosja, Japonja, później Włochy i Stany Zjednoczone i cały szereg państw mniejszych).

Trudne położenie narodu polskiego w czasie tej wojny, gdyż po obydwóch stronach są najwięksi jego ciemieźcy (Prusak, Moskal). Tragedja polskich żołnierzy, którzy w trzech armjach zaborczych walczą przeciw samym sobie. Nic nie znaczące proklamacje obu stron walczących. Państwa centralne przyrzekają uwolnienie od obcego jarzma, naczelny wódz rosyjski w. ks. Mikołaj Mikołajewicz usiłuje pozyskać Polaków mdłą obietnicą nieokreślonej bliżej autonomji. Rozdwojenie w narodzie. W Galicji powstaje Naczelny Komitet Narodowy (Juljusz Leo, Wład. Leopold Jaworski), który organizuje legjony po stronie mocarstw centralnych, narodowa demokracja natomiast z Romanem Dmowskim na czele oświadcza się za koalicją i tworzy Komitet Narodowy w Paryżu.

Józef Piłsudski i Józef Haller dowódcami pierwszych dwóch brygad legjonów polskich; pierwsza walczy zaraz w początkach wojny w Kieleckiem, później nad Dunajcem i Nidą, druga w Karpatach.

Po zgwałceniu neutralności Belgji i zdobyciu całego szeregu twierdz dochodzą Niemcy w zwycięskim pochodzie aż do Marny, gdzie armja francuska pod dowództwem gen. Joffrea zadaje im ciężką klęskę (wrzesień). Odtąd walki pozycyjne, Niemcy w barbarzyński sposób gnębią mieszkańców zajętych obszarów.

W tym samym czasie wojska rosyjskie zajmują Lwów i większą część Galicji. Po klęsce pod Dęblinem i Warszawą (październik) odwrót wojsk pruskich i austriackich. Moskale podchodzą pod Kraków i wschodnie granice Rzeszy.

1915. Klęska rosyjska w Prusiech Wschodnich na Pojezierzu Mazurskiem.

Moskale zdobywają Przemyśl (marzec).

Zwycięska ofensywa państw centralnych na froncie wschodnim (maj), zajęcie Lwowa (czerwiec), Warszawy i Modlina (sierpień). Królestwo przechodzi pod okupację pruską i austriacką; okupanci w bezwzględny sposób pozbawiają ludność żywności, którą wywożą do siebie.

Włochy wypowiadają wojnę Austrii (maj). Kilkakrotne ofensywy wojsk angielskich i francuskich pozostają narazie bez większych rezultatów. Nieludzki sposób prowadzenia wojny przez Niemców przy pomocy gazów trujących.

Bułgaria przechodzi na stronę mocarstw centralnych (październik), wskutek czego koalicja odstępuje od dalszego zdobywania Dar-

danelów, bliskich już upadku i tworzy front bałkański.

Serbję i Czarnogórę zajmują wojska państw centralnych (listopad).

Ażeby ulżyć nędzy ludności na ziemiach polskich, powstają liczne komitety, opiekujące się ofiarami wojny. Do najruchliwszych należą »Komitet Biskupi Krakowski« (K. B. K.) i »Komitet Polski« w Vevey w Szwajcarii, założony przez Henryka Sienkiewicza.

1916. Anglja wprowadza powszechną służbę wojskową.

Często ponawiane przez wojska włoskie ofensywy (od maja 1915) na froncie południowo-zachodnim z powodu trudności terenu nie przynoszą większych korzyści (krwawe walki nad Soczą, koło Gorycji i w Tyrolu).

Niemcy, chcąc przełamać front zachodni, rzucają olbrzymie siły na zdobycie twierdzy Verdun. Gen. Petain udaremnia wszelako wszelkie zakusy (luty, marzec).

Bitwa morska nad Skagerrakiem. Połbita flota niemiecka, poniosłszy olbrzymie straty, szuka schronienia w portach (maj).

Ofensywa austriacka w Tyrolu koło Asiago, wstrzymana przez kontrofensywę rosyjską pod generałem Brusilowem koło Lucka (czerwiec). Rosjanie zajmują Bukowinę i Galicję Wschodnią po Stanisławów. Legjony polskie odznaczają się w bitwie pod Rokitną.

Wielka ofensywa koalicji na zachodzie koło Arras i Comble (lipiec, sierpień), zmuszająca Niemców do wycofania się z pewnej części zajętego terenu.

Rumunja wypowiada wojnę Austrii (koniec sierpnia) i zajmuje południowo-wschodnią część Siedmiogrodu (wrzesień).

Manifest dwóch cesarzy, Wilhelma II. i Franciszka Józefa I. (5 listopada), tworzący z b. Królestwa niepodległe państwo polskie, atoli bez ściślejszego oznaczenia granic. Tymczasowa Rada Stanu, składająca się z 25 członków, zajmuje się narazie tylko organizacją sądownictwa i szkolnictwa, podczas gdy administracja (policja, koleje, poczty) ma nadal pozostać w ręku władz okupacyjnych, których siedzibą jest dla okupacji niemieckiej Warszawa (generał-gubernator Beseler), dla austriackiej Lublin (Diller, Kuk i in.). Równocześnie rząd austriacki zapowiada wyodrębnienie Galicji, która ma otrzymać rozszerzoną autonomję. Mocarstwa centralne dążą do wykorzystania materiału ludzkiego w Królestwie do własnych celów. W części społeczeństwa w Galicji i Królestwie w dalszym ciągu wojny wyłaniają się dwie orientacje, jedna austriacko-polska, chcąc sprawę polską oprzeć na Habsburgach, druga, niemiecko-polska, myśli o połączeniu ziem polskich pod berłem Hohenzollernów.

Śmierć cesarza Franciszka Józefa I., rządy obejmuje Karol I. (listopad).

Załamanie się frontu rumuńskiego. Wojska niemieckie zajmują całą zachodnią i środkową część Rumunji wraz z stolicą Bukaresztem (grudzień).

1917. Rewolucja w Rosji usuwa cara Mikołaja II. Republika rosyjska z ks. Lwowem i Kiereńskim na czele (marzec).

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, oburzone z powodu bezwzględnej walki Niemców łodziami podwodnymi (od lutego 1916), wypowiadają im wojnę (kwiecień). Prezydent Stanów Zjedn. Wilson ogłasza swoje 14 punktów, z których najważniejsze jest prawo samostanowienia narodów i żądanie niepodległej Polski, składającej się z ziem niewątpliwie polskich, wraz z dostępem do morza.

Przesilenie w legionach, które jako kadry przyszłego wojska polskiego jeszcze przed manifestem listopadowym odwołano z placu boju z powodu przysięgi, którą mają złożyć nie tylko władzom polskim, lecz także obu cesarzom. Odmowa przysięgi powoduje internowanie oficerów i żołnierzy legionowych w obozach w Szczypiornie, Benjaminowie i Łomży.

Prusacy wywożą Piłsudskiego i jego szefa sztabu Sosnkowskiego do Magdeburga (lipiec).

Oburzenie w społeczeństwie, popłoch wśród aktywistów, t. j. polityków, którzy pragną organizować państwo polskie przy pomocy mocarstw centralnych.

Miejsce Tymcz. Rady Stanu zajmuje »Rada Regencyjna«, złożona z 3 członków (Józef Ostrowski, ks. Zdzisław Lubomirski, arcyb. ks. Aleks. Kakowski) i »Rada Stanu«, złożona z 100 członków. Pierwsze ministerstwa (prezydentami J. Kucharszewski i J. Steczkowski).

Zdemoralizowana armja rosyjska cofa się przed wojskami austriackimi (koniec lipca), które powtórnie zajmują całą Galicję.

Ofensywa austriacko-niemiecka nad Soczą (koniec października, listopad). Przełamanie frontu włoskiego i odwrót wojsk włoskich nad rzekę Piałę.

Nowy przewrót w Rosji. Do władzy dochodzą skrajni socjaliści (bolszewicy), którzy rozpoczynają rokowania o pokój z Niemcami.

1918. Niemcy tworzą na Wschodzie szereg państw buforowych (Randstaaten), jak Estonję, Łotwę, Kurlandję, Litwę i Ukrainę.

Pokój z bolszewikami w Brześciu Litewskim, Austria i Niemcy odrywają Chełmszczyznę od Królestwa i odступują ją nowoutworzonej republice ukraińskiej (luty). Oburzenie w całym narodzie.

»Polski korpus posiłkowy«, t. j. dawna karpacka brygada legjonów pod pułkownikiem J. Hallerem, protestuje przeciw temu bezprawiu i przechodzi pod Rarańczą (na Bukowinie) na Ukrainę, żeby się połączyć z korpusem Dowbor Muśnickiego, który z tamtej strony gromadził żołnierzy polskich.

Krwawy epilog pod Kaniowem, gdzie legjony ulegają przemocy niemieckiej. Hallerowi udaje się przez Murmań dotrzeć do Francji, gdzie obejmuje dowództwo nad tworzącą się (od lipca 1917) armją polską.

Wielka ofensywa Niemiec we Francji z dość znacznemi, ale nie decydującemi sukcesami od (marca do lipca).

Uchwała Wersalska. Anglja, Francja i Włochy oświadczają, że jednym z celów wojny jest odbudowanie zjednoczonej i niepodległej Polski z dostępem do morza (3 czerwca).

Nieudała próba ofensywy austriackiej na froncie włoskim nad Piawą (czerwiec).

Tymczasem przy wydatnej pomocy amerykańskiej gromadzi koalicja na froncie zachodnim olbrzymie masy wojsk, zaopatrzone w najnowsze rodzaje broni i środki techniczne (czołgi, samoloty, masy artylerji). Początek wielkiej ofensywy koalicji (18 lipca) pod dowództwem marszałka Focha. Pogrom państw centralnych. Mimo zacieklej obrony wojska niemieckie muszą się stopniowo wycofywać z zajętych terenów, ponosząc olbrzymie straty. Wojska sprzymierzonych zajmują wybrzeże belgijskie i wyrzucają nieprzyjaciela prawie zupełnie z Francji. Na południu załamuje się na Bałkanie front bułgarsko-niemiecko-austriacki (wrzesień) i austriacki we Włoszech (październik), poczem Niemcy proszą o zawieszenie broni, godząc się na nadzwyczaj twarde warunki (11 listopada 1918). Proklamacja republiki w Berlinie, ucieczka Wilhelma

II. do Holandji, rozpadnięcie się Austrii, cesarz Karol chroni się do Szwajcarii.

Polska wyzwolona.

1918. Rada Regencyjna wydaje proklamację, ogłaszającą »niepodległe państwo polskie, zjednoczone z wszystkich ziem polskich, zamieszkałych przez Polaków«. Równocześnie rozwiązuje Radę Stanu i zapowiada zwołanie w najbliższym czasie konstytuanty, względnie sejmu ustawodawczego.

Uwolniony przez Prusaków komendant Józef Piłsudski przybywa do Warszawy i obejmuje urząd tymczasowego Naczelnika Państwa.

Garnizony niemieckie i austriackie w Królestwie i Galicji składają broń.

W Galicji obejmuje władzę »Polska Komisja Likwidacyjna«.

Organizacja Państwa w najgorszych warunkach, gabinety Świerzyńskiego i Moraczewskiego.

Ukraińcy, korzystając z braku wojska w nowem państwie, opanowują Lwów w nocy z 31 października na 1 listopada. »Ukraińska Rada Narodowa« ogłasza niepodległą »Republikę Zachodnio-Ukraińską«, na której czele miał stanąć arcyksiążę austriacki Wilhelm. Po kilkutygodniowych walkach ulicznych wypiera Ukraińców ze Lwowa gen. Roja (22 listopada). Dalszemi kilku-

miesięcznymi walkami w obronie Lwowa i linii kolejowej kieruje generał Rozwadowski.

Bolszewicy zajmują Wilno.

Przyjazd do Warszawy przez Gdańsk i Poznań Ignacego Paderewskiego, zasłużonego działacza dla sprawy polskiej w Ameryce, Francji i Anglii (grudzień).

Polacy wypędzają Prusaków z Poznania (27. grudnia). Rządy w Poznańskim obejmuje Naczelna Rada Ludowa, wojsko organizuje generał Józef Dowbor-Muśnicki.

1919. Gabinet Moraczewskiego ustępuje. Paderewski prezydentem ministrów (17 stycznia).

Wybory do pierwszego Walnego Sejmu Rzeczypospolitej na podstawie pięcioprzymiotnikowego prawa wyborczego (równe, bezpośrednie, tajne, powszechne i stosunkowe). Głosują mężczyźni i kobiety (26 stycz.).

Komendant Piłsudski składa władzę jako Naczelnik Państwa do rąk Sejmu (20 lutego), który powierza mu ją nadal aż do wejścia w życie nowej ustawy zasadniczej o ustroju państwa, którą ma uchwalić.

Wojska polskie tworzą front przeciwbolszewicki. Naczelnik Piłsudski odzyskuje Wilno (18 kwietnia).

Po ściągnięciu posiłków z Wielkopolski i armji generała Hallera, która z wiosną przybyła z Francji do kraju, pomyślne walki z Ukraińcami. Generał Iwaszkiewicz zajmuje całą Wschodnią Małopolskę i dociera do linii Zbrucza.

28 czerwca. Pokój w Wersalu. Kongres mocarstw przyznaje Polsce prawie całe **Poznańskie** i **Prusy Królewskie**, z wyjątkiem niektórych pogranicznych, ziemczonych obszarów. Gdańsk wraz z delta Wisły ma być wolnem miastem w luźnym związku z Polską. Na Śląsku Górnym, Mazowszu pruskiem i w południowej części Prus Wschodnich ma o przynależności państwowej rozstrzygnąć głosowanie powszechne (plebiscyt).

Powstanie ludności polskiej na Górnym Śląsku, wywołane terorem niemieckim (sierpień).

Rada Najwyższa w Paryżu postanawia, że o losie Ks. Cieszyńskiego, Spisza i Orawy ma również rozstrzygnąć plebiscyt.

Rada Najwyższa nie zgadza się na wcielenie do Polski Wschodniej Małopolski i oddaje ją tylko Polsce w zarząd na lat 25, poczem »Liga Narodów« o jej przyszłości zdecydjuje (listopad).

1920. Wyprawa kijowska (kwiecień, maj) powoduje wojnę z bolszewikami (czerwiec). Ofensywa bolszewicka robi po przełamaniu słabo obsadzonego frontu polskiego zastraszające postępy (lipiec). Rada Obrony Państwa obmyśla środki celem ocalenia Ojczyzny.

Po zajęciu Wilna, Grodna i Brześcia Litewskiego hordy bolszewickie zagrażają samej Warszawie i dochodzą już do Wisły (początek sierpnia). Dzięki wydatnej pomocy Francji w amunicji, materiałach wojennych i

oficerach (szef sztabu marszałka Focha gen. Weygand), jak niemniej blisko 100-tysięcznej armji ochotniczej, składającej się głównie z inteligencji miejskiej i młodzieży szkół średnich i wyższych, udaje się nietylko powstrzymać nawałę bolszewicką prawie tuż pod murami stolicy, lecz zadać wojskom czerwonym taką klęskę, że odwrót tychże zamienia się niebawem w bezładną ucieczkę. W walkach tych szczególnie odznaczają się generałowie Haller, Sikorski i gen. Iwaszkiewicz (połowa sierpnia).

Długie pertraktacje pokojowe, pierwotnie w Mińsku, później w Rydze.

W tych ciężkich dla Polski chwilach Rada ambasadatorów w Paryżu przyznaje większą, przemysłową część Śląska Cieszyńskiego z najmniej 150-tysięczną ludnością polską Czechom, mniejszą z okrojonem miastem Cieszyńskiem Polsce. Tak samo otrzymuje Polska tylko małeńkie części Spisza i Orawy (28 lipca).

Na Górnym Śląsku Niemcy wymyślają coraz to nowe sposoby teroryzowania ludności polskiej, ażeby wobec zbliżającego się plebiscytu zapewnić sobie posiadanie tego kraju.

- 1921. Sejm Ustawodawczy ogłasza nową ustawę konstytucyjną dla Państwa (17 marca).** Według niej władza ustawodawcza ma spoczywać w rękach Sejmu i Senatu. Władzę wykonawczą pełnić będzie wybierany przez Zgromadzenie Narodowe (Sejm i Senat) na

7 lat Prezydent Rzeczypospolitej wraz z ministrami, odpowiedzialnymi przed Sejmem. Senat ma prawo zawieszania uchwał sejmowych i proponowania zmiany tychże w tym lub owym kierunku. Do Sejmu wchodzi obywatele najmniej 25-letni, do Senatu najmniej 40-letni z powszechnych, równych, bezpośrednich, tajnych i stosunkowych wyborów. Czynne prawo wyboru do Sejmu mają obywatele (-lki), którzy ukończyli 21, do Senatu, którzy ukończyli 30 rok życia.

Traktat ryski ustala granice Polski od wschodu; granica ta biegnie od Zbrucza w kierunku północnym ku Dźwinie (18. marca).

Plebiscyt na Górnym Śląsku. W gminach wiejskich zwyciężają Polacy, w miejskich Niemcy (20 marca).

Wieść, że koalicja zamierza cały okręg przemysłowy na Górnym Śląsku oddać Niemcom, powoduje tamże wybuch nowego powstania, którem kieruje niestrudzony działacz narodowy Wojciech Korfanty (maj).

Rozgraniczenie Śląska Górnego przez Radę ambasadorów (20 października). Polska otrzymuje prawie całe powiaty rybnicki i pszczyński, nadto części powiatów wschodnich z miastami Katowice, Królewska Huta i Mysłowice, tak iż przypada jej większa część okręgu przemysłowego. Resztę Górn. Śląska z miastami Bytom, Zabrze, Gliwice zatrzymują Niemcy wraz z ludnością polską, liczącą przeszło 700.000 głów.

1922. Ludność w Wileńszczyźnie wybiera posłów do Sejmu wileńskiego, który ma się wypowiedzieć co do losu ziemi Wileńskiej (8 stycznia).

Sejm w Wilnie uchwała prawie jednomyślnie przynależność Wileńszczyzny do Polski (20. lutego).

Sejm Ustawodawczy w Warszawie przeprowadza i zatwierdza połączenie się ziemi Wileńskiej z Polską (24 marca). Tem samym granice Polski po 3½ latach ciężkich przejść i krwawych walk są ustalone.

Po rozwiązaniu Sejmu Ustawodawczego pierwsze wybory do Sejmu i Senatu w myśl postanowień Konstytucji z d. 17 marca 1921 (listopad). Z wyborów wchodzi do obydwóch ciał ustawodawczych jako posłowie przedstawiciele najrozmaitszych kierunków politycznych, z których atoli żaden nie uzyskał większości, co zgóry niesłychanie utrudnia owocną pracę.

Pierwszy prezydent Rzeczypospolitej Gabriel Narutowicz pada ofiarą zamachu wkrótce po objęciu stanowiska (grudzień).

Zgromadzenie Narodowe wybiera na jego miejsce prof. Stanisława Wojciechowskiego (grudzień).

1923. Mocarstwa uznawają wschodnie granice Polski.

1924. Spór z Czechosłowacją o Jaworzynę wypada na niekorzyść Polski.

W miejsce zdewaluowanej zupełnie marki polskiej zaprowadza Polska walutę złotową

w parytecie franka szwajcarskiego (1 maja — Wład. Grabski).

1925. Załamanie się złotego po 14 miesiącach (lipiec). Równowagę budżetową ma przywrócić ustawa tzw. sanacyjna (grudzień).
1926. Przewrót majowy (12—15 maja). Prezydent Rzeczyposp. Stan. Wojciechowski ustępuje, jak również prezes Rady Min. Wincenty Witos. Na czele Państwa staje prof. dr. Ignacy Mościcki jako prezydent, na czele rządu marszałek Józef Piłsudski jako prezes Rady Min. i minister spraw wojskowych.

Nowy rząd postanawia zabezpieczyć Państwo nazewnątr przeciw zakusom wrogów, a wewnątr zapewnić mu pomyślny rozwój gospodarczy.

Stabilizacja złotego.

Uchwalenie przez Sejm pełnomocnictw dla Rządu i Prezydenta Rzeczypospolitej, który uprawniony jest do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy (sierpień).

1927. Rozwiązanie pierwszego zwyczajnego Sejmu i Senatu (listopad).
1928. Wybory do 2-giego zwycz. Sejmu i Senatu (marzec). Liczba stronnictw znacznie się zwiększyła w porównaniu z r. 1922, żadne z nich nie zdobyło większości.

Podział terytorjalny Polski przed r. 1772.

I. Korona.

A) Wielkopolska: 1. Właściwa Wielkopolska (Wojew. Poznańskie, Kaliskie i

Gnieźnieńskie). 2. Wojew. Sieradzkie, 3. Wojew. Łęczyckie, 4. Kujawy (Woj. Brzesko-Kujawskie, Inowrocławskie). 5. Mazowsze (Wojew. Płockie, Rawskie, Mazowieckie). 6. Prusy Królewskie (Woj. Chełmińskie, Malborskie i Pomorskie).

B) **Małopolska:** 1. Właściwa Małopolska: (Wojew. Krakowskie, Sandomierskie i Lubelskie). 2. Ruś Czerwona (Woj. Ruskie, Bełzkie). 3. Podole (Wojew. Podolskie, Podlasie). 4. Wołyń (Woj. Wołyńskie). 5. Ukraina (Wojew. Braclawskie, Kijowskie, Czernichowskie).

II. Litwa.

1. Właściwa Litwa (Wojew. Wileńskie, Trockie). 2. Żmudź (Woj. Żmudzkie). 3. Ruś Biała (Wojew. Połockie, Witebskie, Mińskie, Mściśławskie, Smoleńskie). 4. Ruś Czarna (Woj. Nowogródzkie). 5. Polesie (Wojew. Brzesko-Litewskie). 6. Inflanty (Wojew. Inflanckie). Księstwo hołdownicze: Kurlandja.

Czasowo należały do Polski: 1. Śląsk, 2. Pomorze, 3. Inflanty i Estonja, hołdowały Polsce prócz Kurlandji Prusy Wschodnie (Książęce), Mołdawja i Wołoszczyzna.

Tablica chronologiczna książąt i królów, panujących w Polsce od r. 963—1795.

963—1370. **Piastowie.**

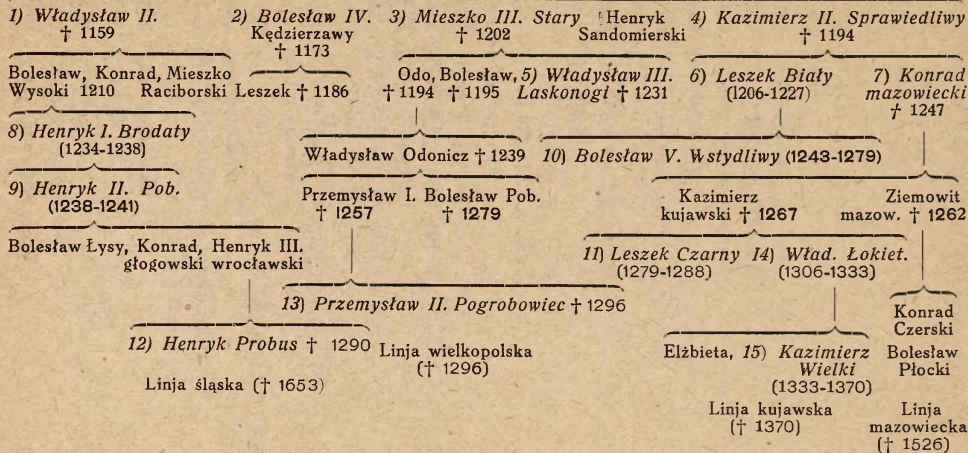
963—992. **Mieszko I.**

- 992—1025. Bolesław Chrobry, cz. Wielki.
 1025—1034. Mieszko II.
 1034—1039. Bolesław Mieszkowic, zamieszki wewn.
 1039—1058. Kazimierz I. Odnowiciel.
 1058—1079. Bolesław II. Śmiały cz. Szczodry.
 1079—1102. Władysław I. Herman.
 1102—1138. Bolesław III. Krzywousty.
 1138—1146. Władysław II.
 1146—1173. Bolesław IV. Kędzierzawy.
 1173—1177. Mieszko III. Stary.
 1177—1194. Kazimierz II. Sprawiedliwy.
 1194—1202. Walki o tron krakowski.
 Leszek Biały i Mieszko Stary.
 1202—1206. Władysław Łaskonogi.
 1206—1227. Leszek Biały.
 1227—1234. Walki o tron krakowski.
 Konrad Mazowiecki i Henryk Brodaty.
 1234—1238. Henryk I. Brodaty.
 1238—1241. Henryk II. Pobożny.
 1241—1243. Walki wewnętrzne: Bolesław Łysy (Rogatka), Konrad Mazowiecki i Bolesław, książę sandomierski.
 1243—1279. Bolesław V. Wstydlivy.
 1279—1288. Leszek II. Czarny.
 1289—1300. Walki o tron krakowski. Henryk Probus, Władysław Łokietek, Wacław II, król czeski.
 1289—1290. Henryk III. Probus.
 1295—1296. Przemysław.
 1300—1305. Wacław II, Czeski.
 1305—1306. Wacław III.
 1306—1333. Władysław Łokietek.
 1333—1370. Kazimierz III. Wielki.

- 1370—1386. **Dom Andegaweński.**
 1370—1382. Ludwik Węgierski.
 1382—1384. Bezkrólewie.
 1384—1386. Jadwiga.
 1386—1572. **Jagiellonowie.**
 1386—1434. Władysław II. Jagiełło.
 1434—1444. Władysław III. Warneńczyk.
 1444—1447. Bezkrólewie.
 1447—1492. Kazimierz IV. Jagiellończyk.
 1492—1501. Jan Olbracht.
 1501—1506. Aleksander.
 1506—1548. Zygmunt I. Stary.
 1548—1572. Zygmunt II. August.
 1572—1573. Bezkrólewie.
 1573—1795. **Królowie elekcyjni.**
 1573—1574. Henryk Walezy.
 1574—1576. Bezkrólewie.
 1576—1586. Stefan Batory.
 1586—1587. Bezkrólewie.
 1587—1668. **Wazowie.**
 1587—1632. Zygmunt III. Waza.
 1632—1648. Władysław IV.
 1648—1668. Jan II. Kazimierz.
 1668—1669. Bezkrólewie.
 1669—1673. Michał Wiśniowiecki.
 1674—1696. Jan III. Sobieski.
 1696—1697. Bezkrólewie.
 1697—1763. **Sasi.**
 1697—1733. August II. Mocny.
 (1704—1709. Stanisław Leszczyński.)
 1733—1735. Bezkrólewie.
 1735—1763. August III.
 1764—1795. Stanisław August Poniatowski.

Tablica genealogiczna Piastów od Bolesława III. Krzywoustego.*)

Bolesław III. Krzywousty † 1138

*) W tablicy uwzględniono tylko osobistości wybitniejsze.

Tablica genealogiczna Rurykowiczów.

Ruryk (około 860)

Włodzimierz Wielki (980—1015)

Jarosław Mądry (1018—1054) (podział państwa między 5 synów).	Świętopełk (zięć Bolesława Chr.).
---	--------------------------------------

Ruś, podzielona przez Jarosława, rozpada się na liczne drobne dzielnice. Na zachodzie największe znaczenie zdobywa państwo halickie, utworzone przez książąt z rodu Rościsławiczów (Wołodymirko, Jarosław Ośmiomysł, Włodzimierz II. (zmarł 1198). Na Włodzimierzu II. wygasa ród Rościsławiczów 1198.

Tablica gen. Romanowiczów.

Roman Mścisławicz (1198—1205)

ks. halicki i włodzimierski

Daniel I.,
ks. halicki, król Rusi † 1266

Wasyłko,
książę włodzimierski

Lew I.,
ks. halicki

Swarno,
ks. halicki i litewski

Włodzimierz

Jerzy I.,
ks. halicki i włodzimierski

Andrzej, ks. włodzimierski,
† 1324
(przeciw Tatarom)

Lew II., ks. halicki
† 1324
(przeciw Tatarom)

Marja
mąż *Trojden*
ks. mazowiecki

Busza
mąż Lubart, syn Gedymina

Bolesław Jerzy II., † 1340
żona Euf. Gedymin, siostra
Aldony, żony Kazimierza W.

Rodzina Romanowiczów wygasa 1324.

Gjerasch.

Tablica genealogiczna Jagiellonów. *)

Gedymin (1315—1341)

Olgierd
(1345—1377)

Kiejstut
† 1382

Aldona
żona Kazimierza W.

Eufemja

1) *Jagiełło*, Skirgiełło, Dymitr Korybut,
(1386—1434)
żony

Świdrygiełło
(1430—1432)
w. ks. lit.

Witold
(1398—1430)
w. ks. lit.

Zygmunt
(1431—1440)
w. ks. lit.

1) Jadwiga † 1399, 2) Anna Cylejska, 3) Elżbieta Pilecka, 4) Zofja

2) *Władysław III., Warneńczyk*, 3) *Kazimierz Jagiellończyk* 1447—1492)
(1434—1444) żona Elżbieta austriacka

Władysław II.,
król czeski i wę-
gierski (1471-1516)

Kazimierz, 4) *Jan Olbracht*,
święty (1492—1501)
† 1484

5) *Aleksander*,
od 1492 w. ks. lit.
(1501—1506)

Zofja,
za

Fryderykiem
margr. brandb.

6) *Zygmunt I. Stary*, Fryderyk
2-ga żona kardynał
Bona Sforza † 1504

Ludwik
† 1526
żona Marja austr.

Anna
za Ferdynandem I. ces. niem.,
królem Węgier i Czech

Albrecht mł.
mistrz krzyż.

Izabella
za

Janem Zapolią

7) *Zygmunt II. August*
(1548—1572)

Katarzyna
za Janem III.
Wazą, król. szw.

Anna † 1596
za

Stefanem
Batorym

Jan Zygmunt, ks. siedm. † 1571.

Zygmunt III. (1587—1632)

*) W tablicy uwzględniono tylko osobistości wybitniejsze.

DE2.12

